

Utgivelser 2011

Rapport 3 - 2011 Listetoppundersøkelse 2011

Rapport 2 - 2011 Melk og meieri i Finland

Rapport 1 - 2011 Kompetanse blant nye bønder i Sør-Trøndelag

Notat 1 - 2011 Holdninger til jordvern i befolkningen

Utgivelser 2010

Rapport 6 - 2010 Mjølke i EU, Mjølkekvotar og mjølkekrise

Rapport 5 - 2010 Nye Bønder

Rapport 4 - 2010 Landbrukspolitikk 2010

Rapport 3 - 2010 Nye melkebønder

Rapport 2 - 2010 Beskyttede betegnelser som landbrukspolitisk virkemiddel

Rapport 1 - 2010 Fremtidsplaner for produsenter av kumelk

Notat 3 - 2010: CAP post 2013

Notat 2 - 2010: WTO og bruddet i 2008 - Hvor står forhandlingene to år etter?

Notat 1 - 2010: Avvikling av melkekvoter i Sveits

Landbrukets Utredningskontor

Schweigaardsgt. 34C

Pb. 9347 Grønland

N-0135 OSLO

Tlf: 22 05 47 00

Fax: 22 17 23 11

E-post: lu@landsam.com

<http://www.utredningskontoret.no>

ISSN 0803-0324

Landbrukets Utredningskontor

God drift viktigere enn antall sau?

Økonomien i saueholdet

Eivinn Fjellhammer

Margaret Eide Hillestad

RAPPORT 4 – 2011

Forord

Temaet i rapporten er framtida for norsk sauehold. Prosjektet er finansiert gjennom forskningsmidler over jordbruksavtalen.

Landbrukets Utredningskontor AS ønsker å takke alle informanter som har stilt til samtaler og gitt faglige vurderinger underveis. Vi vil også takke for samarbeidet med Norges Bondelag, Norsk Bonde- og Småbrukarlag, Norsk Sau og Geit, samt Statens Institutt for Forbruksforskning (SIFO). I spørreundersøkelsen stilte vi flere spørsmål om ull som ikke er benyttet i denne rapporten, men som ble utarbeidet og finansiert av prosjektet "Valuing Norwegian Wool", og som vil bli brukt i en egen rapport fra SIFO i 2012. Norges Bondelag har bidratt med bilder til rapporten. For øvrig vil vi takke Dag Gundersen for nyttig korrekturlesning.

Rapporten er skrevet av Eivinn Fjellhammer og Margaret Eide Hillestad ved Landbrukets Utredningskontor AS. Landbrukets Utredningskontor AS står ansvarlig for alle faglige vurderinger og konklusjoner i rapporten.

Oslo november 2011

Chr. Anton Smedshaug, Direktør

Innhold

1	SAMMENDRAG.....	1
2	BAKGRUNN	7
3	METODE	11
4	GENERELT OM NORSK SAUEHOLD	14
4.1	AVGRENSNINGER OG FORUTSETNINGER	14
4.2	SAUEBRUK SOM NÆRINGSVIRKSOMHET	15
4.3	FRAMTIDSPLANER FOR Å DRIVE MED SAU	19
4.4	DET ØKONOMISKE RAMMEVERKET RUNDT SAUEPRODUKSJONEN	21
5	ØKONOMIEN I SAUEHOLDET	33
5.1	MODELLEN.....	34
5.2	OM RESULTATENE.....	36
5.3	SAUEBRUK MED VINTERFØRET SAU TILSVARENDE ETT ÅRSVERK:.....	37
5.4	GROVFØRKOSTNADER.....	39
5.5	INVESTERINGER	41
5.6	STORDRIFTSULEMPER?.....	45
5.7	FORSKJELLER I AVDRÅTT.	48
5.8	HVA ER INNTEKTSEFFEKTE AV UTVALGTE TILSKUDDSDORDNINGER?	51
5.9	BESETNINGSSTØRRELSE	51
5.10	HVA KAN BONDEN GJØRE?	53
6	ANDRE FORHOLD	55
6.1	KOMPETANSEBASERT SAUEHOLD.....	55
6.2	NISJEPRODUKSJON OG ØKOLOGISK DRIFT.....	57
7	ANDRE STUDIER	61
8	KONKLUSJONER OG ANBEFALINGER.....	72

VEDLEGG: TABELLRAPPORT finnes kun i nettversjonen, www.utredningskontoret.no.
LITTERATUR

1 Sammendrag

God drift avgjør lønnsomheten

Sauereproduksjonen kan bidra til å dekke et økende behov for mat og klær, samtidig som den bidrar til redusert klimagassutslipp, levende bygder og kulturlandskap. Utviklingen av dagens sauedrift forutsetter at dagens tilskuddsordninger opprettholdes, at kjøttprisen minst følger prisen på innsatsfaktorene i næringen, og at de brukene som har svakest økonomisk resultat, effektiviserer driften sin og kommer opp på resultatnivå med dagens gjennomsnittsbbruk.

Hvor ligger forbedringspotensialet for økonomien i saueholdet?

Det er store variasjoner mellom de beste og de svakeste når man ser på årsresultatene etter skatt for sauebønder i Norge. Beregninger viser at det er mulig å bedre resultatet med *opp til* 1 200 kroner per vinterfôret sau, for de brukene som har svakest økonomisk resultat.

Gjennomsnittet blant de svakeste brukene ligger på et årsresultat etter skatt og jordbruksfradrag på 600 kroner per vinterfôret sau, mens gjennomsnittet blant de beste gir et resultat på 1 800 kroner per vinterfôret sau.

Det viktigste man kan gjøre for å bedre resultatene i sauebruket, er å:

- lære av andre med hensyn til styring av særlig grovfôrkostnader og avstandskostnader, men også øvrige kostnader.
- minimere investeringene og sikre seg et realistisk bilde av avkastning på investeringene
- ha et bevisst forhold til arbeidsforbruk, organisering av arbeidsdagen, inkludert samarbeid med andre i tilsyn og sanking
- optimere kapitalinnsats og arbeidstidsforbruk ut fra brukets ressurstilgang og forutsetninger
- sikre god slaktevekt og kjøttkvalitet
- levere opp mot to lam til slakt per vinterfôret sau
- høyere ullklasse og -kvalitet, bedre klasse gir bedre betalt

I samtaler med informanter i fokusgruppene fikk vi høre flere eksempler på sauebønder som drev stort, og som hadde investert i ny driftsbygning og nytt utstyr. De hadde satset på større besetninger. Felles for disse var at de hadde arbeid utenfor gården, eller brukte inntekter fra annen drift for å finansiere investeringene. Dersom man tar på seg gjeld på opp mot 10 000 kroner per sau, vil det for mange sauebruk bety at sauedriften vil gå med underskudd i flere år framover. Det er avgjørende når man skal investere at man ikke bare sparer arbeid samtidig som man øker besetningen, men at man også er sikker på at man får positiv avkastning før man setter i gang med byggingen.

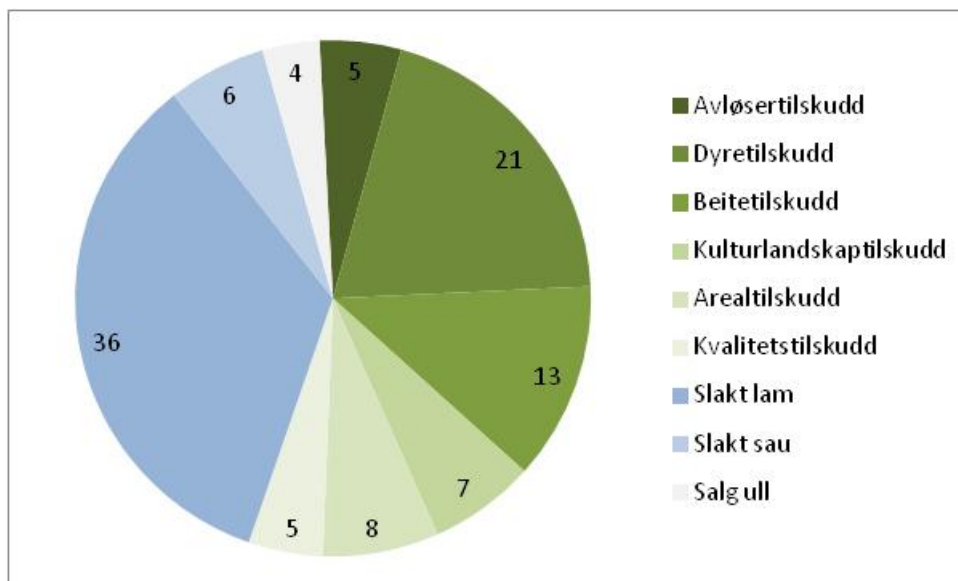
Mange mellomstore bruk, like bra som eller bedre enn få store bruk

Regnskapsdata innhentet fra SSB, NILF og et regnskapskontor viser at det er mer å hente på kostnadseffektivitet innenfor eksisterende drift enn det er på å øke besetningen dersom man ikke samtidig henter ut en effektiviseringsgevinst ved besetningsøkning. Det å øke besetningen fra 50 til 200 vinterfôret sau isolert sett gir kun en gevinst på om lag 700 kroner per vinterfôret sau, mot en inntektsgevinst på potensielt 1 200 kroner ved kostnadsreducerende tiltak og økt avdrott. En økning i besetningen vil ikke nødvendigvis gi høyere inntekt, fordi større besetning krever økt grovfôrareal, og mer areal fører til at avstanden fra gardens sentrum til grovfôrarealet oftest stiger, og dermed vokser også kostnadene knyttet til vedlikehold og innhøsting, samt at man må forvente å betale for tilleggsareal.

En vesentlig økning i besetningen vil ofte forutsette investeringer i nybygg og maskiner. I en situasjon der unge sauebønder allerede har lånefinansiert kapitalinnsatsen, vil en besetningsøkning kunne føre til enda større gjeldsbelastning, større sårbarhet for rentesvingninger og avlingsvariasjoner og dermed stigende risiko for tap i driften.

Næringen er sårbar for skift i offentlige tilskuddsordninger

Saueproduksjonen er sårbar over for skift i tilskuddsordninger over statsbudsjettet fordi tilskuddene er den største inntektskilden et sauebruk har. Offentlige tilskudd vil for mange bruk utgjøre over halvparten av inntektene. Innretningen på tilskuddsordningene er uformet med tanke på å nå noen uttalte landbrukspolitiske mål. For eksempel har kvalitetstilskudd på lam bidratt til å øke kvaliteten på slakt, og beitetilskuddet har bidratt til økt bruk av beiteressursene i landet. Derfor er det stor sannsynlighet at reduksjon av tilskuddene vil kunne undergrave landbrukspolitiske mål.

Figur 1.1 Sammensetningen av inntektene til et sauebruk i sone fem, med 142 vinterfôret sau. (Basert på undersøkelse av regnskapstall, i prosent av samlet inntekt.)

Det har vært gjort store endringer i rammebetingelsene for saueproduksjonen på 2000-tallet. Regjeringen Bondevik II stilte krav om en omsetning på 30 000 kroner per år eller mer for å kunne registrere seg som enkeltmannsforetak med rett til momsregistrering og offentlig tilskudd¹. Kravet fikk stor betydning for økonomien i de aller minste brukene, og førte til en stor avskalling i årene 2002–2004. Samtidig innførte de kvalitetstilskuddet på lam, noe som har gitt økt kvalitet på lammekjøttet. I 2007 er dette omsetningskravet redusert til 20 000 kroner, men da hadde allerede over tre tusen bruk avviklet sauedriften.

Regjeringen Stoltenberg II har gjennom å øke arealtilskuddet og innføre et nytt beitetilskudd vist at de satser på de grovfôrbaserte næringene, noe som har kommet sauebrukene til gode. Antall sauebruk er redusert fra over 22 000 bruk i 2000 til litt over 14 000 bruk i 2010. På begynnelsen av 2000-tallet gikk antall sauebruk ned med over 1 000 bruk årlig. Fra 2006 har avskallingen bremset opp, men fortsatt legges det ned over 400 sauebruk årlig, det vil si om lag 3,9 prosent av sauebrukene i året i gjennomsnitt for de siste ti årene. Til sammenligning er det lagt ned i gjennomsnitt 3,8 prosent av jordbruksforetakene årlig siden år 2000.

Kvalitet må lønne seg

Kvalitetstilskudd på lammekjøtt har ført til økt kvalitet på kjøtt som levers til slakt. Tall fra Animalia viser at i 1996 lå snittet av lam levert til slakt i en middels kvalitetsklasse, det vil si O og O-, mens i 2009 oppnådde 47 prosent av lammene en bedre klasse, R og R+, noe som indikerer at målrettede økonomiske virkemidler gir ønsket effekt.

Uten ulltilskudd kan ulla bli et miljøproblem

Sauen produserer også ull til klær og andre tekstiler. I dag eksporteres mesteparten av ulla til England, mens norske ferdigvareprodusenter, for eksempel Janus, Devold, Kari Traa, Aclima, Oleana og Ulvang, hovedsakelig bruker importert ull i sine produkter. Produsenten Dale er et unntak med ca. 70 % norsk ull i sin produksjon (regnet i vekt). Slik det er nå oppleves ikke den norske ullen å leve opp til produsentenes krav (SIFO 2011).

Det bør altså ligge et stort potensial i norsk ullproduksjon. Et økende fokus på autensitet, miljø og kulturarv innenfor mote- og designtrender internasjonalt kan gi ull et fortinn i markedet. For at potensialet for utvikling og økt verdiskapning innen norsk ullproduksjon skal kunne utnyttes fullt ut må ullproduksjonen stimuleres som er som en større del av økonomien i saueholdet enn i dag.

Inntekt fra ulla kommer fra salg og et offentlig kvalitetstilskudd på ull. Det er lav pris på dagens norske ull på verdensmarkedet, fordi norsk ull ikke kommer opp i de beste kvalitetsklassene for ull internasjonalt. I tillegg har ulltilskuddet i gjennomsnitt gått ned fra 32 kroner per kilo i 2000 til 31 kroner i 2011 i løpende priser. Dette er i realiteten en kraftig reduksjon av ulltilskuddet. Dersom ulltilskuddet faller bort, vil prisen på ulla være så lav at

¹ Kravet til omsetning fikk effekt fra 2003.

den ikke en gang dekker kostnadene ved å klippe sauene. Bonden ville måtte betale for å bli kvitt ulla.

På spørsmålet om hva sauebonden vil gjøre dersom ulltilskuddet faller bort, svarer om lag 20 prosent at de vil klippe sauene en gang og kaste ulla. Noen få svarer at de vil la sauene gå med ulla på, mens andre sier de vil finne alternativ bruk av ulla eller satse på villsau som man ikke behøver klippe.

Jordbruksfradraget gir inntektseffekt

Jordbruksfradraget er et fradrag i alminnelig inntekt for næringsdrivende som driver jordbruk, inklusive gartneri, bihold og pelsdyr, det vil si et skattefradrag i bedriftens driftsresultat.

Det er 43 prosent av sauebøndene i spørreundersøkelsen som mener at jordbruksfradraget er viktig for at de skal fortsette med sau. Gjennomsnittsfradraget for bruk med bare sau er 38 600 kroner, og for de med flere enn 150 vinterfôret sau utgjorde jordbruksfradraget 80 600 kroner (ligningsdata fra SSB for sauebruk). Gjennomsnittlig jordbruksfradrag for en bonde når man tar med alle produksjoner, var 56 200 kroner i 2009².

Flere sammen sparer sauebonden for arbeid

I andre næringer bruker man næringsklynger for å utnytte synergieffekter mellom flere virksomheter. I saueproduksjonen er det synergieffekter av at det er flere bruk i drift i et område. For eksempel er det slakteri for småfe i områder med mange sauebruk, mens det ikke er slakteri for småfe i områder med få sauebruk. Synergieffekten er spesielt synlig når det gjelder tilsyn av sauene om sommeren og ved sanking om høsten. Flere aktive bruk gir også større gjerdehold rundt hvert bruk som gjør det lettere å utnytte utmarka. Det er et vesentlig problem at det blir færre sauebønder i et område. Blant annet blir sankingsarealet større og muligheten for å etablere beitelag mindre. Beitelag består av sauebønder som sammen løser oppgaver som gjerding, tilsyn med sauene på beite, sanking, sortering og innveining om høsten. Færre bruk har også langvarige konsekvenser for kompetanse hos veterinærer, avløsere, tilgangen til profesjonelle saueklippere og for at neste generasjon vil overta bruket.

Gode muligheter for saueproduksjonen framover

Det er gode muligheter til å tjene penger på sauene. Mange sauebønder kan forbedre driften vesentlig. Samtidig er det viktig at man videreutvikler tilskuddsordningene for at næringen skal styrke sin inntjening, spesielt i en tid da behovet for fornying av driften er stor.

Klimaendringer og store svinginger i produktpris, pris på innstatsfaktorer og rentenivå framover krever endret strategi i forhold til økt mekanisering, drenering og spesialisering på det enkelte bruk. Økt egeninnsats fra sauebøndene for å møte framtidens utfordringer bør

² Jordbruksfradraget beregnes ut fra resultat før skatt. Inntektseffekten av jordbruksfradraget beregnes ved å multiplisere jordbruksfradraget med skatteprosenten på næringsinntekt. For eksempel vil et bruk med resultat på 195 000 få et jordbruksfradrag på 99 260. Multiplisert med dagens bedriftsbeskatning får vi en inntektseffekt på 27 800 kroner. Dette forklares nærmere senere i rapporten.

derfor støttes opp av myndighetene gjennom langsiktige, stabile og forutsigbare rammevilkår. Ikke minst vil dette være knyttet til investeringsvirkemidler for nødvendig fornying av bygningsmasse. Klimaendringene vil også gi økte krav til drenering og ikke minst behovet for større mekanisering hos mange brukere fordi høstingskapasiteten må økes for å redde graset mellom nedbørperiodene. Kapitalsituasjonen framover er derfor et kritisk punkt for mange sauebønder.

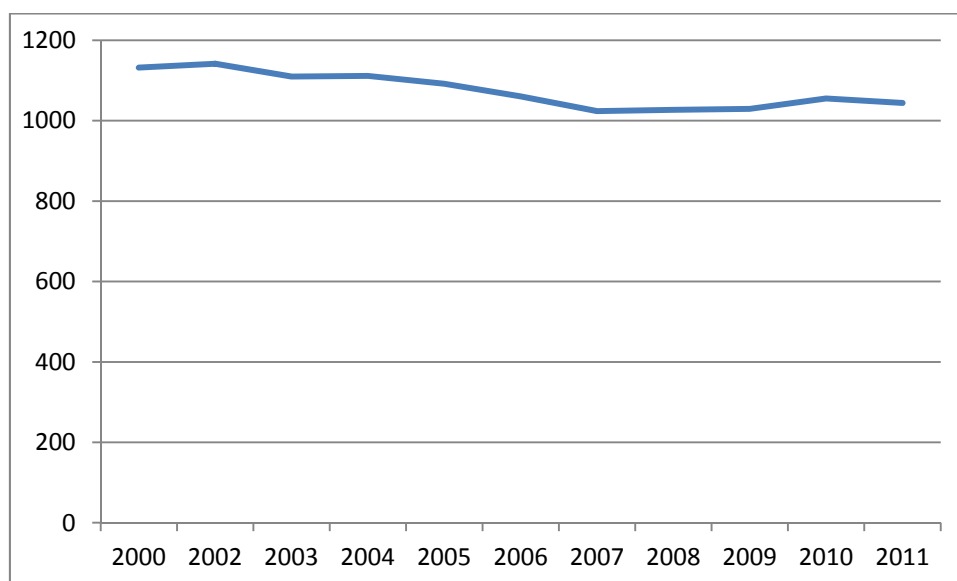
Saueholdet foredler norsk beitemark til kjøtt, areal som ellers ikke ville ha blitt brukt til matproduksjon. I en verden med økt kamp om ressursene er sauene en viktig bidragsyter til å skape en fleksible norsk matproduksjon.

2 Bakgrunn

Beregninger gjort av NILF i Budsjettneemnda for jordbruket, viser at saueprodusentene lå lavest i inntekt i forhold til andre produksjoner i næringen i 2009. Budsjettall for 2011 viser at de grovfôrbaserte produksjonene (kumelk, ammeku, geit og sau) har fått bedre lønnsomhet, mens i kornproduksjonen har lønnsomheten falt (Norges Bondelag 2011).

Importen av lammekjøtt i 2008 var på 4 454 tonn, tilsvarende avdrått fra om lag 160 000 vinterfôrede sauer. Dette har jevnet seg ut i de seneste årene. Befolkningen i Norge øker som følge av fødselsoverskudd og netto innvandring. Etterspørselen etter kjøtt har også økt i de siste årene. Det skulle tilsi at det er et potensial for økt etterspørsel etter lammekjøtt, noe som skulle bety at det er grunnlag for å øke produksjonen av norsk saue- og lammekjøtt framover.

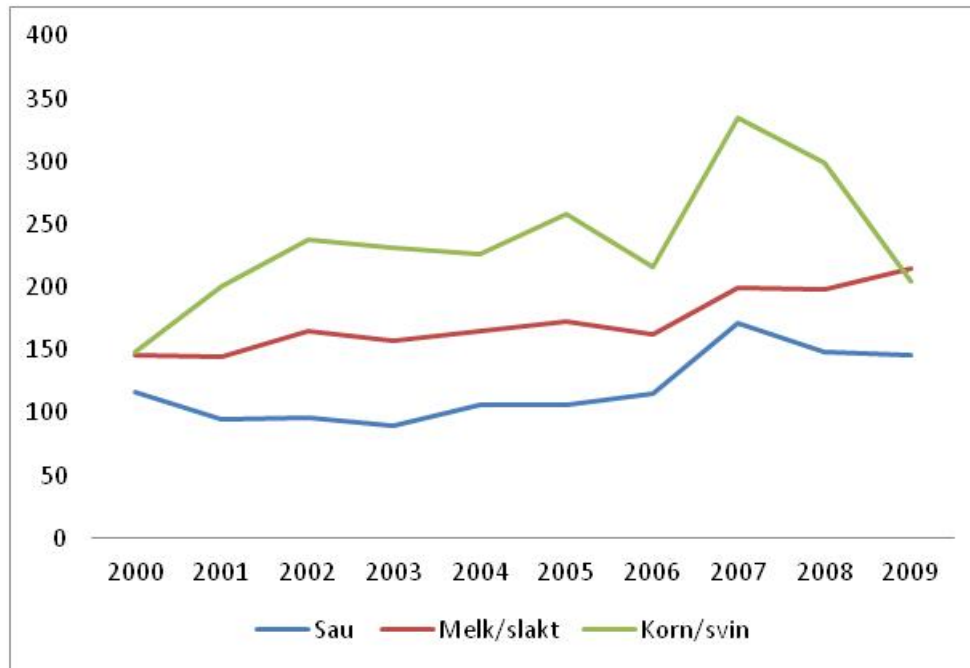
Det er et uttalt politisk mål at man skal styrke og videreutvikle det grasbaserte husdyrholdet, der sauen spiller en stor rolle. Likevel er det færre sau på beite og færre bønder som driver med sau nå enn før i absolutte tall. Den økonomiske utviklingen for sauebønder er en viktig årsak til at færre bønder driver med sau og færre starter opp med sau. Dersom det skal bli flere vinterfôrede sauer i Norge og flere sauebønder, må økonomien i saueholdet bedres vesentlig.

Figur 2.2 Utviklingen av antall vinterfôret sau (i hele 1000) fra 2000 og fram til i dag, og at det er en nedadgående trend i antall vinterfôret sau i Norge. Kilde: SSB, antall vinterfôret sau (hentet fra ssb.no, 13.10.11)

Når det gjelder endringen i antall driftsenheter med sau, har det vært en nedgang på 32 prosent fra år 2000, noe som er på nivå med endringen i antall driftsenheter med storfe og ku i alt. Reduksjonen i antall driftsenheter på sau har flatet ut etter 2008. Tall fra Statistisk sentralbyrå (SSB) viser at det er om lag fem prosent av sauebøndene som har sau som eneste inntektskilde. Derfor er sauebønder ingen stor pressgruppe. De fleste som driver med sau har hovedinntekten sin fra andre produksjoner eller andre yrker. De to vanligste kombinasjonene

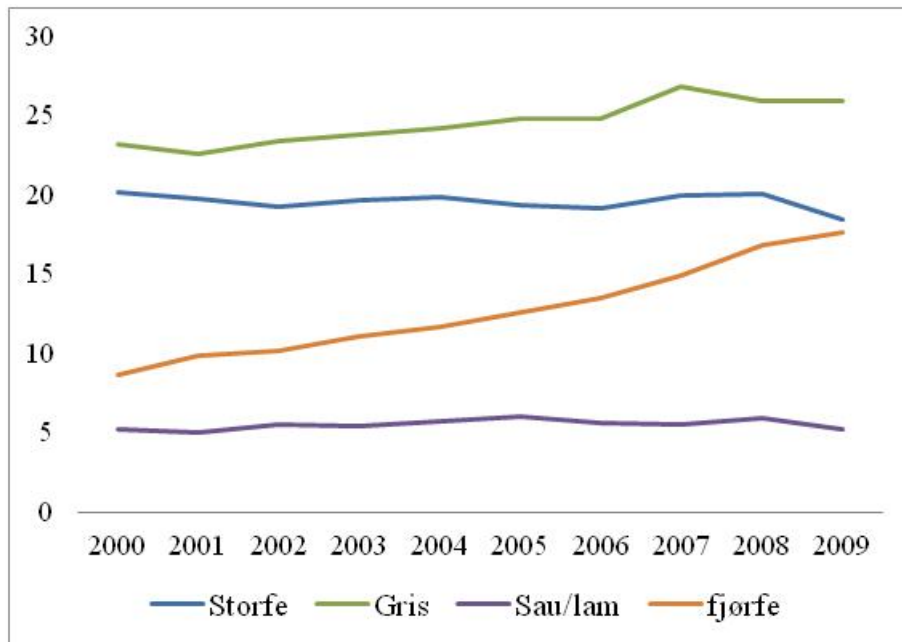
av driftsformer i jordbruket basert på sau er melkeproduksjon og kjøttproduksjon av storfe og sau. NILF sine driftsgranskninger avslører at det er store forskjeller mellom de ulike sauebrukene når det gjelder driftsresultat. De svakeste har et driftsresultat per vinterfôret sau som ligger under halvparten av gjennomsnittet, mens de sterkeste har et driftsresultat per vinterfôret sau som er dobbelt så høyt som gjennomsnittet.

Figur 2.3 Vederlag for arbeid og egenkapital per årsverk for utvalgte produksjoner, i nominelle 1000-kroner. (NILF 2011)

Det er flere angrepvinkler for å analysere økonomien i saueholdet. En nærliggende vinkel er å se hva som skal til for å øke etterspørselen, og med det øke prisen på lammekjøttet. Markedsrettede tiltak for å øke forbruket av lammekjøtt er ikke diskutert i denne rapporten.

Vi har valgt å konsentrere oss om tilbudssiden i saueproduksjonen fordi det er en nedadgående trend i produksjonen av sau i Norge selv om etterspørselen etter de fleste kjøttslag øker både som følge av befolkningsveksten de siste årene og økt levestandard. Forbruket av kjøtt i Norge har økt fra under 60 kilo per innbygger i 2000 til over 70 kilo per innbygger i 2009. Forbruket av lammekjøtt har holdt seg stabilt på om lag 5 kilo per innbygger i samme periode.

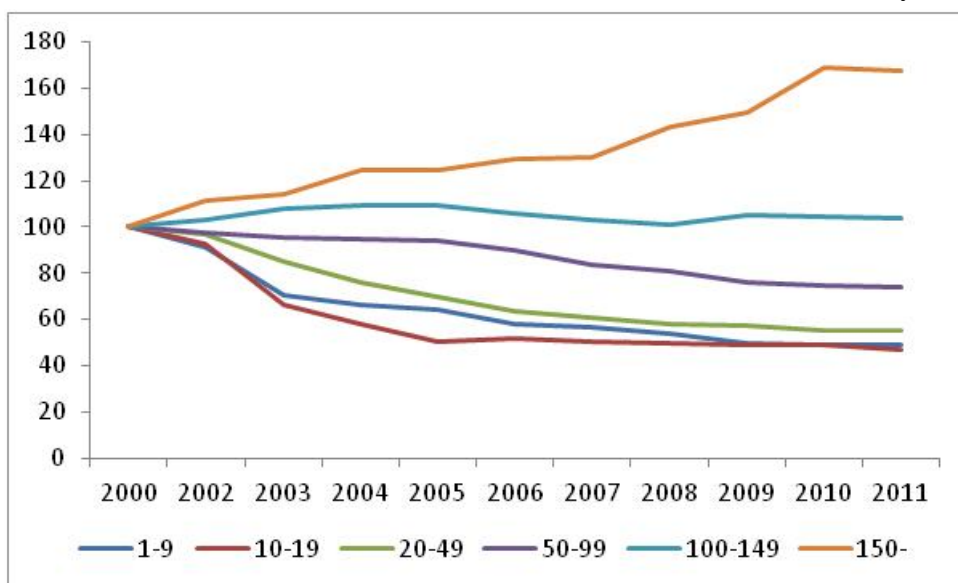

Figur 2.4 Kjøttforbruk per innbygger i Norge fra år 2000 til år 2009. (Svennerud et al. 2011)

Norges befolkning har økt med gjennomsnittlig 0,9 prosent per år de siste ti årene, og var per 1. januar 2011 4,9 millioner mennesker. Samtidig har produsert mengde saue- og lammekjøtt kun økt med 0,3 prosent i gjennomsnitt i perioden. Total etterspørsel etter de fleste kjøttslag har økt med 17 prosent fra 2000 til 2009. Disse effektene skulle tilsi at det er mulig å få avsetning for mer saue- og lammekjøtt i Norge enn hva som er tilfellet i dag.

Trenden er større og færre bruk også i saueproduksjonen

Saueproduksjonen har vært igjennom en strukturendring hvor antallet vinterfôret sau per driftsenhet har økt fra 53 vinterfôret sau per bruk i 2000 til 72 vinterfôret sau per bruk i 2011 (SSB, Statistikkbanken 2011). Det viktigste trekket i strukturendringen har vært en vesentlig nedgang i antall små bruk, mens bruk med mer enn 150 vinterfôret sau øker betydelig.

Figur 2.5 Utviklingen i antall bruk innenfor de forskjellige bruksstørrelsene, indeksert til antall sauebruk i 2000. Kilde: SSB (hentet fra ssb.no, 13.10.11)

Formue og gjeld

I SSBs skattestatistikk for 2009 var det totalt 44 487 gardsbruk som leverte skattedata. Disse hadde en gjennomsnittlig bruttoformue på 2,2 millioner kroner, og en gjeldsandel på 62 prosent. I samme database var det 8 346 enheter med sau som driftsform. Disse har en gjennomsnittlig brutto formue på 1,5 millioner kroner, og en gjeldsandel på 52 prosent. Sauebruk har altså en lavere gjeldsandel enn gjennomsnittet for alle gardsbruk i landet.

Tabell 2.1 **Brutto formue og gjeld hos gardbrukere med bare sau. (SSB 2009)**Kilde. SSBs skattestatistikk, 2009

Hovedbruker etter alder	Antall	Brutto formue	Gjeld	Gjeldsandel
Under 40 år	1 447	1 224 000	1 241 300	101 %
40–49 år	2 272	1 568 800	1 010 400	64 %
50–59 år	2 482	1 517 800	686 800	45 %
60–69 år	1 876	1 556 600	357 600	23 %
70 år og eldre	269	1 492 200	197 000	13 %

Når det gjelder gjeldssituasjonen hos gardbrukere som driver bare med sau, er det de yngste gardbrukerne som har størst gjeldsandel. De gardbrukerne som er under 40 år, har en gjeldsandel på over 101 prosent. Dette er sammenfallende med de tallene NILF har funnet i sin gjeldsundersøkelse. Det kan tyde på at det er mange unge som overtar gardsbruk med store investeringsbehov, og at den eldre generasjon ikke foretar nødvendig vedlikehold av maskiner og bygninger som kreves for lønnsom drift. I tillegg kan det tyde på at de unge ønsker å utvide og fornye gardsdriften gjennom å investere i nye varige driftsmidler.

3 Metode

Studien har en bred inngang til drøftingen av økonomien i saueholdet. Dette skyldes blant annet at det er foretatt svært få studier av økonomien i saueholdet i Norge. Vi har derfor valgt å gå bredt ut når det gjelder valg av metode.

1. Vi har gjennomgått mye av tilgjengelig litteratur i Norge og andre land når det gjelder økonomi i saueholdet.
2. Vi har gjennomført fokusgrupper hvor deltakerne har vært sauebønder, rådgivere og andre med tilknytning til næringen, og vi har gjennomført en spørreundersøkelse blant 2 500 sauebønder som har søkt om produksjonstilskudd for sau.
3. Vi har foretatt innsamling av regnskap og økonomiske data fra et regnskapskontor, fra Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning (NILF) og fra Statistisk sentralbyrå (SSB).

LITTERATURSTUDIE

Vi har sammenstilt studier i økonomien i saueholdet fra Island og Sverige. Vi har også sett på enkelte tilskuddsformer for sau i EU, og vi har studert litteratur som dreier seg om benchmarking i jordbruksnæringer. Benchmarking er en metode for komparativ analyse av samme bedrift over tid, samme type virksomhet eller gruppe av virksomheter, og sammenligning innenfor samme bransje. Vi har her valgt å foreta en komparativ analyse av økonomiske nøkkeltall for saueprodusenter i flere områder av landet. Komparative studier av økonomien i en bransje er en vanlig metode for å øke effektiviteten og produktiviteten i enkeltbedrifter i bransjen.

Enkelte land har kommet langt med denne typen sammenligninger også for virksomheter i landbruket. Det gjelder spesielt land som opplever knapphet på vitale innsatsfaktorer for landbruket som for eksempel tilgang på nok rent vann. Saueproduksjonen i Australia er et eksempel på en næring i landbruket som bruker benchmarking aktivt for å øke effektiviteten og produktiviteten i egen næring.

FOKUSGRUPPER

Hensikten med fokusgruppene var å få fram enkeltpersoners holdninger og erfaring med hva som skal til for å snu den nedadgående trenden i produksjonen av norsk saue- og lammekjøtt, med spesiell vekt på økonomien i næringen.

Fokusgruppene ble gjennomført som gruppesamtaler basert på en forhåndsutarbeidet intervjuguide. Deltakerne var informert om temaet for og hensikten med denne undersøkelsen før de møtte opp til samtalen. Alle sauebøndene som deltok, ble plukket ut med hjelp fra organisasjonen Norsk Sau og Geit. Alle deltakerne fikk et gavekort på kroner 350 ved frammøte.

Vi satte sammen fokusgruppene ut fra geografi, deltakernes bakgrunnskunnskap og gruppedeltakernes størrelse på sauebesetning. Vi valgte Rogaland som representant for kystområdene og Vestlandet. Troms ble valgt som representanter for Nord-Norge. Oppland og Hedmark ble valgt som representanter for innlandet og Øst-Norge.

Vi delte sauebøndene inn i grupper med færre og flere enn hundre vinterfôret sau. Det er 47 prosent av alle sauebruk i Norge som har færre enn hundre vinterfôret sau. Vi antok at det gikk et skille på besetningsstørrelsen ved om lag hundre vinterfôret sau for om man har sauen som viktig inntektskilde eller ikke, og at det medførte forskjeller i problemstillingene produsentene stod overfor.

Deltakerne i rådgivergruppene ble valgt ut fra at de jobber som rådgivere og som støtteapparat for sauebøndene. Rådgiverne kom fra næringsmiddelindustrien, fylkesmannen, kommuneforvaltningen, regnskapskontor, beitelag og universitet og høyskolesystemet. Mange av rådgiverne vi hadde med i fokusgruppene, hadde også egne sauebesetninger.

SPØRREUNDERSØKELSE

Vi har fått bistand til spørsmålsstillingen i spørreundersøkelsen av Norsk Sau og Geit, Norsk Bonde- og Småbrukarlag og Statens Institutt for Forbruksforskning, samt fra deltakerne i fokusgruppene.

Spørreundersøkelsen ble sendt ut per e-post til et tilfeldig utvalg på 2 500 brukere (hjemmelshavere) som har søkt om produksjonstilskudd til sau. E-postadressene kommer fra Produsentregisteret AS.

Av de 2 500 e-postene som ble sendt ut, var det 1 063 som besvarte undersøkelsen. Det tilsvarer 42,5 prosent av de spurte. Vi har fått flere enn 1 000 svar, noe som er en representativ mengde respondenter.

Med bakgrunn i tall fra SSB har vi konstatert at det er godt samsvar mellom respondentene og hva man kan observere i den virkelige verden med hensyn til alder, kjønn og landsdel. Det er likevel slik at personer mellom 60 og 69 år er underrepresentert blant de som har besvart undersøkelsen. Dette har trolig bakgrunn i at denne gruppen i mindre grad benytter seg av e-post. I tillegg er Østlandet i en liten grad overrepresentert på bekostning av Nord-Norge. Disse avvikene har ingen betydning for de konklusjonene som framkommer fra spørreundersøkelsen. Vi mener derfor at undersøkelsen er representativ for sauebønder i Norge.

REGNSKAPSDATA

Vi har samlet inn regnskapsdata fra elleve sauebruk i Hedmark. Disse regnskapene er satt opp som driftsregnskap med sau som kostnadsbærer. De brukes i rapporten som illustrasjoner, og dannet bakgrunnsmateriale for enkelte spørsmål i spørreundersøkelsen.

I tillegg har vi brukt regnskapsdata fra NILF sine driftsgranskninger og tall fra næringsoppgaver innsendt til SSB hvor sau er oppgitt som næring. Dessverre har vi ikke fått fullstendige næringsoppgaver fra SSB for 2009, da disse tallene ikke var frigitt for bruk eksternt våren 2011. Det har heller ikke vært mulig å få tall fra tidligere år.

Gjennom spørreundersøkelsen har vi fått tilgang til flere driftsregnskaper for sau. Vi har fått tilsendt tjuvfem næringsoppgaver fra ulike deler av landet og for sauebruk av forskjellige størrelser når det gjelder antall dekar og antall vinterfôret sau. Dette er ikke et representativt utvalg og vil derfor ikke si noe om sauebruk generelt. Derimot vil de kunne tjene som eksempel på hvordan den økonomiske situasjonen kan være på et sauebruk i landet.

4 Generelt om norsk sauehold

4.1 Avgrensninger og forutsetninger

Denne rapporten analyserer ikke markedssituasjonen for produktene i saueproduksjonen eller på investeringsbeslutningen om å drive med sau. Rapporten går heller ikke grundig inn i temaer som økologisk produksjon, nisjeproduksjoner, flervareproduksjoner eller spesifikt produksjon med sau i rovdyrutsatte områder.

Rapporten ser på de som faktisk driver med sau, hva som må til for at de skal fortsette med sau eller utvide. Sauebonden tar prisene for gitt, og tilgangen på areal og driftsbygningen er en øvre grense for hvor mange vinterfôret sau et gardsbruk kan fø. Når bonden har besluttet hvor mange vinterfôret sau som skal være på garden, er bondens handlingsrom begrenset. Vi forutsetter derfor at bonden har som mål å minimere kostnadene innenfor et gitt produksjonsvolum, samt å maksimere avdrått. Vi har isolert sauedriften fra øvrig inntektskapende arbeid som gardbrukeren kan ha, ut fra at man ikke kan forvente at inntekt fra annet arbeid eller andre driftsformer skal finansiere sauedriften over tid.

Modellen vi har brukt for å illustrere økonomien i saueholdet, legger til grunn at sauebondens primære mål er et størst mulig overskudd på driften gitt tilgjengelig areal og antall vinterfôret sau. Det framkom fra spørreundersøkelsen at det ikke nødvendigvis er slik at sauebonden har som mål å få størst mulig overskudd på saueproduksjonen, men å utnytte gardens ressurser. Det er likevel rimelig å anta at saueproduksjonen ikke kan gå med underskudd over tid. Det er videre rimelig å anta at sauebonden ikke kan overføre inntekt fra andre produksjoner eller arbeid utenfor garden inn i saueproduksjonen på lang sikt.

I rapporten tar bonden prisen for gitt, fordi den enkelte sauebonde ikke er stor nok til å bestemme slakteprisen. Slakteprisen skal reflektere målprisen, en maksimalpris framforhandlet i de årlige jordbruksforhandlingene. Målprispunktet for målprisen ligger etter slaktning og håndtering på slakteriet, og målpris er definert til pris uttatt i markedet (Nortura som markedsregulator), mens bonden får pris etter at omsetningsavgift, grunntilskudd og andre avtaletillegg er avregnet.

Saueproduksjonen er en biologisk virksomhet som er begrenset av tilgang på areal, arealets produktivitet og av dyrets helse, levetid og reproduksjonstid. Datamaterialet som er brukt i denne rapporten, er tall for bruket i nåværende driftsform, og ikke hvorvidt det vil lønne seg å investere i nytt utstyr, ny driftsbygning og lignende tiltak. Vi kommer derimot til å se på inntektseffekten av å foreta en investering.

Miljø og klima setter grenser for omfanget av saueproduksjonen og valg av produksjonsteknikk. Det er mulig å produsere ull og kjøtt av sau basert på intensiv drift hvor

sauen hovedsakelig fôres på kraftfôr, og det er mulig å velge en ekstensiv produksjonsform hvor en stor andel av fôret hentes på utmarksbeite. Gjeldende retningslinjer for landbruket er beskrevet i landbruksmeldingen fra 2000 (St.meld. nr. 19 (1999–2000) Om norsk landbruk og matproduksjon), og tilsier at saueproduksjonen i Norge skal være en ekstensiv næring hvor hoveddelen av fôret skal være grasbasert, og at sauen skal på beite i sommerhalvåret.

I de siste årene har det blitt stilt spørsmål om sauen er en miljøvennlig produksjon. Et resultat av saueproduksjon er metan og lystgass, som er sterke drivhusgasser. Nyere forskning viser at beitebruk kan føre til at graset lagrer karbon og dermed bidra til å redusere klimagassutslippene (Bioforsk 2011). Tradisjonelt har ull blitt sammenlignet med bomull, hvor man har tenkt seg at siden det brukes store mengder vann og sprøytemidler på bomull, er ull en mer miljøvennlig råvare til bruk i tekstiler.

4.2 Sauebruk som næringsvirksomhet

Sauen sin rolle varierer fra gardsbruk til gardsbruk, og det er store variasjoner mellom produsentene med hensyn til hva brukeren legger vekt på i sin virksomhet. De fleste har sau i kombinasjon med annen virksomhet, enten med andre produksjoner på garden eller med arbeid utenfor gardsbruket.

Utnytte gardens ressurser

I gruppeintervjuene og i spørreundersøkelsen vi har gjennomført blant sauebønder, kom det fram at motivasjonen for å drive med sau varierer fra bruker til bruker. Mange har sau fordi de vil utnytte gardens ressurser, eller fordi de vil kombinere driften av garden med annet arbeid. I

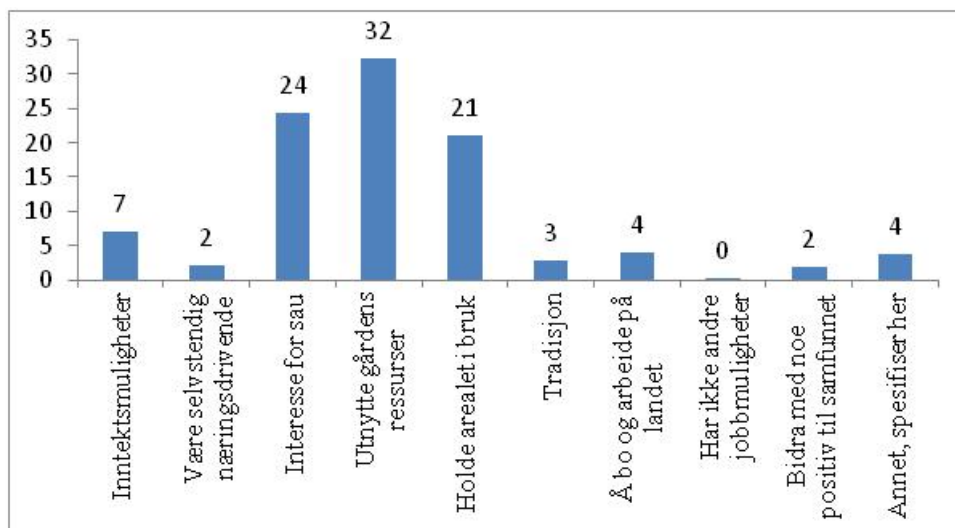

I spørreundersøkelsen kom det fram at kombinasjonen sau og storfe (kjøtt og/eller melk) utgjør om lag 20 prosent av driftsformene blant respondentene. De to neste produksjonene er “andre grovfôrproduksjoner” og hestehold, som utgjør om lag 10 prosent av respondentene i undersøkelsen.

Det er 60 prosent av respondentene som svarer at saueproduksjonen er den viktigste næringen, 17 prosent som svarer at melk er den viktigste næringen, mens 5 prosent av respondentene svarer at kjøttproduksjon av storfe er den viktigste produksjonen. Blant de som oppgir at de driver med melk eller ammekuproduksjon, er denne produksjonen viktigere enn sauen. Bare en prosent av de som driver med storfe, svarer at sauen er den viktigste produksjonen. Det at sauen ikke er den viktigste produksjonen for 40 prosent av de spurte sauebøndene, kan være en medvirkende årsak til at det er store variasjoner mellom de ulike sauebrukene når det gjelder de økonomiske resultatene av sauedriften.

Det er rimelig å anta at motivasjonen for å drive med sau har betydning for hvordan man forholder seg til inntekter og kostnader i produksjonen. Dersom motivasjonen for å drive med sau ikke er å tjene penger på sauen, men å utnytte gardens ressurser, vil fokus være på arealbruk og lavest mulig kostnader, ikke på å få størst mulig overskudd. Innenfor ressursøkonomien betyr det ofte at produksjonen blir større og overskuddet mindre når fokuset er på ressursforbruk framfor størst mulig overskudd i driften. Likevel er det et rimelig krav å sette til en bedrift at kostnadene ikke overstiger inntektene, for ingen kan i lengden drive med underskudd.

Figur 4.1 viser at de tre klart viktigste grunnene til at sauebønder driver med sau, er interesse for sau, å utnytte gardens ressurser og/eller å holde arealet på garden i bruk.

Figur 4.1 Hva er hovedmotivasjonen din for å drive med sau? (1 prosent, N=1058)

Det er en statistisk sammenheng mellom antall sau på bruket og hva sauebonden oppgir som motivasjon for å drive med sau. Det er flest blant de med flere enn 150 sau som svarer at de har inntektsmuligheter som hovedmotivasjon for å drive med denne produksjonen. Av de som har færre enn ti sau, er hovedmotivasjonen interesse for sau og å holde arealet i bruk. Det indikerer at en økonomisk tilnærming til problemstillingen økonomien i saueholdet vil være å se på hvilke ulike kombinasjoner av innsatsfaktorene som gir best årsresultat, gitt antall vinterfåret sau.

Mange av våre informanter uttrykker at de ikke ønsker å tape penger på sauen, eller å bruke penger fra andre inntekter inn i sauedriften. Derfor er det grunn til å tro at lønnsomhet vil være en avgjørende forutsetning for å drive med sau, selv om hovedmotivasjonen er å utnytte gardens ressurser. Saueproduksjonen er drivverdig dersom det er mulig å drive virksomheten i et omfang der inntektene inklusive offentlig tilskudd overstiger kostnadene.

Lammekjøttet viktigst

Vi har valgt å analysere sauebondens produksjon av lamme- og sauekjøtt samt ull. Produksjon av kjøtt og ull kan analyseres som en towareproduksjon, hvor man kan tenke seg at bonden kan velge mellom å produsere ull og skinn eller å produsere saue- og lammekjøtt. Dersom man velger å ha fokus på ull til klesproduksjon, kan man velge Crossbredens A1 og C1, som brukes til norsk klesproduksjon i dag. Likevel har de fleste sauebøndene hovedfokus på å produsere kjøtt, mens ulla kommer som et tilleggsprodukt. Ifølge tall fra driftsgranskningene (NILF 2011) utgjorde inntekten fra ulla i gjennomsnitt om lag 10 prosent av de totale produksjonsinntektene i saueproduksjonen.

Det er noen forhold bonden må ta for gitt når produksjonens omfang skal avgjøres, mens det er andre forhold bonden kan påvirke. Vi antar at bonden tar pris og tilskudd for gitt ved planlegging av sin produksjon, og at vedkommende tilpasser produksjonen innenfor forutsetningene på garden. Det vil si at når bonden har bestemt hvor mange vinterfødrede sauer det skal være på garden, gjelder det å få kostnadene så lave som mulig og avdrått per vinterfôret sau så høy som mulig. Den enkelte bonde kan iverksette tiltak for å øke avdrotten per vinterfôret sau, og til en viss grad tilpasse produksjonen til slakterienes prisløype. I Norge er lammekjøtt en sesongvare. Det vil si at det ikke leveres kjøtt til slakt kontinuerlig gjennom året, men i bestemte perioder. Det skyldes blant annet klimatiske forhold og ønske om at sauen skal utnytte grasarealet i størst mulig grad.

Slakteriene ønsker å tilpasse produksjonen til etterspørselen i markedet og sikre at det leveres lammekjøtt når etterspørselen er størst. Det medfører at slakteriene har en prisløype for lammekjøtt som innebærer høy pris på lam i sommerhalvåret ut august, for så å falle i september og fram mot jul. For å få størst mulig inntekt kan bonden levere så mange lam som mulig til slakt når prisløypa er på det høyeste, men beitesesongen tilsier at lammene kan oppnå høyere vekt senere på høsten. Det blir derfor ofte en avveining for bonden mellom å ha høy slaktevekt per lam eller høy pris per kilo levert slakt.

Mulighetene for å utnytte prisløypa samtidig som man har god slaktevekt for lammene, varierer fra landsdel til landsdel. De som er tidligst ute med å levere lam til slakt, er ferdige med sanking i august, mens de som er senest ute er ferdig med sanking i oktober. Det er selvsagt regionale forskjeller som følge av at det er ulike klimatiske forhold i de ulike landsdelene. I tillegg er det enkelte sauebønder som har lamming to til tre ganger i året. Det vil si at de ikke bedekker alle søyene innenfor samme tidsrom, og får dermed lamming i flere

puljer. Det gjør at første pulje med lam er slaktemoden tidlig i sesongen, mens en senere pulje er slaktemoden senere i sesongen. Vi vet ikke hvor utbredt dette er, men noen av informantene våre har fortalt at de driver på denne måten.

I fokusgruppene kom det fram at bøndene er engstelige for overproduksjon, noe som kan føre til fall i prisene til produsent. Derfor vil marknedsregulator sine prognoser ha betydning for bondens tilpasning av produksjonen. Vi har spurt et utvalg sauebønder om de følger med på marknedsprognoser for sau.

Det er 30 prosent som svarer at de ikke følger med på marknedsprognoser, fordi de tar det for gitt at de får levert de dyrene de ønsker til slakteriet uansett, mens 70 prosent følger med på markedssituasjonen. Vi har ikke spurt om de øker eller reduserer besetningsstørrelsen basert på forventninger til markedssituasjonen, men siden sau er en biologisk produksjon, vil vi anta at det er små

muligheter til store tilpasninger her på kort sikt. Det er raskt å slakte ned besetningen, men vanskeligere å bygge opp en større besetning, som følge både av regelverket og biologiske prosesser. Det året man øker en besetning, vil man også få lavere produksjon. Andre relevante forhold for omsetning av lamme- og sauekjøtt er for eksempel prisen på andre kjøttslag i Norge.

Produksjon av fellesgoder en vesentlig del av saueholdet

I tillegg til å produsere råvarer til mat og klær bidrar sauebøndene til arbeidsplasser, levende kulturlandskap og kunnskap i å drive med landbruk under norske forhold. Råvarer til mat og klær omsettes i et marked. Derimot omsettes ikke kulturlandskap og bebodde hus i et marked. Derfor betaler det offentlige bøndene for å vedlikeholde kulturlandskapet. I tillegg har bønder i Norge en utfordring i forhold til bønder i andre land, fordi vekstsesongen er kort og avstanden til slakteri er, for mange, lang. Disse utfordringene er ment kompensert for gjennom ulike offentlige tilskuddsordninger til den enkelte bonde.

Betaling for beitebruk og høsting av grovfôr

Staten kjøper tjenester av sauebonden som vedlikehold av kulturlandskapet, arbeidsplasser i distrikter og kunnskap om jordbruk i Norge. Det er en tjeneste det er vanskelig å sette en riktig pris på. Kjøpesummen bør reflektere kostnadene og risikoen bøndene har med for

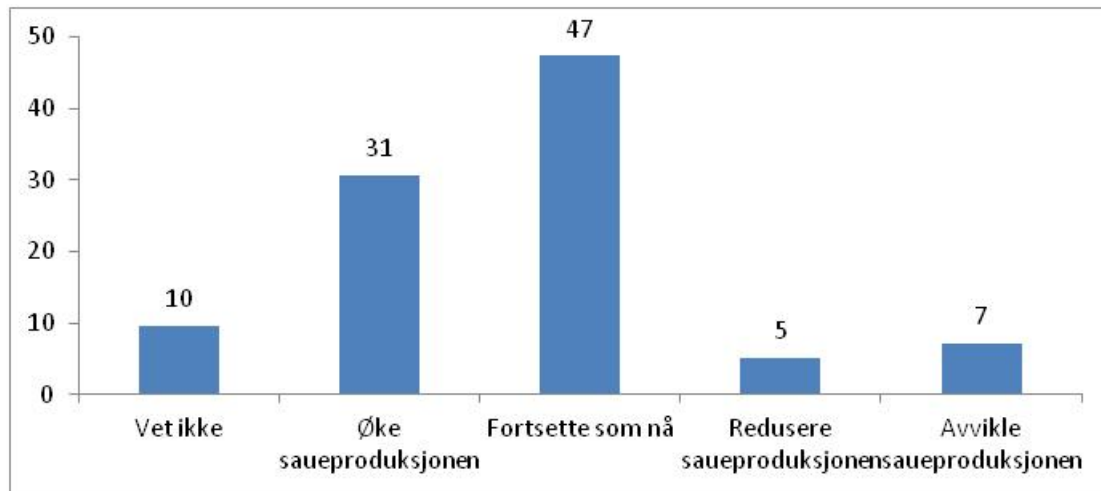
eksempel å opprettholde sysselsetting og kulturlandskap i hele landet. Denne tankegangen er ikke unik for landbruket. Argumentasjonen ble blant annet brukt da staten kjøpte transporttjenester av Hurtigruten, selv om det er dokumentert at andre transportformer kunne utført denne samme tjenesten billigere (Undheim 2011). Sauebønder får for eksempel et arealtilskudd for å holde i hevd et levende kulturlandskap, i form av at de bruker tid og ressurser på å vedlikeholde, produsere grovfôr og utnytte beiteareal.

Bonden kan velge å kjøpe inn alt grovfôret, produsere alt selv eller kombinere med egenproduksjon og innkjøp av grovfôr. Dersom man baserer produksjonen på eget areal, innebærer det at en bonde ikke kan ha flere sau enn det er tilgang på areal til produksjon av vinterfôret. Ifølge tall fra NILF sine driftsgranskninger har gjennomsnittsbruket en vinterfôret sau per dekar dyrket mark. Noen bruk eier alt areal selv, og noen leier noe areal og eier noe. Tilgangen på leiejord varierer fra område til område både i antall dekar, kvalitet og pris. I spørreundersøkelsen vår viste det seg at 13 prosent svarer at jorda er gratis, mens i motsatt ende svarer om lag 5 prosent at leiejorda koster 450 kroner per dekar eller mer. Gjennomsnittlig leiepris i undersøkelsen er 168 kroner per dekar. Det er mange av sauebøndene som bruker leid ekstern hjelp, og som leier tileggsjord, eller kjøper mer areal. I tillegg til å produsere eget grovfôr for vinteren er det mange som kjøper fôr til vinteren.

Utover dette skal bonden foreta en avveining av hvor stor andel av produksjonen som skal baseres på kraftfôr. Det er mange fordeler ved å bruke større andel kraftfôr i saueproduksjonen. Det er mer effektivt fordi det er enklere å tilpasse fôrmengde og innhold til sauens behov, og kraftfôr er enklere å håndtere, tar mindre tid og er billigere i innkjøp enn egenprodusert grovfôr. Egenproduksjon av grovfôr for vinterhalvåret krever investeringer i maskiner og lager, samt i driftskostnader som arbeidskraft, såfrø, gjødsel, drivstoff og konserveringsmidler for å bevare grovfôrkvaliteten gjennom vinteren. I tillegg varierer kvaliteten på grovfôret, og det er vanskeligere å tilpasse til sauens behov.

4.3 Framtidsplaner for å drive med sau

Det hersker en stor optimisme i saueproduksjonen, da det er 30 prosent av de spurte sauebøndene som svarer de vil øke produksjonen i løpet av de neste fem årene. Det er kun om lag sju prosent som svarer at de vil avvikle driften. Alle undersøkelser som LU har utført de siste årene, viser at bøndene er mer positive til økning i produksjonen når de svarer på spørsmål, enn hva de er i praksis. Det er 47 prosent av de spurte sauebøndene som svarer at de vil fortsette som nå.

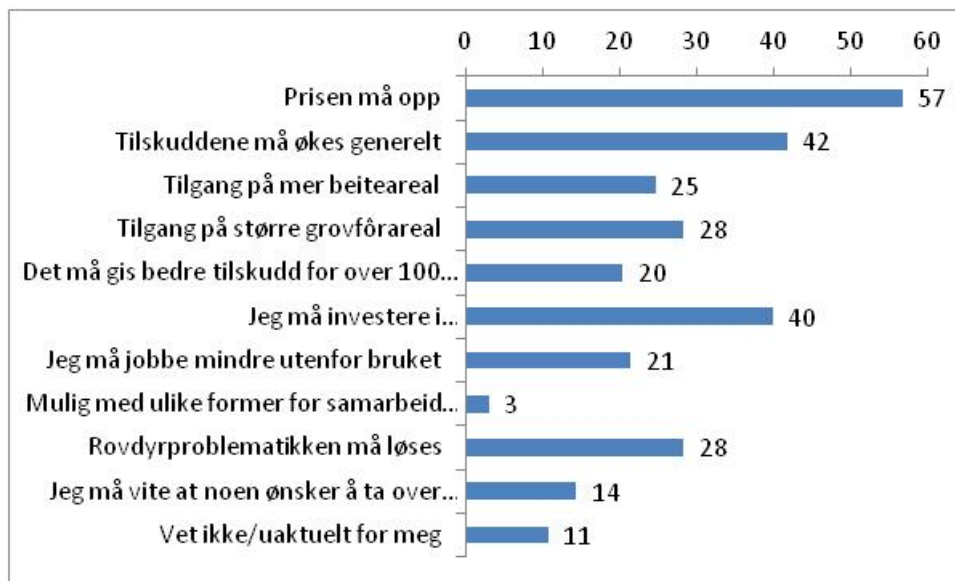
Figur 4.2 Fordelingen blant respondentene på spørsmål om hvilke plener de har for produksjonen. (1 prosent, N=1061)

Det er forskjell på svar avhengig av alder og landsdel på dette spørsmålet. De eldste brukerne svarer naturlig nok i større grad at de vil avvikle produksjonen eller ikke vet om de vil fortsette. Sauebønder på Østlandet og i Nord-Norge vil øke produksjonen, mens sauebønder på Vestlandet vil fortsette som i dag.

Det er flest blant de yngre brukerne svarer at de vil øke produksjonen. I denne undersøkelsen svarer 46 prosent av de unge bøndene at de vil øke produksjonen mens i Utredningskontorets undersøkelse blant unge bønder fra 2010, svarer 54 prosent av de unge sauebøndene at de vil øke produksjonen. Forskjellen kan blant annet forklares med forskjeller i utvalg, hvor respondentene i unge bønder er valgt ut fra hvor lenge det var siden de hadde tatt over bruket, mens utvalget i denne undersøkelsen var mottakere av produksjonstilskudd for sau.

Av de 130 som har svart at de vil redusere/avvikle produksjonen, svarer 23 prosent at årsaken er at det ikke er lønnsomt å drive med sau. Det er flest blant sauebønder under 40 år, samt i aldersgruppen mellom 50 og 60 år, som svarer at de vil redusere/avvikle driften fordi det ikke er lønnsomt å drive med sau. Det er 20 prosent av de i aldersgruppen 40 til 50 år som mener det er mer lønnsomt å prioritere arbeid utenfor garden..

På spørsmål om hva som skal til for at sauebønder velger å øke produksjonen av sau vesentlig, det vil si med mer enn 20 prosent, svarer 55 prosent av prisen på kjøtt må opp. Det er 40 prosent av de spurte som mener tilskuddene må økes generelt, og det er 40 prosent som svarer at de må investere i produksjonsapparatet hvis de skal øke produksjonen vesentlig.

Figur 4.3 Hva skal til for at du velger å øke produksjonen av sau vesentlig? Med vesentlig menes over 20 prosent. (I prosent, flersvar, N=1063)

Nord-Norge skiller seg ut med at færre av respondentene svarer pris og tilskudd. Det er flere av respondentene fra denne landsdelen som svarer at de trenger tilgang på mer grovfôrareal og bedre tilskudd for produksjoner over 100 vinterfôret sau³. Det er også aldersforskjell i svarene, hvor de eldre respondentene i mindre grad svarer at pris og tilskudd er viktig. De svarer i større grad at de må vite at noen ønsker å ta over, for at de skal øke produksjonen. I tillegg skiller Vestlandet seg ut ved at respondentene ikke svarer at rovdyrproblematikken må løses. Det kan skyldes at de er lite utsatt for store rovdyrangrep i saueflokkene. Ifølge våre informanter i fokusgruppene er det dyresykdommer som er den største risikoen for sauedriften i denne delen av landet.

4.4 Det økonomiske rammeverket rundt saueproduksjonen

Produktpris (lammekjøtt)

Det er ikke bonden som setter prisen på lammekjøttet og ulla. Det er heller ikke bonden som fastsetter verdien av levende bygder, kulturlandskap og den kunnskap som sauebønder sitter med. Verdifastsettelsen skjer på markedet for lammekjøtt og ull, samt i de årlige jordbruksforhandlingene, og i Stortinget.

Kjøtt fra lam ligger inn under markedsordningene for kjøtt og har målpris. Målpris er den prisen som avtales i de årlige jordbruksforhandlingene. Markedsregulator har ansvaret for å ta ut målpris i markedet. Ved for høy pris i forhold til målpris vil markedsregulator åpne for import for at prisen skal falle. Ved for lav pris vil markedsregulator legge kjøtt på lager for å øke prisen.

³ Informantene i fokusgruppene ga et mer nyansert bilde av behovet for mer grovfôrareal i Nord-Norge, hvor de rapporterte at det var rift om den beste jorda, og at flere tilpasset seg med høyt grovfôrareal på grunn av arealtilskuddet. Det var mangel på egnet grovfôrareal i rimelig avstand til gården.

Tabell 4.1 Målpris og pris til bonde i tidsrommet 2004 til 2011. *Med trekk i omsetningsavgift, beregnet årsgjennomsnitt (NILF 2010:a)

Avtaleår	Målpris	Pris til bonde*
2004–2005	44,00	30,07
2005–2006	44,00	26,89
2006–2007	46,00	30,99
2007–2008	50,00	32,93
2008–2009	55,26	37,80
2009–2010	57,75	39,87
2010–2011	59,15	38,67

Vi ser at målprisen og pris til bonde ikke er den samme. Målpris er på engrosleddet, og ligger etter slakt og håndtering på slakteriet. Det er interessant å notere at forskjellen mellom målpris og pris til bonde har økt med 46 prosent i tidsrommet for tabellen. Dette innebærer at mens målprisen har økt med 15 kroner i de siste 7 årene, har pris til bonde kun økt med litt under 9 kroner. Pris til bonde inkluderer også omsetningsavgift, grunntilskudd og eventuelle avtaletillegg.

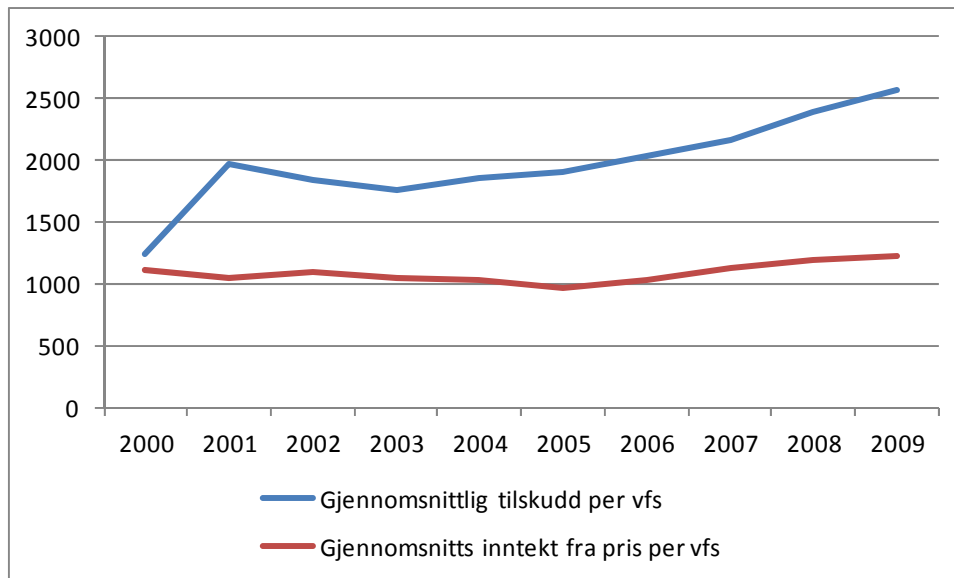
Det er mange forhold som gjør at avstanden øker. Differansen mellom engrospris (målpris) og avregningspris kaller vi nettonoteringen. I nettonoteringen inngår mange elementer som varierer og direkte påvirker avregningsprisen.

- Klippetrekk ble tidligere betalt for klipping av sauen på slakteriet utenom avregningspris. Nå koster ikke det noe ekstra, men finansieringen ligger som trekk i avregningsprisen.
- Slaktekostnaden – lønns- og prisstigningen fører til økte kostnader
- Inntransport – økte kostnader
- Endring i omsetningsavgiften
- Endring i offentlige avgifter
- Endring i skinnverdien
- Trekk for å finansiere forskjellige kvalitetstillegg – f.eks. stjernelam tillegg. Generelt har tilleggene økt og trekket i nettonoteringen for å finansiere disse tilleggene. Trekket er her økt
- Pga. E-coli-saken falt verdien av innmat fra pluss til minus. Ekstra kostnader til hygienetiltak ble innført.

(Nortura 2011)

Utviklingen av pris per kilo lamme- og sauekjøtt har variert en del fra 2000 til i dag, og det har vært en svak stigning av prisen målt i faste priser. Totalt har prisen på lamme- og sauekjøtt levert til slakt økt med om lag en krone og femti øre på ti år målt i 2009-priser. Sammenlignet med at en gjennomsnittlig sauebonde leverer 28 kilo slakt per vinterfôret sau, betyr dette at prisøkningen har gitt en inntektsøkning per vinterfôret sau på 43 kroner over en tiårsperiode. I samme periode har gjennomsnittlig tilskudd per vinterfôret sau økt mer enn

gjennomsnittlig inntekt fra pris per vinterfôret sau. Det betyr at sauebønder er svært sårbare overfor svingninger i politiske konjunkturer.

Figur 4.4 Gjennomsnittlig inntekt fra pris og tilskudd per vinterfôret sau (i 2009-priser, NILF 2011b)

Importvernet for kjøtt sikrer at den norske prisen er høyere enn verdensmarkedsprisen på kjøtt. For saue- og lammekjøttet er forskjellen mellom norsk pris og EU-markedsprisen mindre enn for storfekjøtt. Det viser tall fra Agri Europe.

Tabell 4.2 Valutakurs per 6.april 2011 8,06 EUR/NOK Agra Europe 25/02/2011 side 27

Land	Pris per kilo i NOK		
	Storfekjøtt	Svinekjøtt	Saue- og lammekjøtt
Belgia	25,1	10,5	34,3
Tyskland	29,7	11,8	36,1
Spania	27,8	12,6	43,4
Frankrike	27,2	11,0	46,7
Irland	26,0	10,8	35,7
Nederland	25,0	10,7	36,9
Østerrike	29,0	11,6	40,9
Polen	23,5	11,2	28,6
Romania	19,9	11,6	17,0
Sverige	28,3	11,2	31,5
UK	26,8	12,4	37,3
Snitt for EU	27,9	11,6	36,4
Norge	46,0	18,0	46,8

Kvalitetstilskuddet

I tillegg til markedspris på slakt og ull, utbetales det et kvalitetstilskudd for lam etter en europeisk kvalitetsrangering kalt EUROP fra 1996 på kjøttet.

Fokusgruppedeltakerne framhevet kvalitets-tilskuddet på lam som en god ordning med riktige insentiver, og flere tok til orde for å styrke denne ordningen i forhold til andre tilskuddsordninger. Det var stor enighet om at å produsere kvalitet må og skal lønne seg.

Kvalitetsklassene på lammekjøtt i henhold til EUROP går fra P-, som er dårligste kvalitet, via O og R til E+, som er høyeste kvalitet.

Ifølge statistikk fra Animalia, Kjøttets tilstand 2010, har middel klasse for sau og lam økt jevnt siden innføringen av EUROP i 1996. I 2006 oppnådde 46 prosent av lammene klasse R og R+, mens snittet i 1996 lå på O og O-.

I spørreundersøkelsen ble sauebøndene spurt om hvilke tre tilskuddsordninger de mener er viktigst å endre for at de skal fortsette å satse på sau. Bare 15 prosent svarte at de ville endre kvalitetstilskuddet på lam⁴. Tall fra Animalia viser at det er en økning i antall lam med høy klasse i forhold til lam i lav kvalitetsklasse. Det kan bety at sauebøndene er fornøyd med ordningen med kvalitetstilskudd på lam slik den er i dag, og at ordningen fungerer etter intensjonen om å bedre kvaliteten på lammeslakt.

Pristilskuddene er delt opp i grunntilskudd og distriktstilskudd. I tillegg kommer pristilskudd til ull.

Grunntilskuddet for sau og lammekjøtt er 3,81 kroner per kilo for avtaleperioden 2010–2011. Det gis ikke grunntilskudd for lam med slaktevekt lavere enn 13,1 kilo, med unntak av lam av rasen gammelnorsk sau. Dette innebærer at man ikke får tilskudd for lam som har uvanlig lav vekt.

Tabell 4.3 Distriktstilskudd for sau og lammekjøtt er soneinndelt (Jordbruksavtalen 2011)

Sone	Sats (kr/kilo)
1	0,00
2	4,55
3	7,05
4*	13,00
5*	13,50

For å kvalifisere for sone 4 og 5 må både slakteri og produsent ha sin beliggenhet i Nord-Norge.

⁴ Informantene i fokusgruppene la vekt på at kvalitetstilskuddet har vært et gode for næringen, og at det ikke måtte svekkes.

Ull

Sauen produserer også ull til klær og andre tekstiler. I dag eksporteres mesteparten av ulla til England, mens norske ferdigvareprodusenter, for eksempel Janus, Devold, Kari Traa, Aclima, Oleana og Ulvang, hovedsakelig bruker importert ull i sine produkter. Produsenten Dale er et unntak med ca. 70 % norsk ull i sin produksjon (regnet i vekt). Grunnen er at den norske ullen ikke lever opp til produsentenes krav til kvalitet og finhet.

Det ligger altså stort potensial i norsk ullproduksjon. Ull er en fiber som er egner seg bedre enn bomull og syntetiske stoffer, både fordi produksjonen er mer miljøvennlig og fordi ullen besitter mange gode egenskaper andre fibre mangler. Ull er brannhemmende, fuktighetsabsorberende, flekkavvisende, isolerende, temperaturregulerende og krøller ikke. I et livssyklusperspektiv er bruk av ull mer bærekraftig enn mange andre tekstiler (Kviseth, 2011). Den er også mer miljøvennlig i bruk fordi den ikke trenger å vaskes så ofte og ikke krever høye temperaturer for å bli ren (Laitala et al., 2011). Et økende fokus på autentisitet, miljø og kulturarv innenfor mote- og designtrender internasjonalt gir ull et fortrinn i markedet. For at potensialet for utvikling og økt verdiskaping i norsk ullproduksjon skal kunne utnyttes fullt ut, må det bli økonomi i saueholdet i Norge (SIFO 2011).

Sauebondens inntekt fra ulla kommer fra pris og et offentlig kvalitetstilskudd på ull. Det er lav pris på dagens norske ull på verdensmarkedet, fordi norsk ull ikke kommer opp i de beste kvalitetsklassene for ull internasjonalt. I tillegg har ulltilskuddet i gjennomsnitt gått ned fra 32 kroner per kilo i 2000 til 31 kroner i 2011. Dette er i realiteten en kraftig reduksjon av ulltilskuddet. Dersom ulltilskuddet faller bort, vil prisen på ulla være så lav at den ikke en gang dekker kostnadene ved å klippe sauen. Bonden ville måtte betale for å bli kvitt ulla.

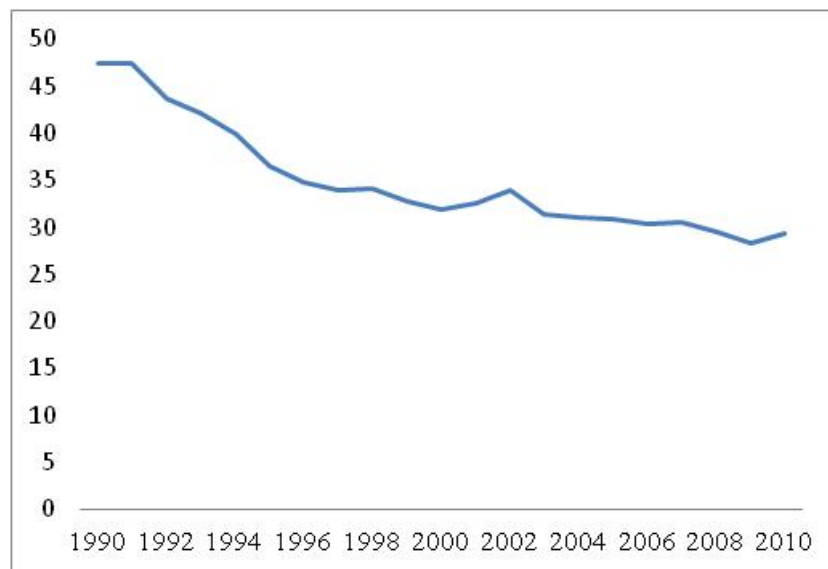
Pristilskudd til ull skal medvirke til å nå målene for inntekts- og produksjonsutvikling i saueproduksjonen, som ikke i tilstrekkelig grad kan sikres gjennom markedspris og andre tilskudd. Tilskuddet skal videre medvirke til å bedre kvaliteten på norsk ull, og sikre avsetning i markedet for norsk ull av god kvalitet (SLF 2010:a).

Tilskuddet beregnes ut fra en fast gjennomsnittssats per kilo omsatt ull. Satsen er fastsatt i jordbruksavtalen. Den gjennomsnittlige tilskuddsatsen blir differensiert mellom ulike kvalitetsklasser av Statens landbruksforvaltning etter forslag fra Nortura og Kjøtt- og fjørfebransjens Landsforbund (SLF 2010:a). Gjennomsnittlig tilskudd for ull er 31,00 kroner per kilo for avtaleperioden 2010–2011.

Det er ifølge Animalia et potensial for å øke ullkvaliteten på norsk ull uten at dette går på bekostning av saue- og lammekjøttet. Ullstatistikken viser at det leveres mye ull i klasse A1 og C1, som er beste klasse, men at variasjonene innenfor disse klassene også er store. En bedre sortering av innlevert høstull kan gi bedre betaling til den beste ulla for sauebonden.

Spørsmålet her er hvor mye dette vil gå utover pris og kvalitet på den ulla som i dag ligger i nedre ende av skalaen innenfor hver kvalitetsklasse.

Hver vinterfôret sau produserte i 2010 i gjennomsnitt 28 kilo kjøtt og 4,5 kilo ull. Prisen per kilo lammekjøtt, til bonde, var i 2010 38 kroner per kilo, og for ull ble det utbetalt 29 kroner per kilo (Nilf 2011c). Omsetningen bonden har fra en sau, er altså i overkant av 1 000 kroner per vinterfôret sau før offentlig tilskudd utenom ulltilskudd og kvalitetstilskudd på kjøtt. Dette tallet kan bonden påvirke ved å øke antall lam per vinterfôret sau, øke antall kilo og kvalitet på lammene som leveres til slakt, kvaliteten på ulla som blir levert og antall vinterfôrede sauer.

Figur 4.5 Utviklingen i kiloprisen på ull i tidsrommet 1990 til 2010 (i kroner per kilo, NILF 2011c)

Norsk ullproduksjon har ingen tollbeskyttelse mot importert vare. Det er lav pris på dagens norske ull på verdensmarkedet, fordi norsk ull ikke kommer opp i de beste kvalitetsklassene for ull internasjonalt. I tillegg har ulltilskuddet i gjennomsnitt gått ned fra 32 kroner per kilo i 2000 til 31 kroner i 2011. Dette er i realiteten en kraftig reduksjon av ulltilskuddet. Ifølge tall fra Budsjettnemnda for jordbruket utgjør ulltilskuddet om lag halvparten av det totale ulloppgjøret til bonden.

Ved jordbruksforhandlingene i 2011 ble det heller ikke foretatt noen økning i ulltilskuddsatsen. Dersom kostnadene til klipping av sauen øker i takt med prisstigningen, vil det kunne bety at mye av ulla ikke lenger blir levert til ullmottakene, med de konsekvensene dette har. Derfor må den samlede godtgjørelsen for ulla i Norge økes dersom ulla fortsatt skal være en ressurs. Ull er ikke et lett nedbrytbart materiale og må derfor sendes til destruksjon. Ulla blir dermed et avfallsproblem i stedet for en ressurs.

I spørreundersøkelsen svarer litt over halvparten av sauebønderne på hva de vil gjøre dersom ulltilskuddet faller bort, at de vil fortsette som i dag med å klippe sauen og levere ulla. Atten

prosent svarer at de vil klippe sauene en gang og kaste ulla, og tre prosent svarer at de vil la sauene gå med ulla på. Norsk Hvit Sau feller ikke ulla og må derfor klippes, og bøndene får en merkostnad med å bli kvitt ulla. Da kan det føre til en avveining av om ulla skal bli et miljøproblem eller gå utover dyrevelferden.

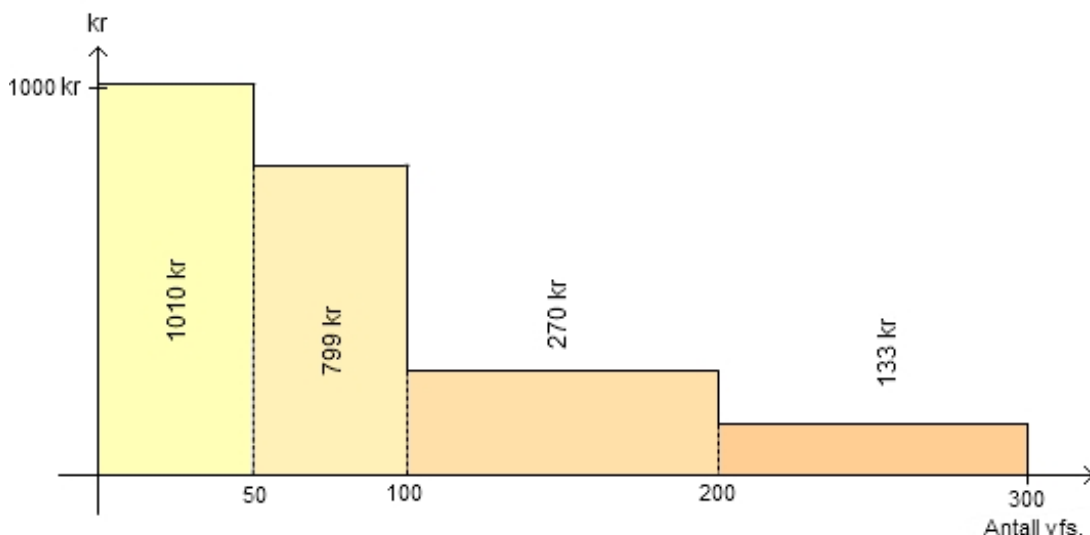
I spørreundersøkelsen er det en signifikant sammenheng mellom besetningsstørrelse og hva sauebøndene svarer at de vil gjøre med ulla dersom ulltilskuddet faller bort. Det er trettiseks prosent av de som har færre enn ti sauer, som vil kaste ulla hvis ulltilskuddet faller bort, mens det er om lag atten prosent av de som har mellom femti og hundre vinterfôrede sauer, som sier de vil kaste ulla.

Ett av de tiltakene man kan gjøre for å hindre at ulla blir et dyrevelferdsproblem eller avfallsproblem, er å betale bonden bedre for å avle på ullkvalitet. I spørreundersøkelsen kom det fram et ønske om at man skal ha større fokus på ullkvalitet ved valg av donorvær, og at det må gis bedre opplæring og veiledning til sauebønder og klippere når det gjelder hva som er god kvalitet på ull og hvordan man sorterer ulla etter kvalitetsklasser. Det må være slik at kvalitet lønner seg, også når det gjelder norsk ull. Uansett må ulltilskuddet opp for at ulla fortsetter å være en ressurs og ikke blir et avfallsproblem.

Direkte tilskudd

Produksjonstilskuddet i saueproduksjon går til vinterfôrede sauer over ett år.

Produksjonstilskuddet er delt inn etter antall dyr i besetningen med følgende satser:

Figur 4.6 Dyretilskudd per vinterfôret sau. (Jordbruksavtalen 2010)

En bonde med 120 vinterfôrede sauer vil få 1 010 kroner for de 50 første sauene, 799 kroner for de 50 neste og så videre til 300 vinterfôret sau hvor tilskuddet er satt til kroner null. Denne tilskuddstrappen er en medvirkende årsak til at det er få sauebønder som har flere enn 300 vinterfôret sau. I spørreundersøkelsen vår er det 1,4 prosent av respondentene som svarer at

de har flere enn 300 vinterfôrede sauer. Ifølge Statistisk sentralbyrå sine tall var det sju prosent av alle sauebruk som hadde mer enn 150 vinterfôret sau i 2009.

Beitetilskuddet er delt opp i utmarksbeitetilskudd og beitetilskudd på innmark. For sau får man 115 kroner per dyr på utmark, mens man får 60 kroner per dyr på innmark. Man kan oppnå begge disse satsene for hvert dyr innenfor ett år.

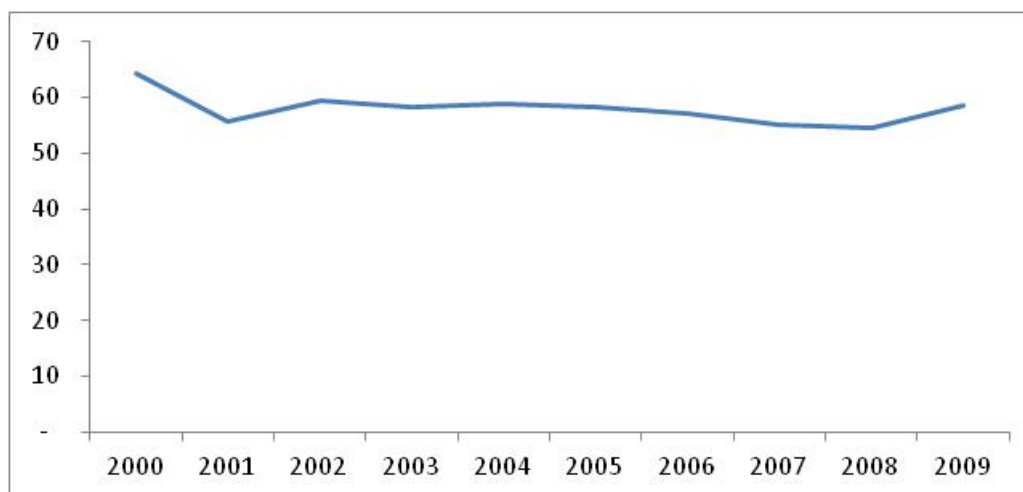
Ifølge tall fra Rapport fra nasjonalt beiteprosjekt 2009 gikk det 1,93 millioner på utmarksbeite i 8 uker av totalt 2,28 millioner sauer og lam. Andelen sauer og lam på utmarksbeite har holdt seg stabilt på rundt 85 prosent det siste tiåret. Til sammenligning går 2,26 millioner sauer og lam på beite i 12 til 16 uker, men her kan det ikke skilles på om beitet foregår på innmark, utmark eller på overflatedyrka/fulldyrka jord. Dette utgjør ca. 98 prosent av alle sauer og lam.

I fokusgruppene kom det fram at hvis det er en politisk målsetting om økt bruk av utmarksbeite, vil en bedre målretting av beittilskuddet til sau være å kun gi beitetilskudd for bruk av utmarksbeite. I tillegg til tilskudd som går direkte på saueholdet, har sauebønder normalt grovfôrproduksjon, som også er tilskuddsberettiget. Sauebønder kan også få beitetilskudd fra regionale miljøprogrammer.

Kulturlandskapstilskudd gis flatt for alle tilskuddsoner, med en sats på 191 kroner per dekar. Formålet med kulturlandskapstilskuddet er å medvirke til å skjøtte, vedlikeholde og utvikle kulturlandskapet gjennom aktiv drift, og til å holde jordbruksareal i drift i samsvar med gjeldende landbrukspolitiske mål (SLF 2010:b).

Arealtilskudd til grovfôrproduksjon er soneinndelt på sju soner (se JA s31). Tilskuddet blir beregnet på grunnlag av antall dekar jordbruksareal i drift, og hvor satsene er differensiert mellom vekster og distrikt.

Formålet med arealtilskuddet er blant annet å nå målet om aktivt jordbruk over hele landet. Tilskuddet skal medvirke til å styrke og jevne ut inntektene mellom ulike produksjoner, bruksstørrelser og distrikter innenfor planteproduksjon og husdyrproduksjon basert på grovfôr (SLF 2010:c).

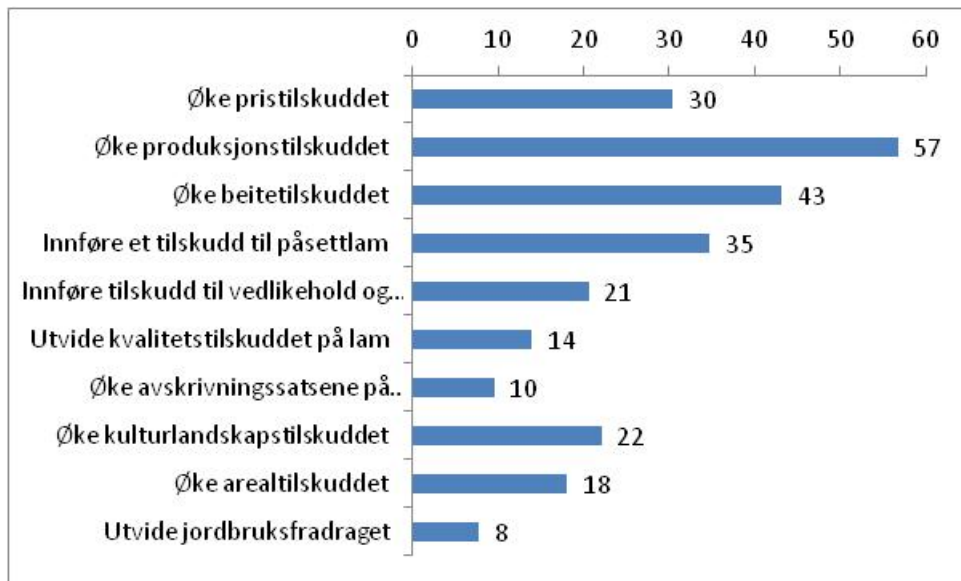
Figur 4.7 Utviklingen i offentlige tilskudd sin andel av produksjonsinntektene (NILF 2011b)

Tilskuddets andel av sauebøndernes produksjonsinntekter ble redusert på 2000-tallet fra 65 prosent i 2000 til 54 prosent i 2008. I 2008 økte tilskuddene igjen slik at de nå utgjør nærmere 60 prosent av sauebøndernes produksjonsinntekter.

Sauebonden har fokus på å øke produksjonstilskuddet, tilskuddet til påsettlam og beitetilskuddet for utmarksbeite

Dersom sauebonden skal øke sine inntekter, er økning i offentlig tilskudd en mulighet. På spørsmål om hvilke tilskuddsordninger sauebønderne ønsker å endre for å øke lønnsomheten, svarer over 50 prosent av de spurte at de vil øke produksjonstilskuddet. Over 40 prosent vil øke beitetilskuddet, mens det er 35 prosent som vil innføre et tilskudd til påsettlam utover det som i dag ligger inne i produksjonstilskuddet.

Argumentet for å innføre et eget tilskudd til påsettlam er de store tap sauebønder i enkelte områder har, som følge av rovdyrangrep eller sykdomsangrep. Det er krevende å bygge opp en besetning både størrelsesmessig og avlsmessig, og sauebønderne har store ekstra kostnader når de må øke andelen påsettlam. Ikke bare kan man ha tapt viktige avlsdyr, men man mister også slakteinntektene og kvalitetstilskuddet på lammene man beholder. Tilskudd til påsett skal i dag være bygd inn i dyretilskuddet, men dette er lite egnet, da det forutsetter et påsett på 25 prosent. Ved store tap kan man risikere et påsett på over 50 prosent, og dette fanger ikke dagens ordning opp.

Figur 4.8 Hva respondentene svarte på hvilke tilskuddsordninger det var viktig å endre for at de fortsatt skulle satse på sau. (I prosent)

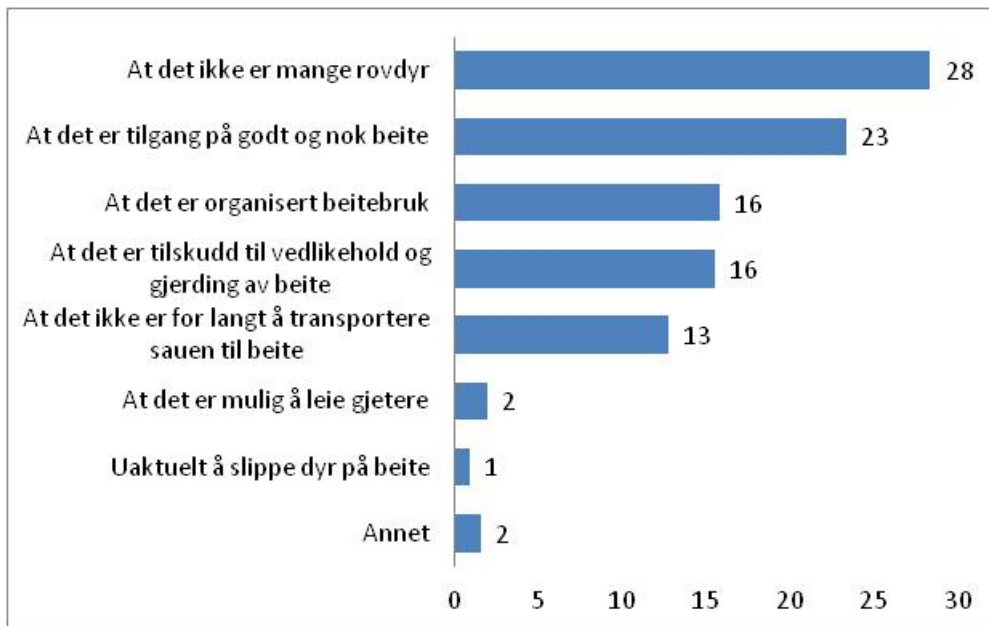
Det er forskjeller i hvordan mannlige og kvinnelige sauebønder svarer med hensyn til å ønske tilskudd til vedlikehold og oppsett av gjerder, hvor kvinner i større grad enn menn svarer at de ønsker et slikt tilskudd. Yngre brukere trekker også fram tilskudd og vedlikehold til oppsett av gjerder som viktig.

Respondenter fra Nord-Norge skiller seg ut ved at de i større grad ønsker større produksjonstilskudd, og i mindre grad ønsker beitetilskudd. Det er en sammenheng mellom alder og i hvilken grad de svarer "økt pristilskudd." Yngre brukere svarer i større grad at det er viktig å øke pristilskuddet, eldre respondenter trekker i større grad fram å øke kulturlandskapstilskuddet som viktig.

Utmarksbeite

Vi har spurt sauebønder hva som skal til for at det skal bli lettere å slippe sauen på utmarksbeite. De tre viktigste tiltakene er at det ikke er mange rovdyr i utmarka, at det er tilgang på godt og nok beite, og at det er organisert beitebruk i området.

Om lag like mange svarer at organisert beitebruk, vedlikehold og gjerding, og avstand til utmarksbeitet er blant de tre viktigste faktorene for at det skal bli lettere å slippe sau på beite.

Figur 4.9 Hva mener du er de tre viktigste tiltakene for at det skal bli lettere å slippe sauen på utmarksbeite? N=2576

Det er geografiske forskjeller på prioriteringer av de tre viktigste grunnene til å slippe sauen i utmarka. Det er 82 prosent på Østlandet og i 75 prosent i Nord-Norge som svarer at en av de tre viktigste grunnene til at det skal bli lettere å slippe sauen i utmarka, er at det ikke er mange rovdyr der. Det er sauebønder på Østlandet som er mest opptatt av at det er et beitelag også. Det er 53 prosent av de spurte som er medlem av organisert beitebruk, og andelen som svarer at de er medlem, øker med økende besetningsstørrelse. Det er over 80 prosent av de som har mer enn 150 vinterfôret sau, som svarer at de er medlem av organisert beitebruk, mens det er bare 8 prosent av de som har færre enn 10 vinterfôret sau, som svarer det samme.

I dag er ordningen med tilskudd til organisert beitebruk lagt til fylkene, gjennom regionale miljøprogrammer. De tilskuddene som har størst betydning for sauebonden, er arealtilskuddet og produksjonstilskuddet per vinterfôret sau. Produksjonsinntektene samt arealtilskuddet og de andre produksjonsuavhengige tilskuddene har gjort at enkelte sauebønder har fått lønnsomhet i å ha flere enn 300 vinterfôret sau, som er taket på produksjonstilskudd til sau.

Jordbruksfradraget

Jordbruksfradraget er et fradrag i alminnelig inntekt for næringsdrivende som driver jordbruk, inklusive gartneri, bihold og pelsdyr. Alminnelig inntekt for næringsdrivende er netto inntekt og skal beregnes av alle skattepliktige inntekter med fradrag for alle fradragsberettigede kostnader. Det betyr at jordbruksfradraget er et fradrag i bedriftens driftsresultat. De første 54 200 kronene av driftsresultatet kan trekkes fra i sin helhet. Ved driftsoverskudd over dette beløpet får man et jordbruksfradrag på 32 prosent opp til en maksgrense på 142 000 kroner. Denne maksgrensen inntreffer ved et driftsresultat på 328 575 kroner. Overskytende driftsresultat er gjenstand for ordinær næringsbeskatning.

Det er 43 prosent av sauebøndene som mener at jordbruksfradraget er viktig for at de skal fortsette med sau. Tall fra skatteregnskapene for 2009 viser at en gjennomsnittlig sauebonde som bare har sau, har et jordbruksfradrag på 38 600 kroner. Dette snittet øker til 73 500 når sauebonden har andre produksjoner i tillegg til sauen. Gjennomsnittet øker enda mer for de mer flere enn 150 vinterfôret sau. For denne gruppen sauebønder utgjorde jordbruksfradraget i 2009 i gjennomsnitt 80 600 kroner. Gjennomsnittlig jordbruksfradrag for en bonde når man tar med alle produksjoner, var 56 200 i 2009.

Tabell 4.4 Jordbruksfradrag og inntektseffekten av jordbruksfradrag ved ulike driftsresultater

Resultat	50000	100000	200000	400000
Jordbruksfradrag	50000	68856	100856	142000
Inntektseffekt	14000	19280	28240	39760

5 Økonomien i saueholdet

Kostnadene i saueproduksjon

Kostnadene i saueholdet kan grovt sett deles inn i to grupper, variable og faste kostnader. Variable kostnader er kostnader som kan endres på kort tid hvis omfanget av produksjonen eller produksjonsmetodene endres. Eksempler på variable kostnader kan være kostnader til innkjøpt fôr, veterinær, gjødsel og såfrø.

Faste kostnader er kostnader som det tar lengre tid å endre, og de endres heller ikke dersom man endrer produksjonsvolumet på kort sikt. Eksempler på faste kostnader kan være gjeld, avskrivninger, vedlikehold på teknisk utstyr og driftsbygninger, og leieutgifter til leiejord. Tabellen viser fordelingen mellom variable og faste kostnader i driftsgranskningene for sau for 2009.:

Tabell 5.1 Det er 93 bruk hvor det største sauebruket er på 229 vinterfôret sau (NILF driftsgranskningene 2010)

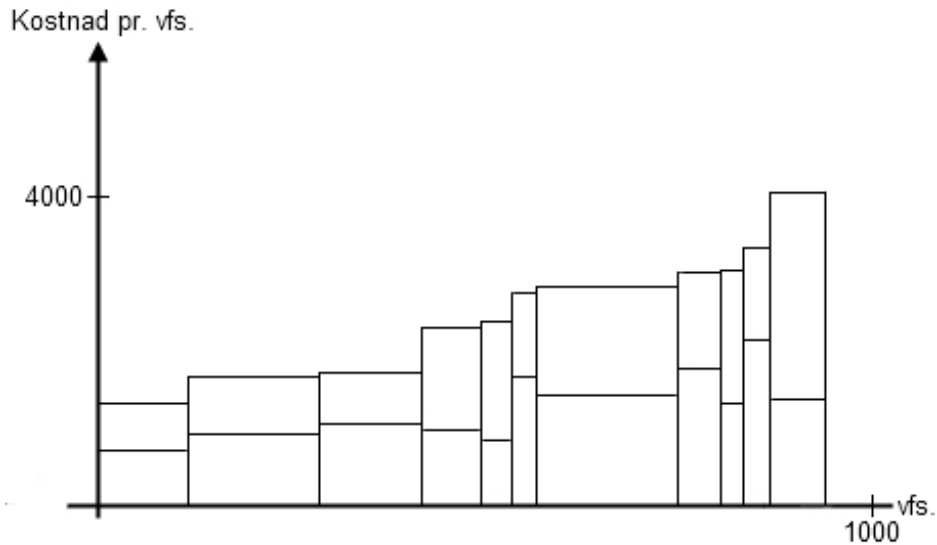
Andeler av totale kostnader	136 vfs	100 vfs Vestlandet	171 vfs Nord-Norge	229 vfs
Variable kostnader				
– kraftfôr	11 %	10 %	13 %	12 %
– andre	24 %	21 %	26 %	27 %
Faste kostnader	65 %	69 %	61 %	61 %

Kraftfôrkostnader i saueproduksjonen utgjør mellom 10 og 13 prosent av de totale kostnadene i sauebruket. Faste kostnader utgjør over 60 prosent, som betyr at det er høy kapitalintensitet i saueproduksjonen

Kraftfôrkostnadene i driftsgranskningene for de 25 største sauebrukene har ligget på mellom 10 og 12 prosent fra år 2000 til år 2010. De andre variable kostnadenes andel av totale kostnader har økt i samme periode.

Tilbudet av lam

Når man skal etablere tilbudskurven i et marked, sorterer man virksomheter etter marginalkostnad (kostnad per vinterfôret sau), fra lavest til høyest. Salterdiagrammet i figur 5.1 viser en slik sortering av regnskapstallene vi har benyttet i undersøkelsen. Hver boks horisontalt utgjør ett sauebruk, mens de to boksene over hverandre gir uttrykk for faste kostnader (nederst) og variable kostnader (øverst). Bredden på boksene gir uttrykk for antall vinterfôret sau på hvert bruk.

Figur 5.1 Salterdiagram over kostnader fra 11 utvalgte sauebruk i Hedmark og Oppland. Brukene er sortert etter kostnader per vinterføret sau, og bredden på hver boks gir uttrykk for omfanget av produksjonen. Bruket med lavest kostnader er sortert først. Den horisontale deleren av hver boks viser skillet mellom faste og variable kostnader, med faste kostnader nederst

Vi ser at det er stor spredning i kostnadene på hvert av brukene. Dersom vi ser på variable kostnader per vinterføret sau, er det store forskjeller mellom brukene når det gjelder kjøp av fremmede tjenester og forbruksartikler. Det er også forskjeller i bruk av gjødsel (per dekar) og kraftfôr. Faste kostnader per vinterføret sau inneholder også flere poster som viser forskjeller mellom brukene. Innleide maskiner og ”andre faste kostnader” er to poster som også bidrar til forskjeller. Under faste kostnader kommer også vedlikehold, som må sies å være et ”tveegget sverd” i form av at lave kostnader i dag kan medføre høyere kostnader over tid.

5.1 Modellen

For bruk i denne rapporten har vi utarbeidet en modell for økonomien i saueholdet. Tallene vi har benyttet til å utarbeide modellen, er basert på et regnskapsmessig skille på driftsgren fra noen utvalgte sauebruk. Dette innebærer at vi har isolert de økonomiske størrelsene for sauedriften fra resten av virksomheten. Eksemplene tallmaterialet baserer seg på, er valgt ut blant annet for å sikre at vi fikk bruk med forskjellig besetningsstørrelse.

En utfordring med et regnskapsmessig skille på driftsgren er at sauedriften kan bli kostnadsbærer for dyrere utstyr og infrastruktur enn den er ment å kunne dekke. Et eksempel på dette er at man kjøper en større og nyere traktor enn nødvendig, fordi man skal drive leiekjøring. Det er store forskjeller fra bruk til bruk i betingelsene, eksterne forhold og driftsformene. Gjennomsnittsverdier gir oss likevel muligheten til å se på generelle trekk ved økonomien i saueholdet.

Når man isolerer en driftsgren som dette, blir også den eksisterende gjelden skilt ut. Det medfører at resultatet vi får i modellen, også skal benyttes til å betjene eventuell gjeld bruket

har fra før. Det kan være mange grunner til at man har opparbeidet seg gjeld, som oppussing av driftsbygning eller kjøp av nytt utstyr til høsting av grovfôr.

En svakhet ved modellen er at den baserer seg på relativt få observasjoner. For å begrense dette problemet har vi kalibrert modellen mot tall fra driftsgranskningene i NILF og frivillig innsendte næringsoppgaver i forbindelse med spørreundersøkelsen, samt tall fra Animalia.

Modellen er i hovedtrekk delt opp i en kostnadsside og en inntektsside, som skalerer etter faktiske størrelser på garden, som antall vinterfôret sau og antall dekar grovfôreareal. Modellen gir resultat med skatt og jordbruksfradrag. Modellen gir også estimert timelønn, beregnet med utgangspunkt i et timetall på 1845 per år for sauedrift målt mot resultat etter skatt⁵.

Grovfôr og antall vinterfôret sau er komplementære innsatsfaktorer for en sauebonde. Forholdstallet mellom dekar grovfôreareal og antall vinterfôret sau er satt skjønnsmessig med bakgrunn i det datamaterialet som foreligger. Det er ikke et eksakt én-til-én-forhold mellom størrelsen på grovfôrearealet per vinterfôret sau, noe som innebærer at vi har valgt å knytte grovfôrkostnaden til antall vinterfôret sau i stedet for antall dekar grovfôreareal. I mange områder er det snarere slik at man velger å ha et høyere grovfôreareal, for å utnytte arealtilskuddet, enn det som strengt tatt er nødvendig for antallet vinterfôret sau.

For å etablere en basis for sammenligning skal vi forutsette nedbetalte driftsmidler og bygninger, samt at det ikke er annen gjeld som eventuelt må betjenes. Vi kommer også til å ta utgangspunkt i Animalia sine verdier for husdyrtap og gjenværende lam per vinterfôret sau om høsten. Vi er kjent med at medlemmer av Sauekontrollen i gjennomsnitt har bedre resultater mht. slaktevekt og lam levert til slakt per vinterfôret sau, men Animalia sine tall gir likevel parametere med best tallgrunnlag. Videre har vi satt påsett til 25 prosent, som innebærer at det også er 25 prosent ungdyr i besetningen med vinterfôret sau.

Parameterne i modellen forutsetter at brukeren har Norsk Kvit Sau, eller sammenlignbar rase i forhold til kjøttproduksjon per voksen sau. Vi har lagt til grunn at produsenten er i sone 0, og at distriktstilskuddet kompenserer for ulemper ved lokasjon, blant annet med hensyn til hvor produsenten treffer i prisløypa.

<i>Totalt fødte lam</i>	2,11
<i>Lam om høsten (med kopplam)</i>	1,71
<i>Korrigert slaktevekt (kilo)</i>	19,3
	<i>(Sauekontrollen 2010)</i>

⁵ Det er benyttet mange forskjellige verdier for antall vinterfôra sau per årsverk. Ifølge driftsgranskningene for 2009, hovedtabell 17g, er gjennomsnitt antall vinterfôra sau 142 og 2234 timer. 142 sauer er også brukt som størrelse på referansebruk i Avtaleguiden for 2011 fra Norges Bondelag. Et årsverk for husdyrhold er 1845 timer, som innebærer at timebruken for 142 vinterfôra sau er noe høyt. Andre anslag brukt på ett årsverk vinterfôra sau er 100 og 130. Det er stor varians i timebruk mellom bruk, og det er derfor ikke uproblematisk å bruke årsverk som størrelse.

5.2 Om resultatene

Resultatene baserer seg på forutsetninger om kostnadsnivå på innsatsfaktorer og vedlikeholdsnivå. Det er også avgjørende for resultatet hvor mange lam man klarer å levere til slakt per vinterfôret sau, samt kvalitetsklasse og slaktevekt med mer.

Sum kostnader per vinterfôret sau er i modellen en lineær skalerbar størrelse, som er sammensatt av vanlige utgiftsposter på et sauebruk. Eksempler på kostnader som er med, er kostnader i forbindelse med eget grovfôr (ikke selvkost, men direkte utgifter), kraftfôr, vedlikehold av maskiner og utstyr, osv. I bakgrunns materialet varierer hver av disse postene mellom bruk, og sammensetningen er ikke lik mellom brukene. Senere i analysen kommer vi til å gå inn på hva som skjer dersom man varierer noen av disse kostnadene.

Sum inntekter inkludert tilskudd skalerer også etter størrelsen på besetningen, men på grunn av innretningen på tilskuddsordninger vil den ikke være lineær. Dette gjelder spesielt dyretilskuddet, som gjør at mindre besetninger gir mer inntekter per vinterfôret sau, enn større besetninger. Vi legger til grunn at det ikke er forskjeller på mulighetene til små mot store bruk når det gjelder å oppnå slaktevekt eller antall lam per vinterfôret sau.

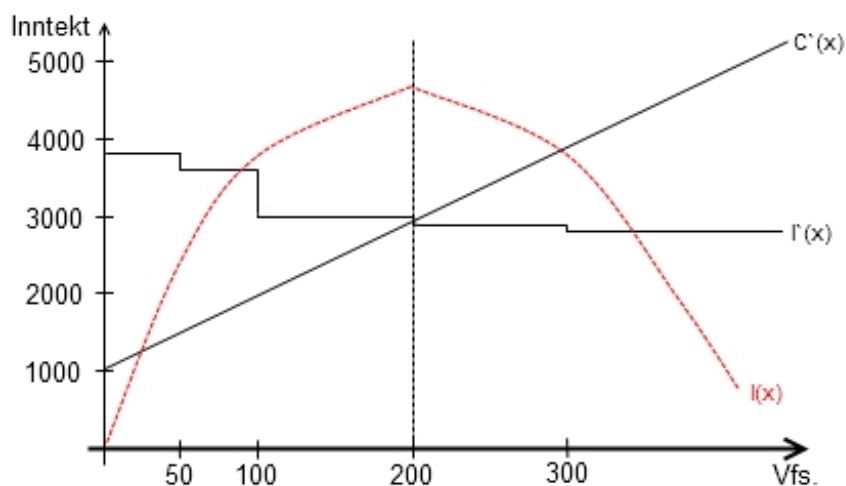
Resultat etter skatt, inkludert jordbruksfradrag (jf), blir sauedriftens bidrag til inntekten på gardsbruket. Dersom man har flere driftsformer, vil disse måtte dele jordbruksfradraget. Fokuset for dette prosjektet er å se på sauedriften isolert sett, samtidig som vi skal ta for oss spekteret av tilskuddsordninger som er tilgjengelig. Dette innebærer at vi har valgt å inkludere jordbruksfradraget i resultatet. I grunnmodellen forutsettes det nedskrevet infrastruktur og maskiner, samt at det ikke er gjeld. Dette innebærer at det heller ikke er avskrivninger med i resultatet.

Timelønn er en teoretisk størrelse i denne sammenhengen. Timelønnen er avhengig av antall vinterfôret sau og er beregnet ut fra et årsverk tilsvarende 1845 timer. Noen av de viktigste rasjonaliseringsfaktorene i saueholdet går nettopp på å redusere arbeidsinnsatsen per vinterfôret sau, men det fanger ikke modellen opp. Timelønn, slik modellen regner den ut, er ikke en hensiktsmessig størrelse på veldig store bruk (flere enn 300 vinterfôret sau). I denne sammenhengen vil bonden måtte gjøre en avveining mellom kapitalinnsats og arbeidsinnsats. Dette innebærer at dersom vedkommende øker kapitalen i bruket, vil renten på denne kapitalen øke kostnadene og svekke resultatet. Vedkommende vil da få færre arbeidstimer, noe som medfører at timelønnen ikke nødvendigvis går ned selv om resultatet går ned⁶.

⁶ Selv om kostnadene øker som følge av investeringene, kan timelønnen bli høyere enn før investeringen fordi man ved økt kapitalinnsats kan anta at man får færre arbeidstimer å fordele resultatet på.

5.3 Sauebruk med vinterfôret sau tilsvarende ett årsverk:

Generelt, i produksjonsteori, ser man for seg at man har økende marginalkostnader. Det betyr at dersom man produserer én enhet mer enn man gjør i dag, så vil kostnaden på denne enheten være litt høyere enn den forrige. Bedrifter vil da normalt tilpasse seg slik at de produserer mer helt til kostnaden ved den siste produserte enheten er lik prisen man får for den siste enheten, det vil si at marginalkostnaden er lik marginalinntekten. Fra det punktet vil man tape på å produsere mer. Dette kan illustreres ved figur 5.2.

Figur 5.2 Produsert mengde horisontalt med fallende marginalinntekt (inntekt per vinterfôret sau) og stigende marginalkostnad (kostnad per vinterfôret sau). Den vertikale stiplede linjen representerer det produksjonsvolumet hvor man begynner å tape penger på å produsere mer. Den røde stiplede linjen gir uttrykk for samlet inntekt

Linjen $I'(x)$ er marginalinntektskurven. Den er en gjengivelse av marginalinntektskurven fra modellen. Trappetrinnene i kurven er dyretilskuddet. Dersom en bonde klarer å øke avdrått uten å øke antall vinterfôret sauer, vil denne linjen skifte oppover.

Linjen $C'(x)$ er marginalkostnaden. Måten den er utformet på her, gjengir en vanlig antakelse om kostnadsutvikling i en produksjonsbedrift. Linjen $I(x)$ er inntektskurven, hvor vi ser at inntektene øker fram til punktet hvor marginalkostnadene er lik marginalinntektene. Det optimale valget av antall vinterfôret sau i dette eksemplet er 200.

Modellen

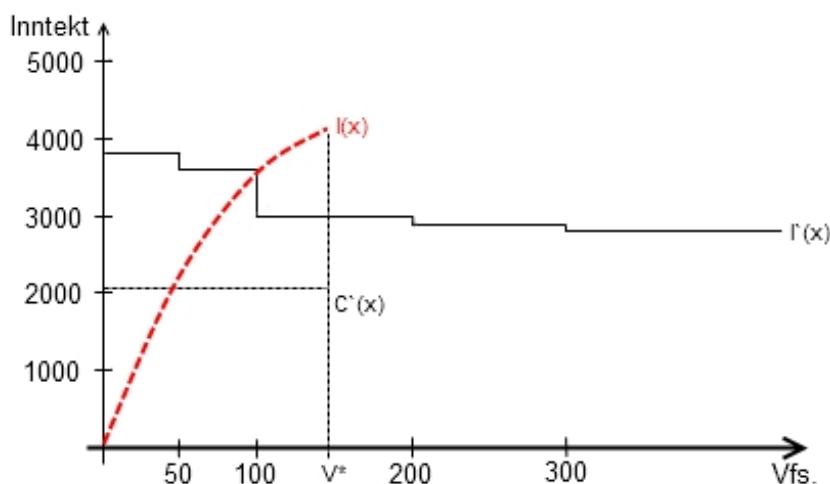
I sin grunnleggende form gir modellen verdier som vist i tabellen under:

Verdiene vi ser i tabellen, gir et bilde av et sauebruk med gjennomsnittlige kostnader, og som leverer lam på gjennomsnittet blant medlemmene i Sauekontrollen. Det er viktig å ta med seg at medlemmene av Sauekontrollen har høyere gjennomsnittlig slaktevekt på lam enn gjennomsnittet for hele landet. Det innebærer at resultatet er noe bedre enn for landsgjennomsnittet.

Tabell 5.2 En sammenstilling av resultatene for et sauebruk med størrelse tilsvarende ett årsverk. Antall lam til slakt er beregnet med bakgrunn i gjennomsnittstall fra Sauekontrollen, mens kostnadene, inntektene og resultatet er beregnet ved hjelp av modellen

	Ett årsverk	
Antall vinterfôret sau	142	
Lam levert til slakt	209	
Sum kostnader (kost per vfs) i kroner	302460	(2130)
Sum inntekter, inkl. tilskudd (per vinterfôret sau)	497471	(3503)
Resultat etter skatt, inkludert jf	171073	(1205)
Timelønn, i kroner per time.	69	

Dersom vi tar utgangspunkt i kostnadsbildet fra modellen og overfører dette til saueproduksjon, får vi følgende figur:

Figur 5.3 I denne figuren har vi benyttet verdier fra modellen gitt produksjonsomfang på ett årsverk. Vi ser at den vertikale stippledde linjen ikke ligger i krysningspunktet mellom marginalkostnaden og marginalinntekten. Det burde derfor være optimalt å øke produksjonen

Eksemplet viser at gjennomsnittsauebonden produserer tilsvarende ett årsverk ($V^* = 142$), men at kostnadskurven ikke er stigende, og at sauebonden slutter å produserer mer *før* marginalinntekten er lik marginalkostnaden. Dette skulle bety at det var rom for å tjene mer, og at optimal tilpasning er med et høyere antall vinterfôret sau.

Det kan være flere grunner til at en bonde velger å stoppe på nettopp denne produksjonen. Bonden verdsetter tiden sin og kan mene det ikke er verdt å øke produksjonen. En annen måte å si dette på er at vederlaget til arbeid er for lavt til å ha én mer vinterfôret sau. Det er også en kapasitetsgrense på hvor mange timer en sauebonde kan jobbe i døgnet. Det er rimelig å legge til grunn et avtakende merarbeid per ekstra vinterfôret sau. Dette innebærer likevel mer arbeid dersom man øker antall vinterfôret sau. Man kan tenke seg at det er mulig å effektivisere seg ut av tidspress med små endringer i produksjonen, men perioder av produksjonssyklusen, som lamming, er det ikke like enkelt å gjøre noe med.

En annen grunn til at bonden ikke produserer mer, kan være at det må investeres for å produsere mer, blant annet på grunn av kapasitet på sauefjøs. Vi vil da få en terskel i kostnadskurven som hindrer bonden i å gjøre en beslutning om å produsere ”litt mer”. Enda en grunn til at bonden ikke produserer mer, kan være tilgang på leiejord, eller kostnaden med ”litt mer” leiejord. Vi kommer tilbake til begge disse eksemplene.

5.4 Grovfôrkostnader

Det er lett å tenke seg at egenprodusert grovfôr, produsert på tilliggende jorder på garden, er billig. Denne antakelsen er ikke nødvendigvis riktig, og en analyse av regnskapsdataene viser at dette er nettopp en av de postene det er store forskjeller på. Det underbygges av selvkostanalysen NILF gjennomførte for grovfôrproduksjon til melkebruk (Hansen 2008).

I modellsammenheng har vi tillagt en rekke poster til grovfôrkostnadene. Blant disse er såfrø, gjødsel, drivstoff og vedlikehold av traktor. Dersom vi ser på utgiftssiden, og varierer grovfôrkostnaden med ett standardavvik⁷, 395 kroner per vinterfôret sau, får vi følgende tabell:

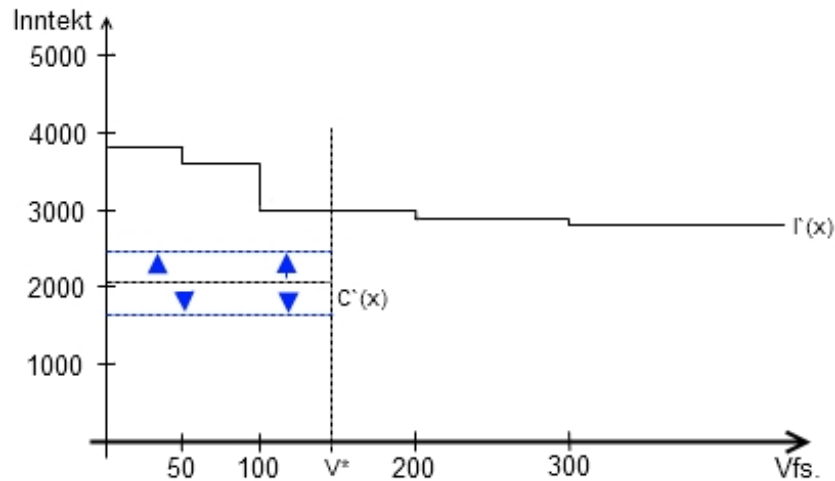
Tabell 5.3 Forskjellene i resultat etter skatt dersom vi varierer grovfôrkostnaden med ett standardavvik

	Billigst grovfôr		Gjennomsnittlig grovfôr		Dyrest grovfôr	
Antall vinterfôret sau	142		142		142	
Lam levert til slakt	209		209		209	
Sum kostnader (kost per vinterfôret sau) i kroner	246370	(1735)	302460	(2130)	358550	(2525)
Sum inntekter, inkl. tilskudd (per vinterfôret sau)	497471	(3503)	497471	(3503)	497471	(3503)
Resultat etter skatt, inkludert jf	217628	(1533)	171073	(1205)	124519	(877)
Timelønn, i kroner per time.	88		69		50	
Avvik fra "Standard" (Res. etter skatt og JF)	46555	(328)	0	0	-46555	-(328)

Vi ser at det er avgjørende for resultatet å holde grovfôrkostnadene nede. Det er over 90 000 kroner i forskjell på resultat med ett standardavvik i forskjell på grovfôrkostnaden. Dette spennet utgjør nær 20 prosent av de samlede inntektene.

Vi kan gjøre den samme øvelsen med dette eksemplet som med gjennomsnitts sauebonden med ett årsverk. Vi får da følgende figur:

⁷ Standardavviket er et mål for spredningen av verdiene i et datasett eller av verdien av en stokastisk variabel. Den er definert som kvadratroten av variansen.

Figur 5.4 Hvordan en endring i grovførkostnaden ser ut grafisk. Sauebøndens inntekt fra driften er lik arealet mellom marginalinntektskurven og marginalkostnadene

Vi ser at det er kostnadene som skifter i figuren. Sauebonden med ett standardavvik lavere kostnader er representert ved den nedre blå linjen, mens sauebonden med ett standardavvik høyere kostnader er representert ved den øvre blå linjen. Normalt vil man velge å produsere mindre dersom kostnadene øker, men det skjer ikke når marginalkostnadene uansett er under marginalinntektene.

Det er mange betraktninger som må med når man skal se på kostnadene ved produksjon av grovfôr. Bonden må ha tilgang på nødvendig utstyr og bruke arbeidsinnsats for å drive jorda. Etter å ha pløyd og sådd ett jorde kan man regne med et vist antall år med drift før man må pløye og så igjen.

I kumelkeproduksjonen er det vanlig å ta grovfôranalyser for å sikre at kua får riktig fôring. Når grovfôret er høstet, er det for sent å endre kvaliteten på dette fôret, men man kan kompensere med andre typer fôr. Mange er kanskje i stand til å bruke erfaring og skjønn for å optimere fôring av dyrene, men det er oppsiktsvekkende få som tar en mer faglig tilnærming til dette. Optimal fôring kan være en avgjørende faktor for å holde kostnadene nede, samtidig som man sikrer avdråten.

Nortura opererer med et snitt på 1,80 kroner per FFm grovfôr og 3,00 kroner per FFm kraftfôr til sau (Nortura 2010). Sett i forhold til selvkostberegningene (Hansen 2008), som estimerer 3,67 kroner per FFm i 2008, legger Nortura med sitt anslag lista høyt i forhold til både gjennomsnittet for verdiene fra driftsgranskingene og selvkostanalysen. Med rundt 200 FFm per vinterfôret sau på en vinter, sammenfaller Nortura sitt anslag med grovførkostnaden for bruk med ett standardavvik lavere grovførkostnad enn gjennomsnittet, som vist i tabellen over.

En informant fra fokusgruppene hevdet at han bruker ca. 800 kr i grovfôr per vinterfôret sau, en annen mente at grovfôret kostet ham 600 kr, og 400 kr i kraftfôr, til én sau. Informantene

opplevde grovfôr som dyrt i Norge. Kraftfôret er billigere og blir levert rett i siloen. Flere vurderte derfor økt bruk av kraftfôr for å spare penger. Til sammenligning er det beregnet gjennomsnittlig grovfôrkostnad mellom 730 og 850 kroner per vinterfôret sau for både NILF sine driftsgranskninger og regnskapstallene vi har brukt i undersøkelsen. Beregnet kraftfôrkostnad i vårt datasett er tilsvarende mellom 320 til 440 kroner per vinterfôret sau.

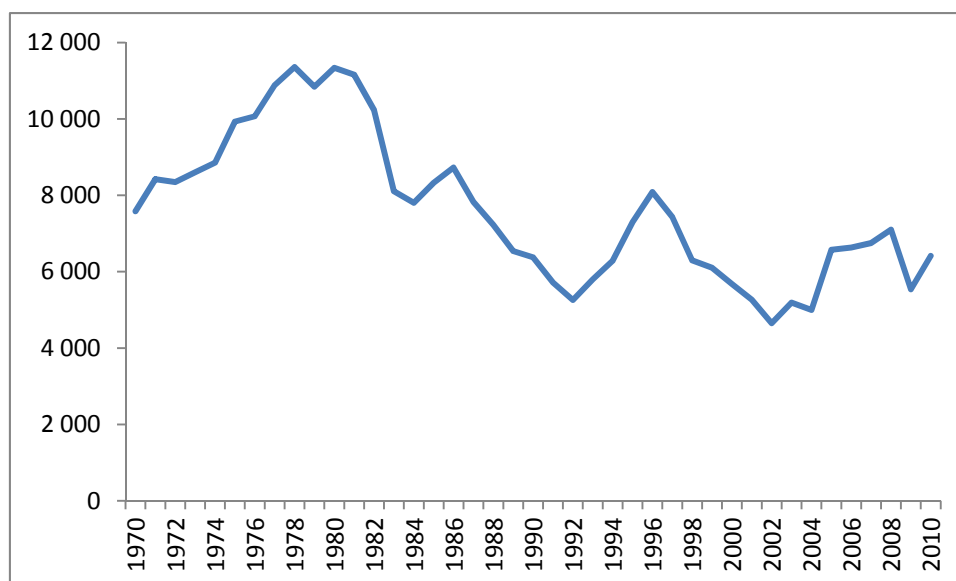
SUBSTITUSJON MELLOM KRAFTFÔR OG GROVFÔR

Felleskjøpet Agri sier på sine nettsider at: ”i dag er kraftfôr og kraftfôrråvarer langt billigere å fôre med enn innkjøpt grovfôr, også i saueholdet, men at sauene trenger grovfôrfiber for å holde vom-funksjonen i gang.” Det er i praksis tilgang på grovfôrfiber som begrenser andelen av kraftfôr i rasjonen. FKA skriver på sine nettsider at hvis sauene har tilgang til lyngbeite hele vinteren, så kan en dekke hele vedlikeholdsbehovet med kraftfôr.

Kraftfôr på vinterfôrede sauer vil uansett ha liten konsekvens for kjøttkvaliteten, da lammene fortsatt vil hente føden sin fra sommerbeite.

5.5 Investeringer

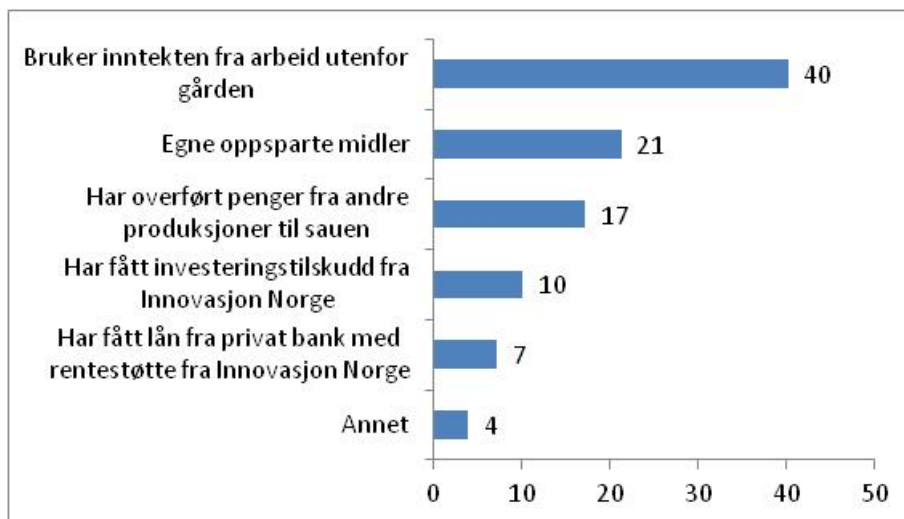
Kapitalinvesteringer i jordbruk og skogbruk har avtatt over tid og ligger nå på om lag 6,4 milliarder kroner, målt i faste priser (SSB 2011).

Figur 5.5 Utviklingen i bruttoinvestering i fast kapital, i faste 2000 priser (millioner kroner, SSB 2011)

Det er ikke foretatt noen beregning av hva som er det reelle behovet for investeringer i driftsbygninger og maskiner i jordbruket. I forbindelse med spørreundersøkelsen svarer 60 prosent av sauebøndene at de planlegger å gjennomføre større investeringer i løpet av den kommende femårsperioden. Med større investeringer menes investeringer over 200 000 kroner. Det er om lag 45 prosent som svarer at formålet med investeringene er å spare arbeid og øke kapasiteten i driften, mens om lag 40 prosent svarer at det er nødvendig for å opprettholde produksjonen.

Videre har vi spurt hva som var sauebøndene viktigste finansieringskilde for gjennomført investering. Det var 40 prosent som svarte at de brukte inntekten fra arbeid utenfor gården, mens det kun var 10 prosent som svarte at de hadde fått investeringstilskudd fra Innovasjon Norge, og fem prosent svarte at de hadde fått rentestøtte fra Innovasjon Norge. Det er en sterk statistisk sammenheng mellom størrelsen på sauebruket og om sauebonden har fått investeringstøtte fra Innovasjon Norge. Det er flere blant de med store besetninger som har fått støtte til investeringene enn blant de med små besetninger.

Figur 5.6 Hva respondentene fra spørreundersøkelsen svarer på hva som var deres viktigste finansieringskilde på en gjennomført investering. (I prosent, N=582)

Dersom et gardsbruk investerer i eksempelvis en ny traktor, vil det utløse avskrivninger innenfor gruppe D, som er 20 prosent. For en traktor på 500 000,- utgjør dette 100 000,- første året, 80 000,- andre året, osv. Dette er likevel et begrenset tidsrom. Vi kommer derfor til å ta utgangspunkt i et eksempel med en nedskrevet traktor, som har en restgjeld på 400 000 med gjenværende nedbetalingstid på 8 år. Som en forenkling forutsetter vi bruk av serielån. Dersom vi legger inn 4 prosent rente, får vi resultater som vist i kolonnen "Ny traktor"⁸. Vi ser at investeringen i traktor spiser opp en stor andel, 36 prosent, av resultatet. (Se tabell 5.4.)

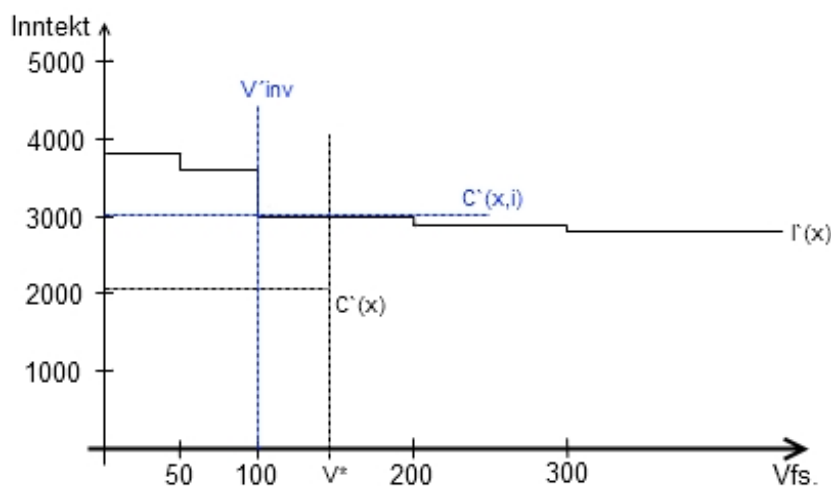
⁸ Det er normalt å regne halvt nedskrevet traktor. I denne sammenhengen bruker vi fullt nedskrevet traktor som en modellmessig forenkling.

En annen mulighet er å se på kostnaden ved bygging av nytt sauefjøs. Under fokusgruppene kom det fram at maksgrensen Innovasjon Norge bruker for nybygg av sauefjøs, er 10 000 kroner per vinterfôret sau. Det beløpet får man rentestøtte og tilskudd på. Det er lang ventetid på slik støtte, og i fokusgruppene kom det fram at man i flere tilfeller valgte å gå videre med prosjektet uten støtte fra Innovasjon Norge, med lån fra banken. I eksemplet over, i kolonnen "Nytt sauefjøs", har vi tatt utgangspunkt i nytt sauefjøs til 142 vinterfôret sau og 10 000 kroner i byggekostnad per vinterfôret sau. Vi ser at denne gjeldsbyrden spiser opp nær 59 prosent av resultatet. Selv om rentebelastningen blir lavere over tid, vil inntektene fra driften bli svært lave i lang tid etter en slik investering.

Tabell 5.4 Effekten av en investering i nytt sauefjøs eller ny traktor

	Nytt sauefjøs		Ny traktor	
Antall vinterfôret sau	142		142	
Lam levert til slakt	209		209	
Sum kostnader (kost per vinterfôret sau) i kroner	430260	(3030)	380960	(2683)
Sum inntekter, inkl. tilskudd (per vinterfôret sau)	497471	(3503)	497471	(3503)
Resultat etter skatt, inkludert jf	64999	(458)	105918	(746)
Timelønn, i kroner per time.		26		43
Avvik fra "Standard" (Res. etter skatt og JF)	-106074	-(747)	-65155	-(459)

Vi var inne på hvorfor sauebonden ikke øker produksjonen litt, når det er mer penger å tjene på en slik økning. En slik begrunnelse vi har trukket fram, er behovet for mer plass i sauefjøset. Eksemplet over vil se ut som følger i figurform:

Figur 5.7 Hva som skjer med marginalkostnadene (kostnader per vinterfôret sau) dersom man låner penger til nytt sauefjøs, uten støtte fra Innovasjon Norge, men innenfor den samme rammen

Vi kan se at med en slik investering bør man skalere produksjonen tilbake til V^{inv} , fordi man ikke lenger vil tjene penger på de resterende vinterfôrede sauene. Vi kunne se at virksomheten fremdeles ville ha et positivt resultat med det samme antallet sauer, men at de siste 42 sauene ikke ville bidra til dette resultatet.

For å komme seg ut av et slikt resultat må bonden gjøre et eller annet grep. Det kan være at investeringen reduserer kostnadene til sauen ellers, eller at man som følge av investeringen klarer å øke avdråttene. En annen mulighet vil være å gjennomføre billigere tiltak eller vente til man får investeringsstøtte på tiltaket.

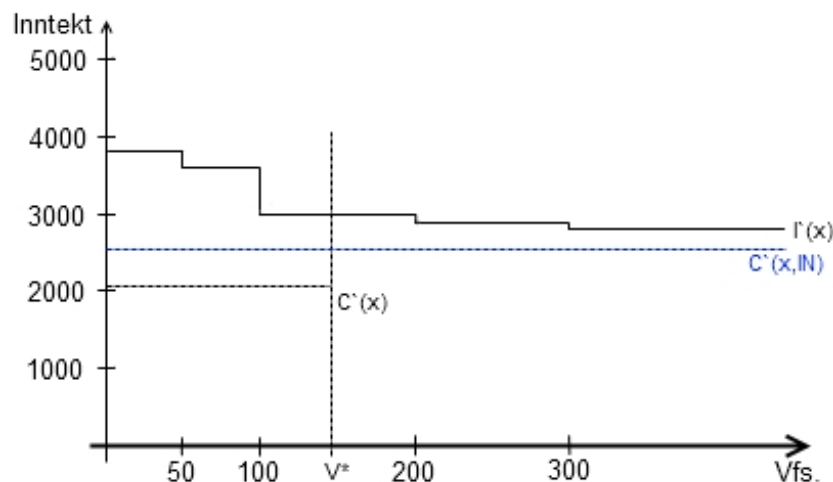
Investeringsstøtte fra Innovasjon Norge:

Det kan gis tilskudd på inntil 30 prosent av kostnadsrammen på ny driftsbygning, med øvre tak for tilskudd 900 000 kroner per søknad. Maksimumsbeløpet innebærer en totalramme på 3 millioner. Det er forskjeller mellom fylkene mht. prosentsats og taket på tilskuddet.

Det kan også gis tilskudd i form av reduksjon i avtalt rentenivå på lån til investeringsformål. Rentestøtten utgjør 50 % av Risikofri rente 3 år statsobligasjoner, og utbetales analogt med et serielån.

(Lovdata 2011)

Det samme tiltaket med investeringsstøtte og rentestøtte fra Innovasjon Norge vil medføre at tiltaket kan lønne seg. Det vil også være mulighet for bonden til å øke produksjonen innenfor denne rammen.

Figur 5.8 Hva som skjer med marginalkostnadene (kostnader per vinterfåret sau) dersom man låner penger til nytt sauefjøs, med støtte fra Innovasjon Norge, men innenfor den samme rammen

Med tilskudd og rentestøtte fra Innovasjon Norge vil gjennomsnitts sauebonden kunne øke antall vinterfåret sau inntil vedkommende treffer på andre begrensninger som arbeidskapasitet eller tilgang på grovfôr. Med timelønnen som ligger innenfor lønnsevnen i eksemplet, vil det trolig være urealistisk å ansette noen for å løse på begrensningene på arbeidskapasitet. Det

kan likevel være rom for å leie hjelp i perioder, for eksempel under lamming, for å håndtere de travleste periodene.

5.6 Stordriftsulemper?

En avgjørende faktor når man skal velge størrelsen på besetningen er tilgangen på grovfôrareal, samt hjemmebeite om høsten. Dersom bonden må leie jord for å ha økt besetning, påløper det noen nye kostnader. Det avgjørende i denne sammenhengen er tilleggskostnaden som følge av reisetid til og fra leiejord.

Som en forenkling antar vi at bonden betaler arealtilskuddet han/hun måtte få ekstra, som leie for jorda, samt at bonden allerede har det utstyret som trengs for å høste jorda. I tillegg forutsetter vi at grøfting, gjerding og stans av gjengroing rundt jordene dekkes av jordleien. Summen av disse forutsetningene skulle tilsi at bonden har et gratis jorde som kun må driftes med tanke på grovfôrproduksjon. Dette innebærer én gjødsling om våren og to slåtter. I tillegg påløper pløying og såing i lengre intervaller.

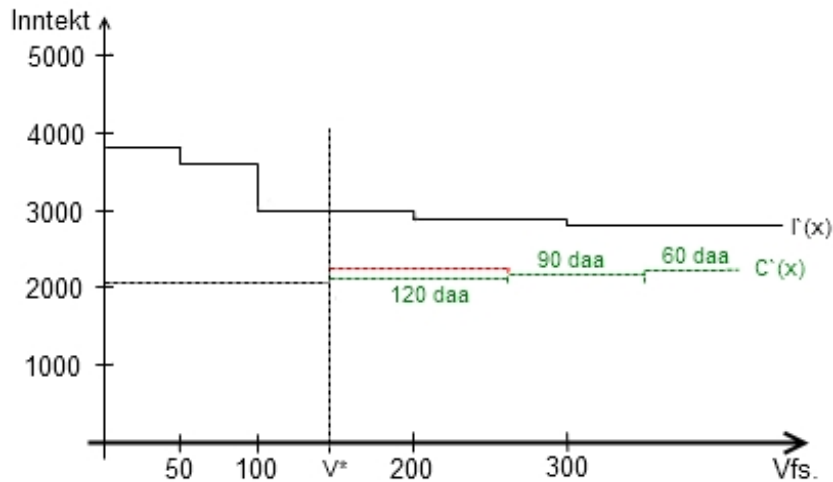
Det første eksempelet er et jorde på 30 dekar, 5 kilometer unna. Vi antar at jordet gir totalt 60 rundballer på hver slått. For å få disse rundballene tilbake til gardsbruket må jordet slås, graset må vendes, og man må kjøre rundballpresse. Deretter må rundballene opp på en henger og kjøres tilbake til garden. Dersom vi forutsetter 6 rundballer per tur, blir det 27 turer med traktor. Det innebærer 270 km. Med en gjennomsnittshastighet på 30 kilometer i timen vil bonden bruke 9 timer på kjøring i traktor mellom garden og dette jordet. En traktor bruker i gjennomsnitt 1,24 liter diesel per km på landevei. Dette innebærer at det er brukt mer enn 330 liter diesel. Med en dieselpriis på 8,50 kroner gir det en drivstoffkostnad på 2800 kroner. Dette er kostnader som kommer i tillegg til kostnader ved drift på tilliggende jorder på garden. Dette jordet vil typisk gi grunnlag for 30 ekstra vinterfôret sau, som innebærer en kostnad på nær 100 kroner i drivstoff per vinterfôret sau. I tillegg kommer økt slitasje på traktor og utstyr som følge av transport på veg (Agjeld 2006).

Vi kan bruke dette eksemplet til å sette opp en tabell for hva et jorde vil koste etter avstand fra garden og størrelse på jordet.

Tabell 5.5 Sammenhengen mellom avstand til et jorde, størrelsen på jorde og kostnaden per dekar i rene transportutgifter. I tillegg kommer kostnader som leie med mer

		Dekar			
Avstand i km.		3	5	7	9
Jorde 1	30	61	102	142	183
Jorde 2	60	52	86	120	155
Jorde 3	90	48	81	113	145
Jorde 4	120	47	78	109	141

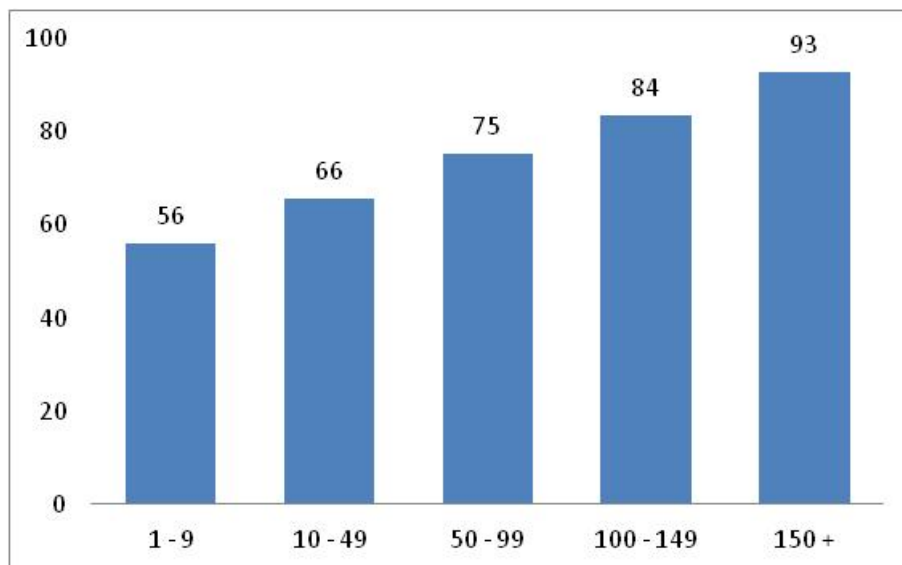
Disse resultatene kan også innarbeides i figuren. Vi kan lage et tenkt eksempel, hvor det er 4 jorder tilgjengelig, 120 daa på 3 km, 90 daa på 5 km og 60 daa på 7 km.

Figur 5.9 Hvordan kostnaden per sau vil utvikle seg dersom sauebonden får tilgang på nye jorder, og det er plass til flere sauer i eksisterende bygninger. Den røde stiplede linjen er kostnaden ved et 120 daa jorde på 9 km, for å vise forskjellen fra et på 3 km. Eventuell leie på tilleggsarealet kommer i tillegg.

Den grønne forlengelsen av kostnadskurven demonstrerer den økte kostnaden ved å skaffe leiejord. Den røde linjen utgjør kostnaden på et 120 daa jorde på 9 kilometer. Dette innebærer at dersom eksempelbonden har tilgang på fjøs plass og har arbeidskapasitet, så vil vedkommende kunne øke inntjeningen ved å leie jord og øke antall vinterfôret sau.

På spørsmål om sauebøndene leier areal av andre svarer 93 prosent av de som har flere enn 150 vinterfôret sau at de leier jord av andre.

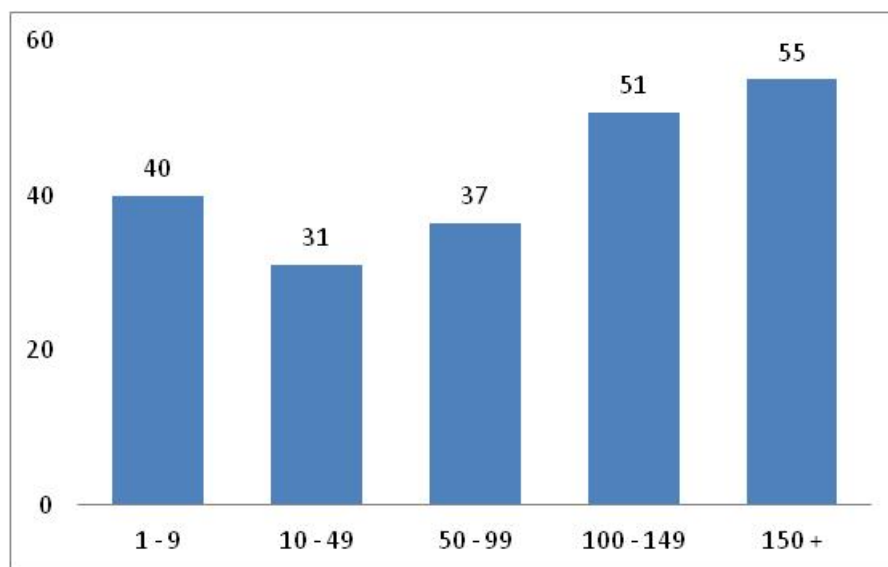

Figur 5.10 Leier du areal av andre? (I prosent, N=1049)

Dette er en følge av bruksstørrelsen i Norge og at det er god tilgang på leiejord i mange områder. Det viser også at det er mange sauebønder som er i situasjonen over, med ledig fjøs plass og arbeidskapasitet.

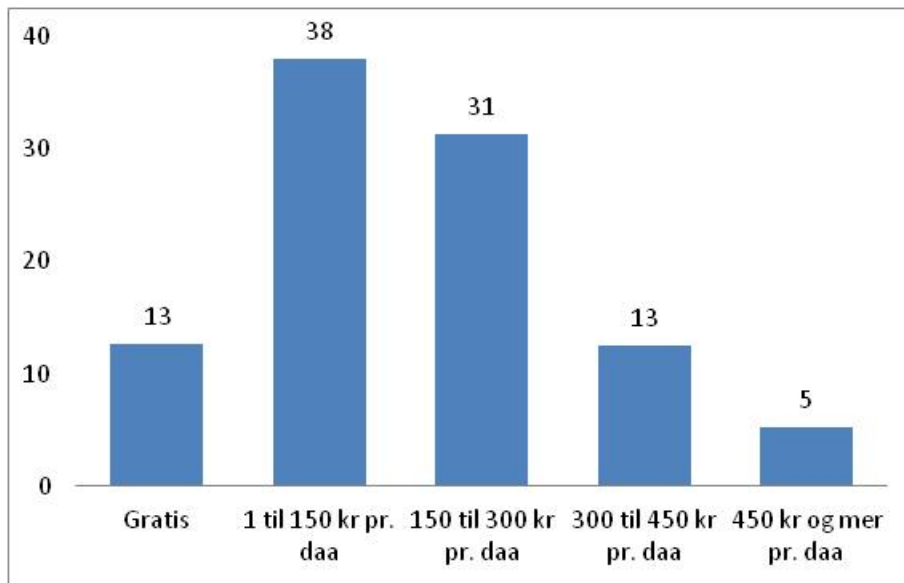
Det er forskjeller på landsdel mht. i hvilken grad man bruker leiejord. Det er langt flere i Nord-Norge enn på Vestlandet som bruker leiejord, mens Østlandet ligger nærmere gjennomsnittet.

På spørsmål om sauebonden er på utkikk etter leiejord, svarer fortsatt de største brukene at de er det.

Figur 5.11 Hvor stor andel av respondentene som svarte bekreftende på spørsmål om hvorvidt de var på utkikk etter leiejord, etter produksjonsomfang. (1 prosent, N=989)

Sauebøndene har svart at gjennomsnittlig leiepris på jord er 167,80 kroner per dekar. De 25 prosent billigste er 60 kroner per dekar i gjennomsnitt, mens de 25 prosent dyreste er 250 kroner per dekar i gjennomsnitt. I noen områder er det gratis å leie jord.

Figur 5.12 Hva mener du er gjennomsnittspris på leie av jord i ditt område? (I prosent, N=724)

Pris per dekar vil trekke opp kostnadene i tillegg til den transportkostnaden som er demonstrert over. Dersom vi legger til grunn en gjennomsnittlig leiekostnad lik resultatet fra spørreundersøkelsen, vil kostnadskurven skifte oppover tilsvarende.

5.7 Forskjeller i avdrått.

Animalia har delt opp medlemmene i Sauekontrollen etter beste 1/3, midtre 1/3 og svakeste 1/3. Denne oppdelingen viser hvordan inntektssiden også kan variere i forhold til hvor mange lam brukeren klarer å levere til slakt per vinterfôret sau. Dersom vi legger disse parametrene inn i modellen, får vi følgende verdier:

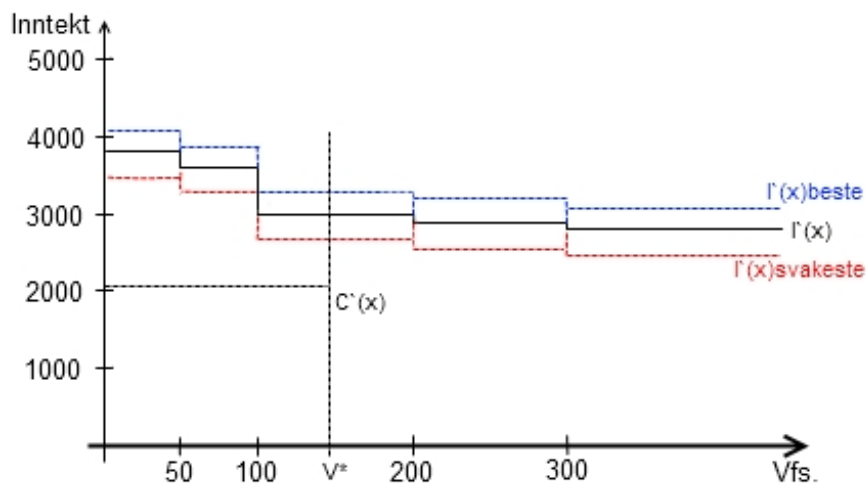
	Beste 1/3	Midtre 1/3	Dårligste 1/3
Totalt fødte (antall)	2,37	2,09	1,84
Totaltap (prosent)	9,07	15,93	29,14
Lam om høsten (antall)	2,01	1,76	1,39

Kilde: Årsrapport Sauekontrollen 2010

Tabell 5.6 Oppstilling av kostnader, inntekter og resultat gitt verdiene for beste 1/3, midtre 1/3 og dårligste 1/3 fra Sauekontrollen

	Beste 1/3		Midtre 1/3		Svakeste 1/3	
Antall vinterfåret sau	142		142		142	
Lam levert til slakt	250		214		162	
Sum kostnader (kost per vinterfåret sau) i kroner	302460	(2130)	302460	(2130)	302460	(2130)
Sum inntekter, inkl. tilskudd (per vinterfåret sau)	545989	(3845)	503865	(3548)	441520	(3109)
Resultat etter skatt, inkludert jf.	211343	(1488)	176380	(1242)	124634	(878)
Timelønn, i kroner per time.	86		71		50	
Avvik fra "Standard" (Res. etter skatt og JF)	40469	(285)	5505	(39)	-46240	-(326)

Vi ser at forskjellene er sammenlignbare med virkningen av ett standardavvik i forhold til grovfôrkostnadene.

Figur 5.13 Hvordan marginalinntektskurven (inntekt per vinterfåret sau) skifter med avdråttene. Den blå stiplede linjen er marginalinntektskurven til den beste 1/3, mens den røde stiplede linjen er marginalinntektskurven til den svakeste 1/3

Figuren demonstrerer forskjellene i marginalinntekt på de beste og de svakeste sauebrukene. Dersom vi slår sammen resultatet fra disse to tabellene, og kombinerer de beste 1/3 fra Animalia med de som har ett standardavvik lavere kostnader, ser vi at det er mulig å oppnå gode resultater på driften. Vi kan også se at det er mulig å få til veldig svake resultater innenfor relativt moderate forutsetninger.

Tabell 5.7 En sammenstilling av kostnader, inntekter og resultat når vi kombinerer lave kostnader med høy avdrått (1) og høye kostnader med lav avdrått

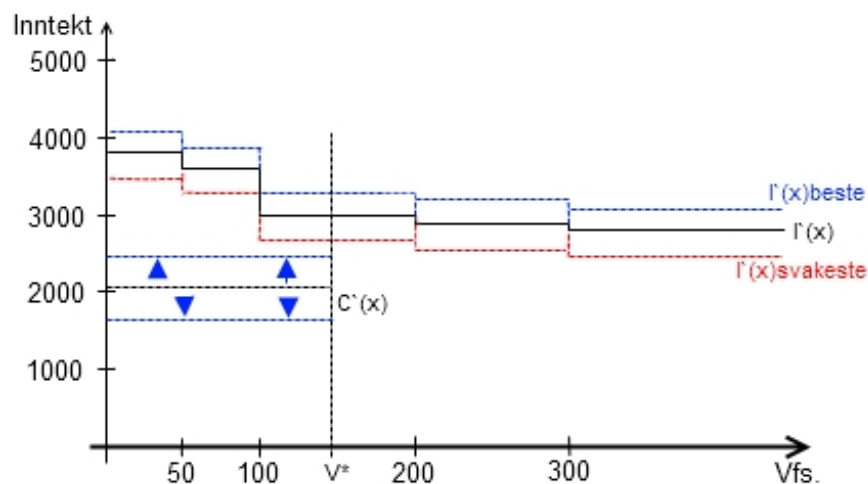
	1		2*		3	
Antall vinterfåret sau	142		142		142	
Lam levert til slakt	250		214		162	
Sum kostnader (kost per vinterfåret sau) i kroner	246370	(1735)	302460	(2130)	358550	(2525)
Sum inntekter, inkl. tilskudd (per vinterfåret sau)	545989	(3845)	503865	(3548)	441520	(3109)
Resultat etter skatt, inkludert jf	257898	(1816)	176380	(1242)	78079	(550)
Timelønn, i kroner per time.	104		71		32	
Avvik fra "Beste" (res. etter skatt og JF)	0	0	-81518	-(574)	-	-
					179819	(1266)
Avvik fra "Standard" (res. etter skatt og JF)	86825	(611)	5307	(37)	-92994	-(655)

* Kolonne 2 er identisk med midtre 1/3 fra tabell 5.6.

I kolonne 1 ser vi resultatet hos et bruk som er i beste 1/3 blant medlemmene av Sauekontrollen, inkludert ett standardavvik lavere grovfôrkostnader. Under disse forutsetningene er resultatet bedret med 48 prosent i forhold til eksemplet med gjennomsnittsverdier.

I kolonne 3 ser vi resultatet hos et bruk som er i svakeste 1/3 blant medlemmene av Sauekontrollen, inkludert ett standardavvik høyere grovfôrkostnader. Under disse forutsetningene er resultatet 51 prosent svakere enn eksemplet med gjennomsnittsverdier.

Vi kan vise disse resultatene i en figur ved å slå sammen figur 5.4 og 5.11.

Figur 5.14 Både skift i inntekter og kostnader per vinterfåret sau. Arealet mellom den nedre kostnadslinjen og den blå stiplede linjen gir uttrykk for inntektene til bruk (1), mens arealet mellom den øvre kostnadslinjen og den røde stiplede linjen gir uttrykk for inntektene til bruk (3)

For en sauebonde med svak avdrått og høye grovfôrkostnader ser vi at handlingsrommet for å øke inntjeningen er begrenset, mens en sauebonde med lave grovfôrkostnader, og som er blant de beste på avdrått, vil kunne finansiere investeringer og bruk av leiejord.

5.8 Hva er inntektseffekten av utvalgte tilskuddsordninger?

I forbindelse med tilskuddsordninger vil vi å ta utgangspunkt i brukeren som er blant de beste 1/3, og som har ett standardavvik lavere grovfôrkostnader enn sine kollegaer. Begrunnelsen for dette er at vi da tar for oss et eksempel som det bør være mulig å oppnå.

Tabell 5.8 En sammenstilling av kostnader, inntekter og resultat når vi trekker ut effekten av utvalgte tilskuddsordninger fra modellen

	Uten Jordbruksfradrag		Uten ulltilskudd		Uten kvalitetstilskudd		Uten Beitetilskudd	
Antall vinterfôret sau	142		142		142		142	
Lam levert til slakt	250		250		250		250	
Sum kostnader (kost per vinterfôret sau) i kroner	246370	(1735)	246370	(1735)	246370	(1735)	246370	(1735)
Sum inntekter, inkl. tilskudd (per vinterfôret sau)	545989	(3845)	526535	(3708)	501253	(3530)	471191	(3318)
Resultat etter skatt, inkludert jf.	224714	(1582)	241751	(1702)	220767	(1555)	195815	(1379)
Timelønn, i kroner per time.		91		98		89		79
Avvik fra "Beste" (Res. etter skatt og JF)	-33184	-(234)	-16147	-(114)	-37131	-(261)	-62083	-(437)

Vi kan se at tilskuddsordningene utgjør en betydelig andel av inntektene i saueholdet, og at et bortfall av en av disse ordningene vil få en betydelig inntektseffekt. I dette eksemplet utgjør jordbruksfradraget 13 prosent av resultatet, ulltilskuddet utgjør 6 prosent, kvalitetstilskuddet utgjør 14 prosent, mens beitetilskuddet utgjør 24 prosent.

Man kan tenke seg ulike måter å innrette støtteordningene på. Det foreligger politiske målsettinger om dyr på beite, og for å forsikre seg om at sauebøndene i størst mulig grad oppfyller dette politiske målet, bruker man beitetilskudd. Tilsvarende har vi for kvalitetstilskuddet på lam og ulltilskuddet. Dersom man svekker disse ordningene, vil det sannsynligvis medføre mindre fokus på kvalitet på lammene, og mindre fokus på at ulla skal brukes.

I eksemplet med ull kom det tydelig fram i fokusgruppene at ull ville bli avfall dersom ulltilskuddet faller bort. Det er rimelig å anta at ull som avfall vil medføre problemer for legitimiteten til næringen på sikt.

5.9 Besetningsstørrelse

Dersom vi ser på besetningsstørrelse, så øker resultatet med antall vinterfôret sau dersom vi ser på besetningsstørrelsene 50, 100 og 200. Det vil si at vi løsner på begrensningen vi har brukt så langt, om et fast antall vinterfôret sau. Den viktigste faktoren her er dyretilskuddet per vinterfôret sau, som er avtakende med større besetning.

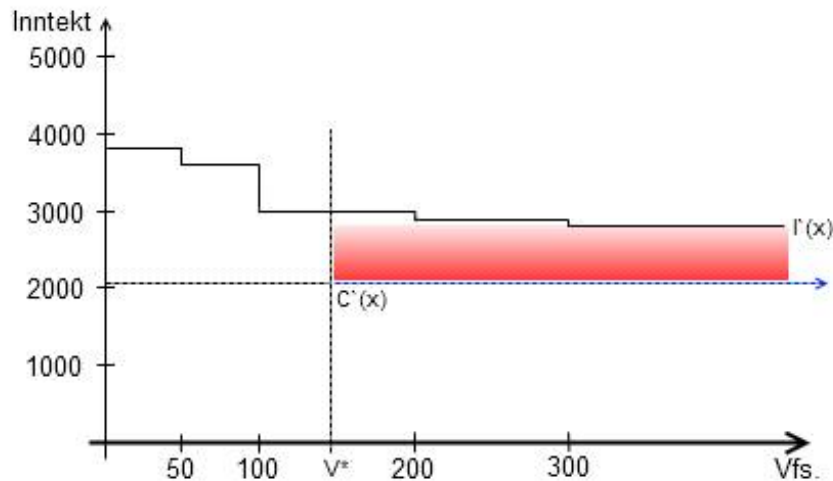
Tabell 5.9 En sammenstilling av kostnader, inntekter og resultat ved ulike besetningsstørrelser

	Liten besetning		Middels besetning		Stor besetning	
Antall vinterfôret sau	50		100		200	
Lam levert til slakt	74		147		294	
Sum kostnader (kost per vinterfôret sau) i kroner	106500	(2130)	213000	(2130)	426000	(2130)
Sum inntekter, inkl. tilskudd (per vinterfôret sau)	198848	(3977)	369099	(3691)	658693	(3293)
Resultat etter skatt, inkludert jf.	85863	(1717)	138776	(1388)	202349	(1012)
Timelønn, i kroner per time.	99		80		58	
Avvik fra "Standard" (Res. etter skatt og JF)	(513)		(183)		-(193)	

Vi ser at det er bedre resultat med 142 vinterfôret sau, med gjennomsnittlige kostnader, som er i beste 1/3 på avdrått, enn å øke til 200 vinterfôret sau, med gjennomsnittlige kostnader.

En kjøring med "veldig stor besetning," 600 vinterfôret sau og gjennomsnittlige verdier på parametere og kostnader gir 880 lam til slakt og et resultat etter skatt på nær 390 000. Dersom man videre må bygge nytt fjøs for å kunne ha denne besetningen, og klarer å holde byggekostnaden på 5 000 kroner per vinterfôret sau, vil man med 20 års nedbetalingstid kunne oppnå et resultat på nær 180 000 kroner.

Dersom denne bonden klarer å levere lam på linje med den beste 1/3, og har ett standardavvik lavere grovfôrkostnad enn gjennomsnittet, vil han kunne klare et resultat på 520 000, inkludert nedbetaling av ny driftsbygning. Dette innebærer at man kan få svært gode resultater av saueholdet, men det holder ikke å være stor. Man må også drive godt mht. kostnader og produksjon.

Figur 5.15 Mulighetsrommet for inntekt ved større besetninger. Resultatet vil avhenge av at kostnadene kan holdes nede ved større besetninger. På det punktet hvor kostnadene overstiger inntektene, bør bonden slutte å produsere mer

Innenfor modellen vil en sauebonde, innenfor de begrensningene vi har diskutert så langt, kunne gjennomføre ubegrenset besetningsøkning. Det avgjørende er hva slags kostnader vedkommende må ta for å ha en større besetning. Hva slags byggekostnad må vedkommende

forholde seg til, og hvor mye vil leiejord koste? For et bruk med en betydelig eksisterende bygningsmasse og rikelig med tilgang på billig grovfôr i nærheten, er det ikke vanskelig å se for seg svært store besetninger. Dersom disse to betingelsene er oppfylt, er det også naturlig å spørre om sau er rett driftsgren mht. best mulig resultat.

5.10 Hva kan bonden gjøre?

Det er store forskjeller på hva en sauebonde kan gjøre med driften på kort og lang sikt. Som vi har sett, er det forskjeller mellom de beste og de svakeste når det gjelder å levere lam til slakt om høsten, og det er forskjeller på kostnadssiden mellom bruk. Bondens handlingsrom ligger i å øke avdrått per vinterfôret sau og å redusere kostnadene sine. Det er ikke trivielt å endre driften på et gårdsbruk innenfor disse områdene. På kort sikt kan man endre antall vinterfôret sau, legge om fôring og eventuelt styrke egen kompetanse. Å øke avdrått og redusere kostnader er grep som kan ta lang tid.

Å øke avdrått har to komponenter: å øke slaktevekten per lam, og/eller øke antall lam levert til slakt per vinterfôret sau. Å øke slaktevekten på lam er en sammensatt oppgave, men et eksempel er å ta inn lammene fra beite før tilveksten stanser opp (Fokusgruppene 2010), og fortsette fôringen på innmark fram til levering. Ifølge en informant i rådgivningsapparatet, som deltok på fokusgruppene, burde det være fullt mulig å oppnå en avdrått på 40 kilo i slaktevekt per vinterfôret sau. Dette samsvarer med den beste tredjedelen i modellen. Til sammenligning er gjennomsnittet for medlemmene av Sauekontrollen 33 kilo.

Dersom man i utgangspunktet har lav avdrått, med få lam per vinterfôret sau og lav slaktevekt, vil en avlsmessig endring innenfor egen besetning ta svært lang tid. Siden man ikke har anledning til å blande besetninger, har man også begrensede muligheter til å hente inn dyr utenfra, med mindre man erstatter hele besetningen.

For høyt lammetall har også vist seg å være et problem for enkelte sauebønder, da søyene kan få problemer med å ta vare på flere lam på beite. Alternativet er planlagt adopsjon eller kopplam. Kopplam mener mange av informantene at det er lite økonomi i.

Reduksjon av kostnader kan også være en krevende oppgave. Mange sauebruk har gjeld, og har gjennomført investeringer. Disse kostnadene er bundet over tid, og er vanskelige å gjøre noe med. Det er mulig at det vil lønne seg både å bygge nytt sauefjøs og å leie jord og hjelp under travle perioder. Dette avhenger av at sauebonden klarer å holde en høy avdrått og kostnadene ellers nede. Det avgjørende i forbindelse med investeringer og gjeld er å gjøre realistiske beregninger på forhånd. I den sammenhengen vil det være nyttig å sammenligne egne resultater med andres, for å se hva som kan være mulig å oppnå.

Grovfôrkostnaden har vært trukket fram i forbindelse med modellen. Spørsmålet man bør stille seg før en eventuell investering, er hva denne kostnaden vil bli etter en gitt investering. Kan man bruke en entreprenør til å utføre jobben billigere? Her må bonden også ta en avveining på verdien av å få høstet grovfôret på riktig tidspunkt, da en entreprenør kanskje ikke kan stille på dagen. Investeringer er også en avveining mellom kapitalinnsats og bruk av arbeidstid.

Det er ikke åpenbart at det er mulig for alle å produsere grovfôr like rimelig. Helning, størrelse og utforming av et jorde er avgjørende for hva slags utstyr man kan bruke, og hvor mye tid det tar å høste. Det er også forskjeller på hvor god avkastning et jorde gir, og hvor intensivt man driver mht. gjødsling, sprøyting med mer. Jordprøver og riktig gjødsling kan bidra til å holde kostnadene nede, mens bruk av plantevernmidler og rotasjon mht. å så på nytt kan bidra til å holde produksjonen oppe.

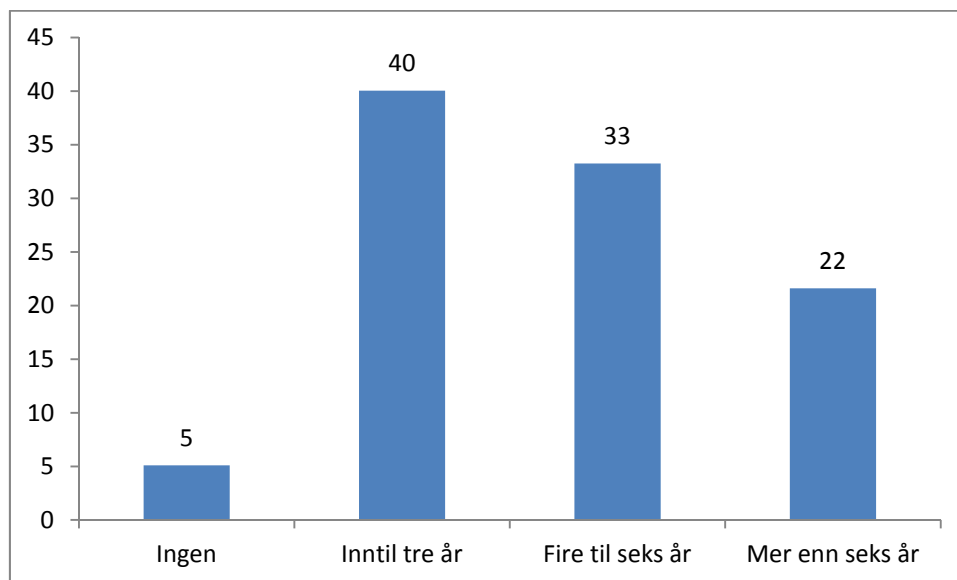
6 Andre forhold

6.1 Kompetansebasert sauehold

Det er mye som tyder på at det er stor forskjell i hvordan man prioriterer driften i forhold til andre faktorer, som arbeid utenfor garden eller andre produksjoner. Selv om man vet når det er optimalt å slå grovfôret, så er det ikke sikkert at sauebonden prioriterer å slå graset akkurat da. Dette gjelder også for valg av tidspunkt for lamming, slippdato, oppfølging i utmark, tidspunkt for sanking osv. Det er derfor viktig å stille spørsmål ved om driften er kompetansebasert, eller om det er andre faktorer som er styrende for relevante valg i driften.

Et eksempel på dette er å gjennomføre fôranalyser, for å finne ut hvor mange fôrenheter fôret inneholder. Fôring gjennomføres i dag i stor grad etter skjønn og erfaring, eller appetittfôring. Det er sannsynlig at det for enkelte kan være mye å tjene på å gjennomføre slike fôranalyser, fordi man da har sikkerhet rundt fôr kvaliteten og sammensetting, som blant annet er viktig i drektighetsperioden. Ved kjøp av grovfôr fra tredjepart er også slike prøver viktig, da det kan være store forskjeller på antall fôrenheter per kilo.

De fleste sauebøndene har utdanning utover grunnskolenivå, mens det er kun 38 prosent som svarer de har videregående naturbruk, agronom eller lignende utdanning. Det er flest sauebønder med under 10 vinterfôra sauer som har mer enn seks års utdanning. Det er 58 prosent av de spurte sauebøndene som svarer at de ikke har noen formell landbruksutdanning.

Figur 6.1 Antall år utdanning respondentene har utover grunnskole. (I prosent, N=884)

Mange av informantene mente at det er viktig å ha praktisk erfaring med sau før man starter opp med egen besetning. Enkelte mente det er viktig å hospitere hos en annen sauebonde før man begynner med mange vinterfôra sau. Det er en del forhold man trenger praktisk erfaring

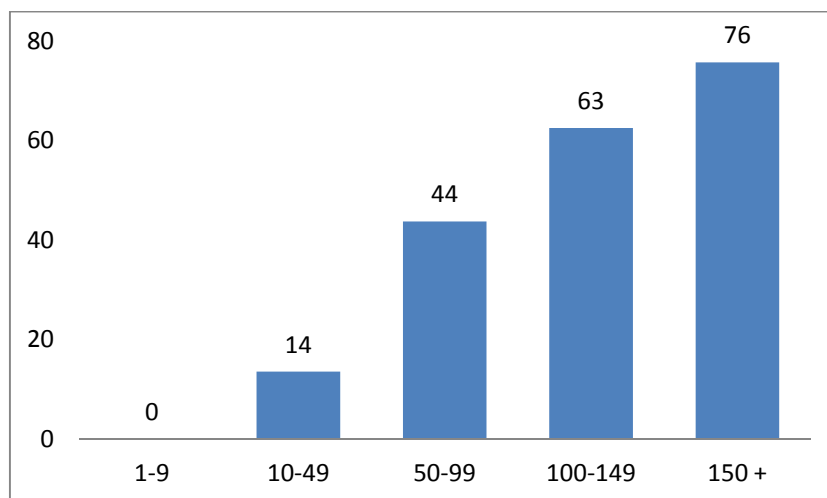
for å vite noe om, for eksempel når sauen skal lamme, hva som er best utslippstidspunkt i egen kommune, og hvor sauen ferdes når den er på beite.

Sammenstilt med svarene på hvor stor andel av inntekten som kommer fra sauen, viser det seg at de som har mer enn seks års utdanning, har annen inntekt ved siden av sauen. Det er over 40 prosent av de med utdanning på mer enn seks år etter grunnskolen som har under 20 prosent av inntekten sin fra sauedriften.

Det er mange sauebønder som har deltatt på kortere eller lengre kurs eller etterutdanning relatert til gardsdriften. Det er 21 prosent som svarer at de ikke har deltatt på slike kurs. Det er et par respondenter som har vist til at de har hospitert hos andre sauebønder for å øke sin kompetanse på egen sauedrift.

Bruk av fostertelling med ultralyd øker med antallet vinterfôret sau i besetningen (se figur 6.2). Fostertelling brukes blant annet for å tilpasse fôringen for den drektige søya og for å forberede adopsjon i tilfeller hvor søya venter flere enn to lam. Det er stor diskusjon om hvordan en kan få lønnsomhet i kopplam. Sauebøndene vil ikke slå i hjel de lammene som søya ikke vil ha. Da er det adopsjon eller å fôre lammene på flaskemelk som er løsningen. Fôring med flaskemelk er dyrt og tidkrevende, men enkelte produsenter som deltok i fokusgruppene, mente at det kunne være økonomi i kopplam.

En artikkel utgitt i forbindelse med lammekongressen 2011 konstaterer også at det er mulig med økonomi i kopplamproduksjonen. *”Dersom en har god tilvekst i innefôringsperioden og godt beite – først flerårig grasmark og deretter raigras – til kopplam, kan en oppnå god tilvekst, godt slakteresultat og god økonomi i kopplamproduksjonen uten å gi kraftfôr til lammene etter at de er sluppet på raigrasbeitet.”*(Todnem et al. 2011)

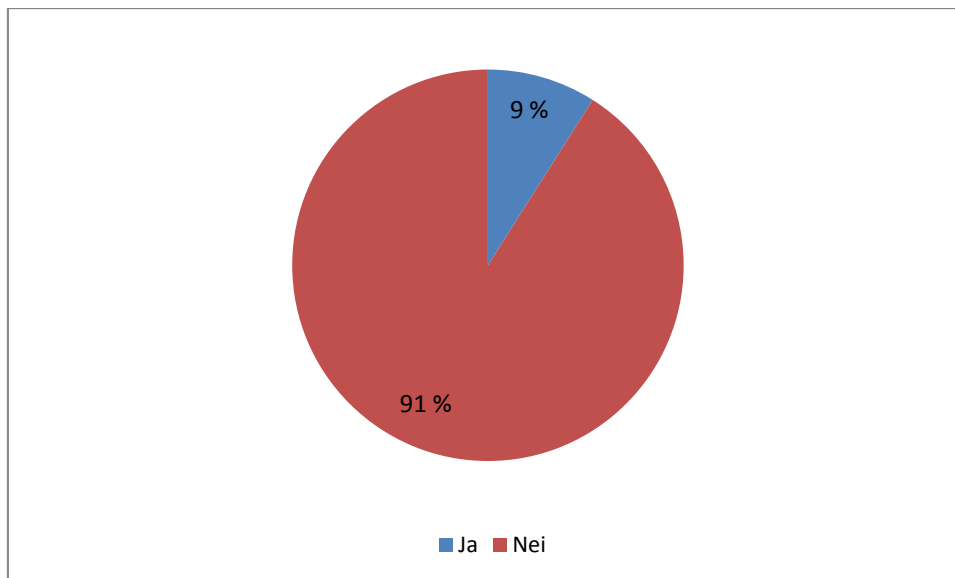
Figur 6.2 Andelen av respondentene som svarer at de benytter seg av fostertelling med ultralyd, etter produksjonsomfang. (I prosent, N=981)

Det er 75 prosent av de med flere enn 150 vinterfôret sau som bruker fostertelling med ultralyd. Det er også flere av de yngre som gjør dette. Det kan skyldes at bruk av ultralyd er relativt nytt, men det kan også skyldes at eldre brukere er mindre endringsvillige enn yngre brukere. Det er også slik at jo større andel av inntekten som kommer fra sauedriften, desto større sannsynlighet er det for at bonden bruker fostertelling med ultralyd.

6.2 Nisjeproduksjon og økologisk drift

I landbruksmeldingen fra 2000 oppfordres bønder til å være kreative i utnyttelsen av gardens ressurser. Ikke bare når det gjelder valg av produksjon, men også i videreforedling av egne råvarer. Verdiskapningsprogrammet for mat ble innført i 2001 for å stimulere til nisjeproduksjon med basis i gardens ressurser. Midtveisevalueringen i 2006 viste at programmet hadde bidratt til 677 nye produkter, om lag 560 produktinnovasjoner og etablering av 118 nye bedrifter. 60 prosent av bedriftene som hadde fått støtte fra programmet, rapporterte om økt omsetning, reduserte kostnader eller begge deler, ifølge arbeidsgrupperapport, mars 2010.

Det er ni prosent av de spurte i vår undersøkelse som svarer at de drev med nisjeproduksjon med basis i sauebruket. På spørsmål om hvilke nisjeproduksjoner den enkelte sauebonde satser på, kommer det fram mange forskjellige aktiviteter. Det er produksjoner som direktesalg til restaurant, salg av fenalår, pølse, ull og skinn.

Figur 6.3 Fordelingen mellom respondentene mht. om de driver nisjeproduksjon på garden, med sauen som innsatsfaktor. (N = 1052)

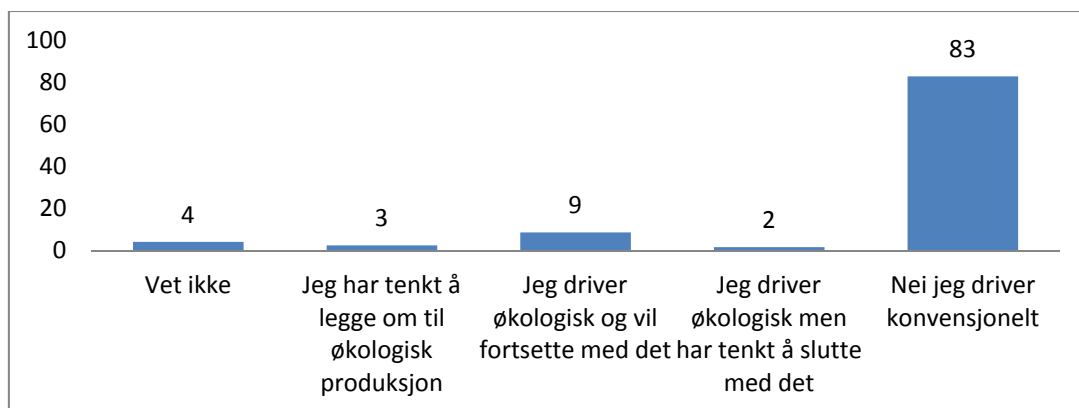
Økologisk

Regjeringen har som målsetting at 15 prosent av all jordbruksproduksjon skal være økologisk innen 2020. Saueholdet er prioritert fordi dette er en produksjon som i utgangspunktet er enkel å legge om (Norsk Sau og Geit sin hjemmeside). Det er 4,6 prosent av alle sauer og lam

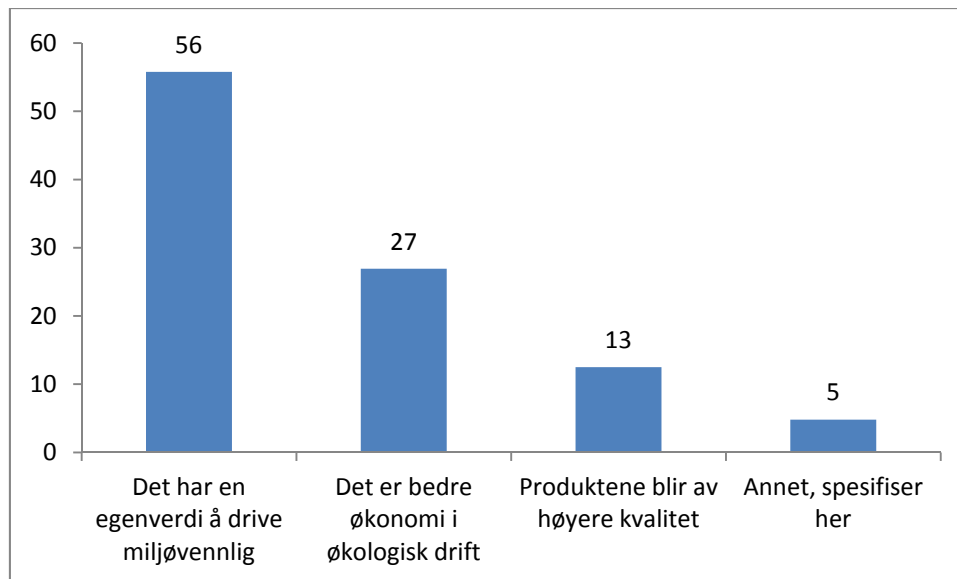
som er definert som økologiske. Tall fra Statens Landbruksforvaltning viser at antallet økologiske sau er på vei oppover fra år 2000.

Vi har spurt sauebøndene om deres holdning til økologisk produksjon. Det er 11 prosent av de spurte som svarer at de har tenkt å legge om til økologisk eller driver økologisk produksjon og har tenkt å fortsette med det. Det er 85 prosent som svarer at de vil slutte eller at de driver konvensjonelt, og 4 prosent har svart at de ikke vet. I undersøkelsen er det 9 prosent som svarer at de driver økologisk, mens det ifølge Statens Landbruksforvaltning er 4,3 prosent av alle sauer som er økologiske dyr.

Vi har spurt sauebønder om hva de mener er den viktigste grunnen til at de driver økologisk saueproduksjon. Det er 12 prosent som svarer at de driver med økologisk eller har planer om å legge om til økologisk drift. Det er 3 prosent som svarer de har tenkt å legge om til økologisk drift. Av de 12 prosentene som driver økologisk eller har planer om å legge om driften, svarer 56 prosent at det har en egenverdi å drive miljøvennlig, og 27 prosent svarer at det er bedre økonomi i økologisk drift.

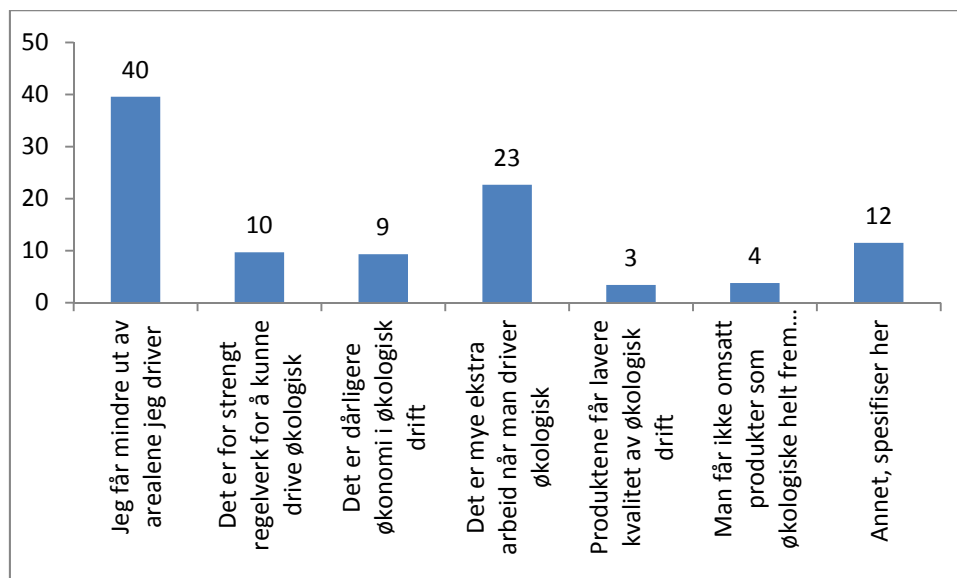

Figur 6.4 Fordelingen blant respondentene mht. om de driver med økologisk produksjon, om de skal legge om produksjonen, eller om de skal fortsette å drive konvensjonelt. (1 prosent, N=1050)

Figur 6.5 Fordelingen blant respondentene som driver økologisk, på spørsmål om hva som er den viktigste grunnen til å drive økologisk. (1 prosent, N=104)

Vi har ikke gått inn i økonomien i økologisk saueproduksjon, men resultater fra spørreundersøkelsen og gruppesamtalene viser at det kan være mulig å få bedre økonomi i økologisk sauedrift enn med konvensjonell drift, selv om økologisk drift krever mer areal per vinterfôret sau. Dersom man driver generelt effektiv saueproduksjon, vil et ekstra arealtilskudd og husdyrtilskudd kunne dekke opp for økt arealbehov per vinterfôret sau.

Figur 6.6 Fordelingen blant de som ikke driver økologisk, på spørsmål om hva som er den viktigste grunnen til å ikke drive økologisk. (1 prosent, N=816)

7 Andre studier

Dette kapitlet inneholder utdrag fra andre relevante studier knyttet opp mot problemstillingene i denne rapporten.

Saueholdsutsikter for 2012

Landbrukets Utredningskontor har tidligere utarbeidet prognoser for saueholdet fram mot 2012, som viser at det i 2007 lå an til nedgang i vinterfôret sau fram mot 2012. Rapporten viser også at det fra 2000 til 2006 hadde vært en betydelig større nedgang i antall sauebruk, med hele 26 prosent, enn hva man opplevde på hele 1990-tallet. At det ble etablert flere større sauebruk, kompenserte bare til en viss grad for reduksjonen i antall sau som følge av bruksnedleggelse.

Rapporten viser til at det har foregått en konsentrasjon av sau i enkelte regioner av landet. Østlandet og Agder/Rogaland hadde en større andel av sauebruk enn tidligere, og Vestlandet samt Nord-Norge hadde en mindre del. Dagens tall viser at denne trenden er ytterligere forsterket ved at Rogaland er det største sauefylket, tett fulgt av Hordaland, Sogn og Fjordane og Oppland. I 2010 var det Vestlandet, Oppland og Nordland som hadde om lag 70 prosent av all vinterfôret sau i Norge.

Rapporten peker på at saueholdet er preget av lav lønnsomhet. Sammenlignet med jordbruket for øvrig kommer næringen dårlig ut i driftsgranskingsmaterialet til NILF. Et kjennetegn ved sauebruket er at familien i stor grad henter inntekten sin utenfor saueholdet. I rapporten fra LU kommer det fram at kun 20 prosent av inntekten i saueholdet hentes fra jordbruket, mens melkeproduksjon og storfeslakt henter 48 prosent av inntekten sin fra jordbruket.

Måloppnåelse i landbrukspolitikken

Riksrevisjonen har gjennomgått målsettinger og virkemidler i landbrukspolitikken og konkludert med at målet om selvforsyning er nådd, men at måloppnåelse knyttet til kulturlandskap og levende bygder ikke er i samsvar med målsettingene på dette feltet. Saueproduksjonen er en viktig bidragsyter når det gjelder vedlikehold av kulturlandskap og opprettholdelse av sysselsetting i distrikts Norge.

Riksrevisjonen har i sin Rapport dokument 3:12 (2009–2010) Måloppnåelse og styring i jordbruket, avdekket at jordbrukets produksjon av fellesgoder og ivaretagelse av miljøhensyn for flere områder ikke er i samsvar med målsettingen på disse områdene.

Utviklingen i jordbruket etter krigen har ført til en sterk nedgang i sysselsetting og bosetting i næringen. En villet utvikling etter krigen og gjenreisningen av landet. Når vi ser på saueproduksjonen, er dette en utvikling som vi vil se nærmere på i denne rapporten. I vår undersøkelse har vi funnet at saueproduksjonen i noen områder nærmer seg hva man kan kalle

kritisk masse for klynger av sauebruk for at det skal være mulig å drive et profesjonelt sauebruk. Et lite antall dyr og bruk vil føre til at infrastruktur, slakteri, næringsmiddelindustri og kunnskap forvitrer. Det vil for eksempel ikke være grunnlag for å opprettholde slaktelinjer for sau i områder hvor det er få sauer. I dag har ikke Nortura slakteri for småfe i områder med få sauebruk, som Agder-fylkene, Østfold og Vestfold.

Ifølge Riksrevisjonens rapport er jordbruket i deler av Vestlandet, i Nord-Norge, i Agder-fylkene og i Telemark særlig utsatt blant annet når det gjelder nedleggelse av gardsbruk, reduksjon av arbeidsinnsats og økning i andelen leiejord. I tillegg har disse områdene mange landbrukseiendommer med boligbygg uten fast bosetting. Det er en klar tendens at utfordringen med å opprettholde bosetting i distriktene er størst i Troms, Finnmark og Aust-Agder. Der har også saueproduksjonen hatt den sterkeste nedgangen i antall sauebruk de siste ti år, med 48 prosent i hvert av fylkene.

Ifølge Stortingsmelding nr. 19 (1999–2000) Om norsk landbruk og matproduksjon har norsk landbruk som mål å produsere mat som forbrukerne vil ha, produsere andre varer og tjenester, og når det gjelder sauebruk er det en klar tendens til færre og større bruk i alle fylker. Det er i de tre nordligste fylkene og i Rogaland, Oppland og Sør-Trøndelag at antall vinterfåret sau per bruk har økt fra rundt 50 til rundt 70 dyr per bruk. Dette indikerer at saueproduksjonen er preget av nedgang i antall arbeidsplasser og dermed næringens bidrag til økt sysselsetting og bosetting i distriktene.

Tabell 7.1 Sau per jordbruksbedrift, etter region (SSB 2011b)

	2003	2005	2007	2010
Østfold	24,6	23,6	24,8	29,1
Akershus og Oslo	35,3	38,2	36,1	37,3
Hedmark	56,5	60,6	61,5	66,3
Oppland	56,5	61,7	61,6	69,2
Buskerud	55,4	59,6	57,4	64,1
Vestfold	25,3	30,6	30,2	33,5
Telemark	48,7	53,4	53,8	54,8
Aust-Agder	45,7	48,0	48,1	50,3
Vest-Agder	36,8	41,1	40,3	42,7
Rogaland	57,4	61,2	62,7	69,4
Hordaland	36,9	41,5	43,8	43,3
Sogn og Fjordane	40,6	44,1	44,1	46,9
Møre og Romsdal	38,9	45,2	46,8	51,1
Sør-Trøndelag	64,2	70,9	72,3	77,5
Nord-Trøndelag	58,0	64,4	64,5	63,3
Nordland	60,6	69,1	72,9	79,7
Troms	60,6	71,2	73,9	80,1
Finnmark	55,9	63,6	68,7	77,2
Landet som helhet	49,6	54,9	56,0	60,3

Riksrevisjonen påpeker at matproduksjonen er innenfor regjeringens målsetting, og at et samlet norsk jordbruk har økt produksjonen av de matvarene som forbrukes i Norge fra 43 prosent i 1999 til 49 prosent i 2008. Riksrevisjonen påpeker i sin rapport at det er produksjonen av de kraftfôrbaserte husdyrslagene som har økt, mens produksjonen av de grovfôrbaserte dyreslagene som sau og storfe er redusert. Det har ført til økt import av råvarer og kraftfôr til husdyrproduksjonen.

Samtidig har norsk jordbruksareal blitt redusert med 2,6 prosent de siste ti år. Reduksjonen er størst i Hordaland og Finnmark med over 11 prosent reduksjon. Det er kun i Rogaland at jordbruksarealet har økt i samme periode.

Det kan tyde på at virkemiddelbruken må endres dersom regjeringen i større grad skal nå de målene den har satt seg for jordbrukets produksjon av fellesgoder som åpent landskap og levende bygder. I den sammenhengen er det viktig å vite hvilke virkemidler som nettopp har den effekten at det gir økt bosetting og et åpent vedlikeholdt kulturlandskap i hele landet.

Sauebonden som porteføljeforvalter

Det er gjort en studie av beslutningen om å investere i sau og hva som er optimal besetningsstørrelse ved oppstart. I en artikkel av Skonhøft (2008) viser han til en analyse han har utarbeidet som bygger på en porteføljestyringsmodell hvor poenget er å se på sauedrift som en investeringsbeslutning. Det vil si at bonden ser sauene sine som aktiva i en investeringsportefølje, og foretar en nåverdianalyse av hvor mange sauer han kan ha på sitt tilgjengelige areal, og hvor mange lam som skal slaktes og hvor mange vinterfôret sauer han skal ha.

I artikkelen kommer det fram til at teoretisk burde 93 prosent av lammene slaktes, mens det i dagens tilskuddsystem er lagt inn en påsettandel på 25 prosent, noe som tilsvarer at 75 prosent av lammene i en gjennomsnittsbetning slaktes hvert år. Skonhøft forklarer selv forskjellen ved antakelsen om dødelighet hos voksne søyer, på 5 prosent, som er for lavt. I tillegg påpeker han at han ikke har regnet med redusert produktivitet som følge av alder, og at det vil få konsekvenser for optimal tilpasning.

Skonhøft kommer fram til at ulla ikke betyr noe for besetningsstørrelsen. Det stemmer overens med resultatet fra gruppeintervjuene vi har foretatt. Gruppedeltakerne uttrykte at de klipper sauen av dyrevelferdsmessige og miljømessige årsaker, ikke for å leve av ullproduksjon.

Næringsklynger i saueholdet

Det pågår forskning ved Handelshøyskolen BI knyttet til hva som er effektiv næringspolitikk rettet mot næringsklynger. Dette arbeidet pågår for å styrke de kunnskapsmessige og globale

dimensjonene ved næringsklynger. I Norge er det næringsklynger knyttet til offshore, det maritime miljøet og sjømatproduksjon som står i fokus. Det er lite eller ikke noe fokus på landbruksbaserte næringsklynger, selv om dette også er næringer med lange tradisjoner. Deler av denne næringen konkurrerer på det internasjonale markedet. For saueproduksjonen er det som kjent ingen tollbarrierer for ullproduksjon, og mesteparten av norsk ull selges til England. Noe kjøpes tilbake, men uansett om ulla ikke holder kleskvalitet, er den norske ulla omsatt på det internasjonale ullmarkedet.

Næringsklynger er definert som en geografisk konsentrasjon av bedrifter i samme næring. Forskning viser at suksessfulle næringsklynger gir:

- 1) Billigere innsatsfaktorer – flere sammen kan etterspørre større kvantum og dermed få lavere pris på innsatsfaktorer
- 2) Flere sammen gir større marked for kunnskapsformidling, innovasjon og nyskaping
- 3) Flere sammen gir bedre koordinering, og bedriftene kan utfylle hverandre i markedet

Det er 30 kommuner i Norge som har flere enn 99 sauebruk.

Saueproduksjonen er en næring med sterkt sesongbetont arbeidskraftbehov og med liten lønnsomhet på enkeltbruk. Det gir lite økonomisk rom til store investeringer i forskning og utvikling, samt markedsrettede tiltak for å øke omsetningen av ull, saue- og lammekjøtt.

Næringsklynger i saueproduksjonen kan gjøre innsatsfaktorene billigere i form av at man kan ”outsource” grovfôrproduksjon for vinterhalvåret, og det kan bli det enklere for bonden å få tilgang på kvalifisert arbeidskraft i de ulike periodene, for eksempel ved utslipp og sanking av sauene, i lammingstiden eller i perioder når sauene skal klippes. Det kan være enklere å få leid profesjonelle klippere når det er flere besetninger i samme området som går sammen.

Tall fra vår undersøkelse viser at for enkeltbruk kan det være mer lønnsomt å kjøpe inn grovfôr for vinteren eller gå sammen med naboen om innhøsting enn å produsere selv, fordi innhøsting krever store investeringer i redskap, såvarer, gjødsel og grøfting av areal.

Det er mulig med mer nisjeproduksjon basert på saue- og lammekjøtt og ulla hvis det er flere bruk i det samme området. Samarbeid gir økt kompetanse og idéutveksling, samtidig som det gjør det lettere for næringsmiddelindustrien å være bidragsyter for nisjeprodukter.

Det finnes tilgjengelige offentlige midler til etablering av næringsklynger og nettverksbygging mellom små og mellomstore bedrifter, ordninger som også saueproduksjonen kan ha glede av.

I teorien for dannelsen av næringsklynger beskrives det en del forutsetninger som må være til stede for at deltakerne skal ha nytte av samarbeidet.

I våre analyser har vi sett at det finnes en nedre grense for hvor få sauebruk det kan være i et geografisk begrenset område før det ikke lenger er mulig å drive med sau. Både gjennom intervju i fokusgrupper og gjennom spørreundersøkelsen kom det fram at sauebønder har et minimum av samhandling. For eksempel er det 52 prosent av de spurte som er medlem av organisert beitebruk. Det er 43 prosent av de spurte sauebøndene som ikke bruker innleid hjelp. De fleste bruker familie, naboer og venner som hjelpere i de mest hektiske periodene i saueproduksjonen. Det kan bli for store avstander å dekke for å sanke sau for en gardbruker når andre sauebønder i samme beiteområde gir seg. Sauen får da større områder å bevege seg på og blir dermed vanskeligere å finne igjen i sanking om høsten.

Forskning knyttet til næringsklynger viser at innovasjon og nyskaping er virksomheter som er for tid- og kostnadskrevende til at en bedrift finner det lønnsomt å drive med dette. Derimot kan en klynge bedrifter i samme næring som er knyttet opp mot forskningsinstitusjoner, læresteder og lignende, sammen få til nyskaping og dermed øke sin konkurransekraft i markedet. En sauebonde med et resultat på om lag 150 000 kroner har ikke økonomisk bæreevne til å satse på produktutvikling og nye ideer.

I spørreundersøkelsen kommer det fram at av de 1 063 som er spurt, er det kun 9,2 prosent som svarer at de har nisjeproduksjon med sauene som utgangspunkt. Det er 42 prosent som svarer at de har lammekjøtt som utgangspunkt for nisjeproduksjonen, 8 prosent svarer at de har nisjeprodukter av ull, og 58 prosent svarer at det har annet enn sauene som utgangspunkt for sin nisjeproduksjon. Det kan være aktiviteter knyttet til inn på tunet, turisme og skog.

Dersom man bruker faktorer fra klyngeteori som viser hva som gjør en næringsklynge suksessrik, kan man si at det er viktig for den enkelte sauebondens suksess at det er flere som driver med det samme i hans eller hennes område. Samarbeid mellom bedriftene i området fører til økt produktivitet og effektivitet. For eksempel var det mange som vektla behovet for kvalifisert hjelp i til sanking om høsten. Innhøstingstiden er hektisk, mye skal gjøres på kort tid. Det samme gjelder når sauene skal slippes på beite og sankes igjen om høsten. Deltakerne i fokusgruppene var enige om at muligheten til samarbeid med andre avhenger av når våren kommer, og hvor langt det er til neste sauefjøs. Likevel var gruppedeltakerne enige om at det legges ned mange dugnadstimer i saueproduksjonen, spesielt i beitesesongen.

Gruppedeltakerne mente at det er viktig å ha god kompetanse når man skal drive med sau. De understrekte hvor viktig det er at gardbrukeren har både teoretisk og praktisk kunnskap og kompetanse for å drive med sau, og at det er klokt å hospitere hos en annen sauebonde før man begynner med sau.

Et annet bidrag er at man har tilgang på kompetente rådgivere. Det krever en viss mengde som har behov for råd. Noen gruppedeltakere ga uttrykk for at det er en styrke med gode rådgivere på slakteriet. Videre er det klart at det ligger mye kunnskapsformidling i godt samarbeid sauebønder imellom. Det ble uttrykt at de som er medlem i organisert avlsarbeid, får mye god hjelp. Det var stor enighet i alle gruppene om at det foregår mye god kunnskapsoverføring gjennom møter, seminarer, studieturer og besøksfjøs som blant annet interesseorganisasjoner arrangerer. Én uttalte også at veterinærene kjører nyttige kurs når det kommer nye medisiner på markedet, og at det gjør det hele tiden.

Sau i Norden

I Norden er det i tillegg til Norge kun Island og Sverige som har sau som næringsvirksomhet i noe omfang, ifølge tall fra Eurostat. Tallene viser at Norge har flest sauer over ett år i Norden. Fram til 1980 hadde Island om lag like mange sauer over ett år som Norge, men på grunn av overproduksjon av sauekjøtt og ull innførte Island en kvoteordning for sau på 80-tallet som gjorde at antall sauer over ett år ble nær halvert.

Tabell 7.2 Antall sauer over ett år i de nordiske land. Kilde: Eurostat, statistikkbyrå på Island, i Sverige og i Norge

Antall sau (i 1000)	2000	2005	2009
Danmark	116,0	84,0	
Finland	73,9	84,1	
Sverige	198,3	222,0	253,9
Island	465,6	455,0	469,4
Norge	1 131,7	1 091,8	1 029,4

Island

Island har som Norge et lite areal som egner seg til jordbruksproduksjon. Island består for det meste av vulkaner og isbreer. Bare en femtedel av Islands totale landareal brukes til jordbruksproduksjon. Det islandske jordsmonnet består for det meste av lava og vulkansk aske. Mesteparten av dette arealet brukes som beitemark, mens seks prosent er dyrka mark. Hovedaktiviteten i islandsk landbruk er sau og storfe. De utgjør om lag to tredjedeler av den totale verdiskapningen fra islandsk landbruk. Islands jordbruksproduksjon står for 50 prosent av husholdningenes totale matkonsum. Jordbruket på Island har i liket med Norge vært preget av små familiebedrifter. I og med den teknologiske utviklingen har strukturrasjonaliseringen skutt fart også på Island. Antall gardsbruk har gått ned, bruksstørrelsen har økt, og det foregår økt spesialisering av produksjonen.

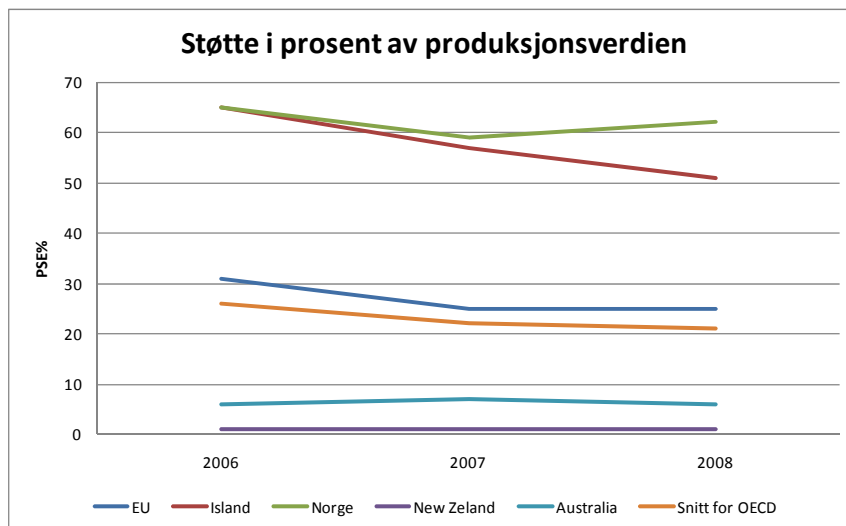
Island har hatt sau helt fra landnåmstiden. Den islandske sauerasen kom til landet med norske vikinger på 800-tallet og har ikke blitt vesentlig forandret siden. Sauen har vært og er en viktig kilde til mat og klær for islendirer. Fram til 1980 økte antallet vinterfôret sau hvert år. I 1980 var antallet på sitt høyeste med 827 927 sauer over ett år. Fram til midten av 1980 årene hadde Island underskudd på mat, og målet var å øke produksjonen. Det førte til en overproduksjon av blant annet fårekjøtt. Derfor innførte Island reguleringer av produksjonen ved å innføre en kvoteordning. Det førte til en nedgang i antallet sau til under 500 000 i løpet av kort tid. Et antall som har holdt seg stabilt de siste ti år.

I likhet med alle andre land i Europa har Island støtteordninger for landbruket som er knyttet opp mot politiske målsettinger for landbruket og matproduksjonen. Målet med støtteordningene for sau på Island er å oppfylle de overordnede landbrukspolitiske målene samt sysselsetting i distriktene. Støtteordninger for produksjon av sau på Island er konsentrert om direkte støtte uavhengig av produksjonsvolum, støtte rettet mot produsenter som tilfredsstillende visse kvalitetskrav og eksportkvoter. Det gjør at Island ligger på et støttenivå langt over gjennomsnittet for OECD og for EU.

Når det gjelder saueproduksjonen, virker ikke kvotene lenger begrensende på produksjon, men er grunnlaget for tildeling av direkte støtte. Den totale direkte støtten til sauehold er et fast årlig beløp, knyttet opp mot produksjonskvoten. Innehavere av en produksjonskvote mottar et fast beløp per kvoteenhet, og det eneste kravet som stilles, er at bonden har 0,6 sauer per støtteenhet. Kvotene for produksjon av sau er omsettelige.

Tidligere hadde Island en offentlig administrert pris på tradisjonelle jordbruksvarer som melk, storfe kjøtt og saue kjøtt og lammekjøtt. Prisen ble fastsatt av et styre bestående av representanter for bøndene og lønnsinntakerne på Island. En reforhandlet jordbruksavtale fra 2000 førte til en omlegging av støtteordningene til økt produksjonsuavhengig støtte og at systemet for prisfastsettelse ble revidert slik at engrosprisen ikke lenger er administrert, og prisen til produsent er liberalisert. Nedgangen i antallet sau og den korte tiden på året for slakt har gjort at slakteriene, om lag 30 i alt, er stilt overfor krav til storstilt omstrukturering og sammenslåing.

Island har et sterkt importvern med avtalte eksportkvoter til blant annet Norge. Norge har forpliktet seg til en kvote på 600 tonn fårekjøtt for 2010. Islandske myndigheter gir fortsatt økonomisk støtte til eksport av overskudd av fårekjøtt.

Figur 7.1 Støtte til jordbruket i OECD som prosent av produksjonsverdien. Kilde: Islandsk jordbruksstatistikk 2009

Faktaboks: (Gjelder melk og kjøtt)

1934: Lov om prisadministrasjon, og Island ble delt opp i markedsregioner

1943: Prissubsidier innført

1947: Opprettet "The Agricultural Board" ved lov. Styret skulle administrere priser og markedsføre jordbruksprodukter

1960: Overproduksjon reguleres med innføring av eksportsubsidier. Maks 10 % av produksjonsverdien

1985: Ny jordbrukslov hvor eksportsubsidiene reduseres og produksjonsvolumet kontrolleres ved innføring av produksjonskvoter. Det ble innført produksjonskvoter for melk og fårekjøtt hvor prisen ble administrativt satt etter forhandlinger mellom landbruksdepartementet og det islandske bondelaget.

1991: Jordbruksloven reforhandlet – todelt, en for fårekjøtt og en for melk.

Eksportsubsidier ble forbudt, og man gikk over til produksjonsuavhengig støtte, i tillegg til produksjonskvoter.

Det ble ikke lenger garantert produktpris selv om man holdt seg innenfor tildelt kvote. Fårekjøttkvoter ble solgt tilbake til staten for å redusere overproduksjon av fårekjøtt.

2000: Nye regler ble innført:

- i) Myndighetene stiller med økonomisk støtte til de som vil eksportere overskuddsproduksjonen sin,
- ii) sauebøndene får betalt for å slutte med sau,
- iii) en generell produksjonsuavhengig støtte i forhold til tidligere produksjonskvoter. Produksjonskvotene har ikke lenger noen sammenheng med produsert volum.
- iv) Prisfastsettelsen vil bli gradvis liberalisert. Det er ikke lenger noe styre som skal fastsette prisen på fårekjøtt.

På Island har man rene produksjonssamvirker, og samvirker bestående både av produsenter og forbrukere.

Det islandske støttesystemet virker konserverende på saueholdet fordi systemet er sterkt knyttet til historiske kvoter. Dette systemet oppmuntrer ikke til nyetableringer. Kvotesystemet er i sin natur begrensende oppad på besetningsstørrelsen. Det virker ikke som det at kvotene er omsettelige, endrer på dette forholdet.

Sverige

I Sverige var man bekymret for nedgangen i antall sauebruk og antall sau over ett år. Den nedadgående trenden i antall sau over ett år har snudd i Sverige som følge av økt etterspørsel etter saue- og lammekjøtt. Det handler om en generasjon unge som har et helt annet syn på hvordan lammekjøtt kan krydres og tilberedes. En generasjon svensker har reist mye blant annet til middelhavslandene og i Midtøsten, hvor lam lages i sterke, smaksrike gryter med tørket frukt, og hvor grillet lam serveres med lekre yoghurtsaus. Lammet skal også helst være økologisk produsert.

Tall fra det svenske jordbruksverket viser at antallet sau over ett år har økt jevnt fra 2005, mens antallet foretak har vært stabilt. Antallet sau i Sverige økte med 3 prosent fra 2008, mens antallet foretak var det samme i 2009 som i 2008. En svensk studie av hva som skal til for å øke produksjonen av saue- og lammekjøtt i Sverige, utført av Carl-Ivar Kumm i 2008, viser at det er store sauebruk med besetninger på over 500 sau som er lønnsomme. I tillegg er det også lønnsomhet i gardsbruk hvor man har brukbar eksisterende infrastruktur og billig familiarbeidskraft (Kumm 2008).

Studien fant at på tross av positive skalaegenskaper i saueproduksjonen er det mindre enn én prosent av svenske besetninger som er over 500 sau. Grunnen til dette er i hovedsak at det ikke er tilgang på rimelig nok beite- og grovfôrareal. Et annet grunnleggende problem studien peker på, er at tilstrekkelig store grovfôrområder ofte har en høyere alternativverdi ved en annen produksjon enn grovfôr til sau (Kumm 2008). Antallet sau over ett år per bruk har økt jevnt fra 29,2 sau i 2005 til 30,1 sau i 2009. Det er likevel et stykke igjen til at gjennomsnittlig sauebruk er på størrelse med gjennomsnittet for Norge.

Sau i EU

Lamme- og sauekjøttproduksjon i EU står for om lag 4 prosent av den totale kjøttproduksjonen. Det er rundt regnet 700 000 sauebønder i EU, hvorav de fleste holder til i næringssvake områder. EU er ikke på langt nær selvforsynt med sauekjøtt. Regionen importerer over 20 prosent av forbruket av lamme- og sauekjøtt. Tollvernet er det klart viktigste virkemiddelet for saueproduksjonen i EU. Årsaken er at New Zealand kan produsere lamme- og sauekjøtt til halve prisen av hva det er mulig å få til i EU.

Tabell 7.3 Antall sau over ett år i EU, sortert.

Land i EU som har sau, i 1 000	2010
United Kingdom	21 295,0
Spain	18 551,6
Greece	8 980,0
Romania	8 264,2
Italy	7 009,0
France	6 904,0
Ireland	3 122,0
Portugal	2 512,0
Germany (including forme	1 799,7
Bulgaria	1 368,0
Netherlands	1 211,0
Hungary	1 181,0
Croatia	630,0
Slovakia	394,2
Austria	358,4
Cyprus	328,9
Sweden	274,3
Poland	213,7
Lithuania	58,5
Malta	12,4
Luxembourg	7,5

I og med innføring av produksjonskvoter for lamme- og sauekjøtt i EU tidlig på 1990-tallet har produsert mengde gått nedover de siste årene. I 2005 produserte EU 1 151 tusen tonn lamme- og sauekjøtt, mot 808 tusen tonn i 2009. Kvotesystemet danner grunnlag for tildeling av jordbruksstøtte, og den enkelte sauebonde kan produsere utover tildelt kvote, men da uten offentlige støtteordninger.

I en artikkel i Small Ruminant Research skrevet av G. Canali kommer det fram at siden produksjonen ikke har økt etter introduksjonen av produksjonskvoter, indikerer dette at saueproduksjonen i EU ikke er lønnsom uten offentlig støtte. Canali skriver at når tilskuddene fjernes, faller produksjonen selv om markedet etterspør mer lamme- og sauekjøtt. Også i EU støttes saueproduksjon for å opprettholde sysselsetting og bosetting i områder hvor det ikke finnes alternative sysselsettingsmuligheter.

Storbritannia, Irland og Italia besluttet i 2005 at 100 prosent av støtten til sauebønder skulle være frakoblet produksjonen. Støtten til sauebøndene er derfor knyttet opp mot å produsere levende bygder og vedlikeholde kulturlandskapet.

Et eksempel på hva sauebønder i EU kan få av støtte, er Irlands program for sauegjerdning og mobilt håndteringssystem. Irland er medlem av EUs rammeprogram for landbruk og distriktsutvikling for perioden 2007–2013. Innenfor rammen av dette programmet har Irland innført en tilskuddsordning til sauegjerdning og mobilt håndteringsutstyr for sau (Council

Regulation (EC) No. 1698/2005). Hensikten med programmet er å stoppe nedgangen i antall sau i Irland ved å lette arbeidsmengden for sauebønderne. Støtten er rettet mot sauebønder som driver aktivt avlsarbeid, og gjelder fra 1. november 2010 til 31. desember 2013. Det stilles en del krav til utøveren for å få utbetalt denne støtten. Støtten er 40 prosent av en kostnadsnorm for sauegjerdning og mobilt håndteringsutstyr for sau, og maksimal støtte er 10 000 euro eller om lag 80 000 norske kroner per jordbruksbedrift.

EU har mange forskjellige støtteordninger for saueproduksjonen som vi ikke kan komme inn på her, men som det kan være av interesse å undersøke nærmere. EU har som mål å redusere importen av saue- og lammekjøtt til EU, noe de har vist ved å ha et sterkt tollvern mot tredjeland kombinert med importkvoter for å dekke etterspørselen i EU. I tillegg har EU fokus på at saueproduksjonen er en vesentlig bidragsyter for å opprettholde samfunn i næringssvake områder, noe som synliggjøres gjennom støtteordningene i CAP rettet mot saueproduksjonen.

8 Konklusjoner og anbefalinger

Hva kjennetegner de beste sauebøndene?

Både NILF sine driftsgranskninger og denne rapporten har vist at det er store variasjoner i årsresultatet mellom sauebruk, og at spennet mellom de beste og de dårligste brukene er stort. Det gjelder på avl og kjøttkvalitet, men også for økonomiske størrelser som dekningsbidrag per vinterfôret sau, investeringer per vinterfôret sau og avdrott per vinterfôret sau. Det kan være like viktig å ha styring med kostnadene, som det er å ha høy avdrått per vinterfôrede sau på garden.

I vårt arbeid fikk vi avdekket at det er et behov for å etablere sammenlignbare driftsregnskap for saueproduksjonen, spesielt for de som henter mer enn to tredjedeler av inntekten sin fra sauedriften. Å etablere en felles forståelse av hvilke kostnader som skal regnes med til sauen og hvilke som skal regnes med på andre produksjoner, og fordeling av kostnadene mellom produksjoner. For eksempel vil kapitalkostnader knyttet til maskiner kunne føres på sauen i forhold til sauens andel av total omsetning.

Dette er viktig fordi hver sauebonde kan ha mye å hente av å sammenligne seg med andre, og på denne måten vite hvordan man selv ligger an driftsmessig i forhold til andre produsenter.

Mye å hente på forbedringer i verdikjeden for ull

Det er et stort potensial i norsk ullproduksjon. Et økende fokus på autensitet, miljø og kulturarv innenfor mote- og designtrender internasjonalt kan gi ull et fortinn i markedet. Sauebonden får om lag 10 prosent av inntekten sin fra ulla. Salg og ulltilskudd dekker så vidt det er kostnadene ved å klippe sauen. På spørsmålet om hva sauebonden vil gjøre dersom ulltilskuddet faller bort, svarer om lag 20 prosent at de vil klippe sauen en gang og kaste ulla. Noen få svarer at de vil la sauen gå med ulla på, mens andre sier de vil finne alternativ bruk av ulla eller satse på villsau som man ikke behøver klippe. For at potensialet for utvikling og økt verdiskapning innen norsk ullproduksjon skal kunne utnyttes fullt ut, må ullproduksjonen stimuleres som en større del av økonomien i saueholdet enn i dag.

Investeringer og virkemidler

Det er ikke foretatt noen beregning av hva som er det reelle behovet for investeringer i driftsbygninger og maskiner i saueholdet. I forbindelse med spørreundersøkelsen svarer 60 prosent av sauebøndene at de planlegger å gjennomføre investeringer på over 200 000 kroner i løpet av den kommende femårs perioden. Det er om lag 45 prosent av sauebøndene som svarer at formålet med investeringene er å spare arbeid og øke kapasiteten i driften. Det er også om lag 40 prosent som svarer at det er nødvendig med investeringer for å opprettholde produksjonen.

De faste kostnadene i saueproduksjonen utgjør over 60 prosent av de totale kostnadene, samtidig svarer 40 prosent av sauebøndene i spørreundersøkelsen at de bruker av inntekten utenfor garden eller fra andre produksjoner på garden til å finansiere investeringer i saueproduksjonen. De yngste sauebøndene har stor gjeldsbelastning. Gjennomsnittlig gjeldsandel for sauebønder under 40 år er på over 100 prosent av totalkapitalen. I dag er det kun 10 prosent av sauebøndene som sier de har finansiert investeringene med investeringstilskudd fra Innovasjon Norge. Det synes ikke som om investeringsvirkemidlene står i forhold til investeringsbehovet.

Det er nødvendig med en gjennomgang av forholdet mellom arbeid og kapital sett i forhold til nødvendig fornying og ikke minst investeringsbehov knyttet til klimaendringer som gir behov for økt mekanisering og drenering på den enkelte gård.

Litteratur

Agjeld, J (2006), Traktoren sluker diesel langs veg. Artikkel Bedre Gardsdrift, <http://www.gardsdrift.no/id/4712.0>, Hentet 27.10.2011.

Animalia (2008, 2009, 2010). Kjøttets tilstand 2008, 2009 og 2010. Status i norsk kjøtt- og eggproduksjon.

Asheim, L.J.(1979), Sluttrapport nr 298 Saueholdets økonomi og framtidige struktur fra 1979. Norges Landbruksvitenskapelige Forskningsråd. Granskingen utført av NILF i 1975-1978.

Dyrmundsson, O.R. (2005), Sustainability of sheep and goat production in North European countries, from Arctic to the Alps. *Small Ruminant Research* 62 (2006) s.151-157.

Eldby, H. og Tufte, T (2007), Eksport av norske landbruksprodukter. En analyse av muligheter og utfordringer. (LU Rapport 3-2007)

Eldby, H. og Tufte, T. (2008): "Framtidsplaner for produsenter av rødt kjøtt og melk". Landbrukets Utredningskontor, rapport 1-2008

Fagsenteret for kjøtt (2004 og 2005), Kjøttets tilstand 2004 og 2005. Rapport om status i norsk kjøttproduksjon.

Hansen, Ø (2008), Hva koster grovfôret? Sjølkostberegninger for grovfôr på melkeproduksjon. *Notat 2008-8*. Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning, Oslo.

Haukås T, Hovland I, Olsen A.(2009). Gjelds- og driftskredittundersøkelse på bakgrunn av driftsgranskingsmateriale for 2008. NILF Notat 2009-20

Hoel, M og Moene K. O. (1997): "Produksjonsteori". Universitetsforlaget

Icelandic Agricultural Statistics (2009), The farmers Association of Iceland.

Kviseth, K. (2011), Wool in Life Cycle Assessments and Design Tools, 2025 design. SIFO, Oslo.

Kviseth, K. (2011), Norwegian Wool – Norwegian sheep husbandry as basis for Cradle to Cradle® development, 2025 design. SIFO, Oslo.

Kumm, K. (2008): "Profitable Swedish lamb production by economies of scale".

Artikkel i tidsskriftet "Small Ruminant Research", volume 81. Issue 1.januar 2009, pages 63-69.

Laitala, K., Klepp, I. G., Kjeldsberg, M. and Eilertsen, K. (2011), Consumers' wool wash habits - and opportunities to improve them. Prosjektnotat nr. 8-2011. SIFO, Oslo.

Laitala, K., Boks, C. and Klepp, I. G. (2011), Potential for environmental improvements in laundering. *International Journal of Consumer Studies* 32 (2), 254–264. Wiley-Blackwell.

Laitala, K., Klepp, I. G. and Eilertsen, K. (2011), Can wool be boiled and spin-dried? Woolen materials in health care. Prosjektnotat nr. 7. SIFO, Oslo.

Lavik, R.(2008): "10 år – endring og stabilitet I forbruk og holdninger til kjøtt 1997-2007". Statens Institutt for forbruksforskning, oppdragsrapport nr 2-2008.

Lind, V. og Eilertsen, S.M. (2004), Beiting i fjell eller lavland, tilvekst hos lam. Oppdragsrapport. Planteforsk Tjøtta fagsenter 2004.

LMD, St.meld. nr. 19 (1999–2000) Om norsk landbruk og matproduksjon.

<http://www.regjeringen.no/Rpub/STM/19992000/019/PDFA/STM199920000019000DDDDPDFA.pdf> (Hentet 28.10.2011).

LMD, Arbeidsgrupperapport mars 2010. VPS mat etter 2010? Virkemidler til verdiskapning, innovasjon og mangfold på matområdet.

http://www.regjeringen.no/upload/LMD/Vedlegg/Brosjyrer_veiledere_rapporter/Rapport_VS_P_mat_etter_2010.pdf

Lovdata (2011), Forskrift om midler til bygdeutvikling, <http://www.lovdata.no/for/sf/ld/xd-20090128-0075.html>, hentet (25.10.2011)

Lovdata (2003): Forskrift om endring i forskrift om produksjonstilskudd i jordbruket, <http://www.lovdata.no/cgi-wift/ldles?ldoc=/for/ff-20030714-0958.html>, hentet (28.10.2011)

Lovdata (2007): Forskrift om endring i forskrift om produksjonstilskudd i jordbruket, <http://www.lovdata.no/cgi-wift/ldles?ldoc=/for/ff-20070628-0730.html>, hentet (28.10.2011)

Lutnæs, O, Klepp, Å (2007), *Saueholdsutsikter 2012, Rapport 1 – 2007*. Landbrukets Utredningskontor AS, Oslo.

Mjørlund, Rune Paulsrud (2008): "Fra gul til grønn - en grønnere hverdag for norsk jordbruk?" .Masteroppgave i samfunnsøkonomi v/UiB

NILF (2011a), Resultatkontroll for gjennomføringen av landbrukspolitikken. *Budsjettnemnda for jordbruket 08.04.2011 Utredning nr. 3*. Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning, Oslo.

NILF (2011b), Driftsgranskningene i jordbruket 2009. Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning, Oslo.

NILF (2011c), Totalkalkylen for jordbruket. Jordbrukets totalregnskap 2009 og 2010. Budsjett 201, *Budsjettnemnda for jordbruket, 2011*. Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning, Oslo.

Norsk Landbrukssamvirke: Aktuelle tall 2007, 2008 og 2009

Norsk Sau og Geit: Økologisk småfehold. <http://www.nsg.no/oekologisk-smaafehold/category615.html> (Hentet 1.11.2011)

Nortura: Hvilken bruksstørrelse gir best økonomi? Artikkel av Lars-Ivar Fause, sauebonde og rådgiver på småfé i Nortura. <http://medlem.nortura.no/lam-2011/hvilken-bruksstoerrelse-gir-best-oekonomi-article28823-15727.html> (Hentet 1.11.2011).

Nortura og Norsk Landbruksrådgivning (2010): Plansjesett. Innmarksbeite for sau. http://medlem.nortura.no/getfile.php/Nortura%20Medlem/medlem.gilde.no/Filer/2010/Beitebruk%20til%20sau%20Nortura%20sin%20del_18.01.pdf (Hentet 1.11.2011)

OECD (2009): "Oppsummering av Agricultural Policies in OECD Countries: Monitoring and Evaluation 2009"

Riksrevisjonen: Riksrevisjonens undersøkelse av måloppnåelse og styring i jordbruket. Dokument 3:12 (2009-2010).

Saukontrollen (2011): Slaktestatistikk, antall søyer med fra ett til flere enn fem lam og påsett av lam for perioden 2002-2009. *Animalia* 25.01.2011.

SIFO (2010), Ull er gull, bomull er tull. Uttalelse av Klepp, I, til VG 24.1.2010.

Skonhoft, A (2008), Sheep as capital goods and farmers as portfolio managers: a bioeconomic modell og Scandinavian sheep farming. *Agricultural Economics* 38 (2008), 193–200. International Association of Agricultural Economics, Milwaukee USA.

SLF (2009): Norsk Landbruk – En situasjonsbeskrivelse 2009.

SLF (2010a), Statens Landbruksforvaltning: *Om tilskudd til ull*,
<https://www.slf.dep.no/no/produksjon-og-marked/andre/ull#tilskudd-til-ull>, funnet 10.8.2010.

SLF (2010b), Statens Landbruksforvaltning: *Om kulturlandskapstilskudd*,
<https://www.slf.dep.no/no/miljo-og-okologisk/kulturlandskap/kulturlandskapstilskudd#kulturlandskapstilskudd>, funnet 10.8.2010.

SLF (2010c), Statens Landbruksforvaltning: *Om arealtilskudd*,
<https://www.slf.dep.no/no/miljo-og-okologisk/areal-og-jordvern/arealtilskudd#arealtilskudd>, funnet 10.8.2010.

SSB (2011), Kapitalbeholdninger og investeringer, *Tabell: 05208: Kapitalbeholdninger og investeringer, etter art og hovednæring*. Statistisk sentralbyrå, Oslo (hentet på ssb.no 27.10.2011).

SSB (2011b), Husdyr per jordbruksbedrift, etter husdyrslag (F), *tabell 05985: Husdyr per jordbruksbedrift, etter region og husdyrslag*, Statistisk sentralbyrå, Oslo (hentet på ssb.no 27.10.2011).

Svennerud M. og Steine G. (2011): *Beregning av det norske kjøttforbruket, Notat 2011-2*. Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning, Oslo.

Thorgeirsson, Sigurgeir (2009), *Jordbruk på Island*, Landbrunadir Islands, (Hentet 28.10.2011)
<http://www.landbunadur.is/landbunadur/wgbi.nsf/key2/mhhr5ajd7s.html>

Todnem, J og Johansen, A (2011), *Hvordan få overskudd av overskuddslammene?*, Lammekongressen 2011, 16,3,2011, Bioforsk, Øst Løken.

Undheim E. (2011), *ESA meiner Hurtigruten fekk ulovleg statsstøtte*. Artikkel *Nationen.no*,
<http://www.nationen.no/2011/06/29/nyheter/hurtigruta/esa/eos/6733310/> (Hentet 14.10.11)

Wilson, R.H, Charry AA og Kemp DR. (2000). *Performance indicators and benchmarking in Australian agriculture; synthesis and perspectives*. AFBMNetwork.

WTO 2006: *Trade Policy Review*. Sekretariatsrapport for Island (2006).
http://www.wto.org/english/tratop_e/tpr_e/s164-0_e.doc, lastet ned 31.oktober 2009.

Vedlegg 1 – Spørreundersøkelsen

Verdiene i svarene er oppgitt i prosent. Spørsmål som summerer seg til mer enn 100 prosent er flersvarsspørsmål.

Spm. 1: Hva er hovedmotivasjonen din for å drive med sau?	Inntektsmuligheter	7
	Være selvstendig næringsdrivende	2
	Interesse for sau	24
	Utnytte gårdens ressurser	32
	Holde arealet i bruk	21
	Tradisjon	3
	Å bo og arbeide på landet	4
	Har ikke andre jobbmuligheter	0
	Bidra med noe positiv til samfunnet	2
Annet, spesifiser her	4	

Spm. 2: Vi ber deg angi:	Helt uenig 1	2	3	4	Helt enig 5
Jeg er stolt av å være sauebonde	2	4	18	25	51
Jeg er stolt av å være bonde	2	6	17	27	48
Min yrkesidentitet er først og fremst gårdbruker	11	21	23	14	30
Min yrkesidentitet er først og fremst knyttet til annet yrke	30	13	18	19	20

Spm. 3: Hvilke planer har du for saueproduksjonen de neste 5 årene?	Vet ikke	10
	Øke saueproduksjonen	31
	Fortsette som nå	47
	Redusere saueproduksjonen	5
	Avvikle saueproduksjonen	7

Spm. 4: Hvor enig er du:	Helt uenig 1	2	3	4	Helt enig 5
Det er viktig stadig å se etter nye metoder og driftsformer, for å spare tid og penger i sauedriften	3	6	25	27	38
Det er viktigere å drive miljøvennlig enn å ha størst mulig produksjon	7	17	36	23	17
Det å drive med sau har en stor egenverdi for meg	2	8	25	36	29
Jeg er villig til å investere mye i driftsapparatet for å spare arbeid og tid	11	27	33	19	10
Jeg må oppgradere driftsapparatet vesentlig dersom jeg skal fortsette med sau i framtida	21	26	24	14	15
Det er viktig å hente inn ekstra inntekter fra tilleggsnæringer eller nisjeproduksjon tilknyttet saueholdet	11	15	26	22	26
For å klare seg i sauenæringen må man være kreativ og fremtidsrettet	2	6	25	36	31

Spm. 5: Hvorfor vil du redusere/avvikle saueproduksjonen?	Det er for arbeidskrevende	11
	Jeg vil pensjonere meg, og/eller har ingen til å ta over	23
	Det er ikke lønnsomt med sau	23
	Jeg ønsker å prioritere andre produksjoner	9
	Jeg ønsker å prioritere arbeid utenfor gården	11
	Annet, spesifiser her	23

Spm. 6: Hvor mange vinterfôra sau hadde du per 1.januar 2010?	1 - 9	3
	10 - 49	38
	50 - 99	34
	100 - 149	15
	150 +	11

Spm. 7: I hvilken uke startet lammingen i din besetning i 2010?	Uke 9 (1.mar - 7.mar)	1
	Uke 10 (8.mar - 14.mar)	2
	Uke 11 (15.mar - 21.mar)	2
	Uke 12 (22.mar - 28.mar)	5
	Uke 13 (29.mar - 4.apr)	9
	Uke 14 (5.apr - 11.apr)	13
	Uke 15 (12.apr - 18.apr)	21
	Uke 16 (19.apr - 25.apr)	17
	Uke 17 (26.apr - 02.mai)	17
	Uke 18 (3.mai - 9.mai)	9
	Uke 19 (10.mai - 16.mai)	2
	Uke 20 (17.mai - 23.mai)	0
Uke 21 (24.mai - 30.mai)	0	
Annet, spesifiser her	1	

Spm. 8: Hvor mange lam slapp du på utmarksbeite våren 2010?	1 - 9	2
	10 - 49	23
	50 - 99	28
	100 - 149	20
	150 +	27

Spm. 9: Hvor mange voksne sauer slapp du på utmarksbeite våren 2010?	1 - 9	3
	10 - 49	43
	50 - 99	33
	100 - 149	12
	150 +	8

IV

Spm 10: I hvilken uke slapp du sauen på utmarksbeite i 2010?	Uke 13 (29.mar - 04.apr)	0
	Uke 14 (05.apr - 11.apr)	0
	Uke 15 (12.apr - 18.apr)	1
	Uke 16 (19.apr - 25.apr)	1
	Uke 17 (26.apr - 02.mai)	1
	Uke 18 (03.mai - 09.mai)	5
	Uke 19 (10.mai - 16.mai)	3
	Uke 20 (17.mai - 23.mai)	7
	Uke 21 (24.mai - 30.mai)	7
	Uke 22 (31.mai - 06.jun)	16
	Uke 23 (07.jun - 13.jun)	20
	Uke 24 (14.jun - 20.jun)	16
	Uke 25 (21.jun - 27.jun)	9
	Uke 26 (28.jun - 04.jul)	2
Annet, spesifiser her	10	

Spm. 11: I hvilken uke var du ferdig med sankingen?	Uke 30 (26.jul - 01.aug)	0
	Uke 31 (02.aug - 08.aug)	0
	Uke 32 (09.aug - 15.aug)	0
	Uke 33 (16.aug - 22.aug)	1
	Uke 34 (23.aug - 29.aug)	2
	Uke 35 (30.aug - 05.sep)	6
	Uke 36 (06.sep - 12.sep)	9
	Uke 37 (13.sep - 19.sep)	14
	Uke 38 (20.sep - 26.sep)	14
	Uke 39 (27.sep - 03.okt)	17
	Uke 40 (04.okt - 10.okt)	23
	Annet, spesifiser her	12

	Gjennomsnitt	Standardavvik
Spm. 12: Hvor mange lam leverte du til registrert slakteri i 2010? (Kun tall)	87	81
Spm. 13: Hvor mange voksne sauer leverte du til registrert slakteri i 2010? (Kun tall)	12	13
Spm. 14: Hvor mange lam mistet du i løpet av 2010? Oppgi antall inklusive dødfødte, naturlig dødsfall, sykdom, ulykker og tatt av rovdyr. Dyr som er slaktet skal ikke telles med.	16	21
Spm. 15: Hvor mange voksne sauer mistet du i løpet av 2010? Oppgi antall inklusive naturlig dødsfall, sykdom, ulykker og tatt av rovdyr. Dyr som er slaktet skal ikke telles med.	3	5

Spm. 16: Hvilke produksjoner har du på gården?	Korn og oljevekster	7
	Øvrige jordbruksvekster	5
	Hagebruksvekster	3
	Storfe, melkeproduksjon	19
	Storfe, kjøttproduksjon	21
	Sau	94
	Andre grovfôr produksjoner	13
	Svin	5
	Fjørfe	5
	Hest	11
	Skog og utmarksnæring	26
	Annet, spesifiser her	13

Spm. 17: Hva er den viktigste produksjonen for økonomien din, du har på gården i dag?	Korn og oljevekster	2
	Øvrige jordbruksvekster	0
	Hagebruksvekster	1
	Storfe, melkeproduksjon	17
	Storfe, kjøttproduksjon	5
	Sau	60
	Andre grovfôr produksjoner	1
	Svin	2
	Fjørfe	2
	Hest	0
	Skog og utmarksnæring	3
	Annet, spesifiser her	8

Spm. 18: Hvor stor andel av din samlede netto inntekt vil du anslå kommer fra sauedrifta?	Opp til 20	51
	20 til 39	28
	40 til 59	12
	60 til 79	4
	80 til 100	6

Spm. 19: Har du jobb utenom gårdsdriften? (angi stillingsprosent)	Opp til 20	2
	20 til 39	5
	40 til 59	7
	60 til 79	7
	80 til 100	79

Spm. 20: Kan du anslå hvor mange årsverk du og din familie bruker i sauedriften? (ett årsverk er 1845 timer)	Ingen	1
	0,4 eller mindre	29
	0,5-0,7	26
	0,8-1,0	19
	1,1-1,3	10
	1,4-1,6	7
	1,7 eller mer	7

Spm. 21: Kan du anslå hvor mange årsverk innleid hjelp utgjør i sauedriften din? (ett årsverk er 1845 timer)	Ingen	43
	0,4 eller mindre	50
	0,5-0,7	4
	0,8-1,0	1
	1,1-1,3	1
	1,4-1,6	0
	1,7 eller mer	0
<hr/>		
Spm. 22: Hvor vanskelig er det å få tak i kvalifisert innleid hjelp, på en skala fra 1 til 5 hvor 1 er svært vanskelig og 5 er uproblematisk	1 Svært vanskelig	19
	2	19
	3	28
	4	13
	5 Uproblematisk	20
<hr/>		
Spm. 23: Hva skal til for at du velger å øke produksjonen av sau vesentlig?	Prisen må opp	57
	Tilskuddene må økes generelt	42
	Tilgang på mer beiteareal	25
	Tilgang på større grovfôrareal	29
	Det må gis bedre tilskudd for over 100 vinterfôra sau	21
	Jeg må investere i produksjonsapparatet - bygninger, maskiner osv	40
	Jeg må jobbe mindre utenfor bruket	22
	Mulig med ulike former for samarbeid som samdrift, sauehotell	3
	Rovdyrproblematikken må løses	29
	Jeg må vite at noen ønsker å ta over etter meg	14
Vet ikke/uaktuelt for meg	11	
<hr/>		
Spm. 24: Hvilke av disse forholdene mener du er aller viktigst for at du skal kunne øke produksjonen av sau vesentlig? Med vesentlig mener vi minst 20 prosent (Oppgi kun ett svar.)	Vet ikke/uaktuelt for meg	10
	Prisen må opp	23
	Tilskuddene må økes generelt	11
	Tilgang på mer beiteareal	6
	Tilgang på større grovfôrareal	7
	Det må gis bedre tilskudd for over 100 vinterfôra sau	3
	Jeg må investere i produksjonsapparatet - bygninger, maskine	17
	Jeg må jobbe mindre utenfor bruket	5
	Mulighet for ulike former for samarbeid som samdrift, saueho	1
	Rovdyrproblematikken må løses	12
	Jeg må vite at noen ønsker å ta over etter meg	5
	At det er andre i området som driver med sau	1

VII

Spm. 25: Hvilke tre offentlige tilskuddsordninger mener du er de viktigste å endre, for at du skal fortsette å satse på sau?	Øke pristilskuddet	30
	Øke produksjonstilskuddet	57
	Øke beitetilskuddet	43
	Innføre et tilskudd til påsettlam	35
	Innføre tilskudd til vedlikehold og oppsett av gjerder og innhegninger	21
	Utvide kvalitetstilskuddet på lam	14
	Øke avskrivningssatsene på driftsbygninger	10
	Øke kulturlandskapstilskuddet	22
	Øke arealtilskuddet	18
	Utvide jordbruksfradraget	8
Spm. 26: Hvor viktig mener du at jordbruksfradraget er for at du skal fortsette med sau? Angi på en skala fra 1 til 5, hvor 1 er ikke viktig og 5 er svært viktig.	Ikke svart	2
	1 Ikke viktig	13
	2	9
	3	33
	4	19
	5 Svært viktig	23
Spm. 27: Planlegger du å gjennomføre større investeringer eller vedlikeholdsarbeid på sauebruket i løpet av de 5 neste årene? (Med større arbeider mener vi arbeid med en samlet verdi på 200 000 kr eller mer)	Vet ikke	17
	Ja	25
	Nei	58
Spm. 28: Hva er målet med investeringen?	Øke inntjeningen	33
	Spare arbeid	44
	Øke kapasiteten	47
	Nødvendig vedlikehold for å opprettholde produksjonen	40
	Annet, spesifiser her	8
Spm. 29: Har du gjennomført investeringer i saueholdet de siste 5 årene (med samlet verdi på minst 200 000 kroner)?	Vet ikke	1
	Ja	32
	Nei	67
Spm. 30: Hva var målet med investeringen?	Øke inntjeningen	20
	Spare arbeid	46
	Øke kapasiteten	37
	Nødvendig vedlikehold for å opprettholde produksjonen	46
	Annet, spesifiser her	11
Spm. 31: Har du økt besetningen med sau i løpet av de siste 5 årene? (Med minst 20 %)	Ja	40
	Nei	60

VIII

Spm. 32:Hva mener du er din viktigste finansieringskilde til kapasitetsutvidelsen i sauebruket?	Har overført penger fra andre produksjoner til sauen	24
	Bruker inntekten fra arbeid utenfor gården	57
	Har fått lån fra privat bank, med rentestøtte fra Innovasjon Norge	10
	Har fått investeringstilskudd fra Innovasjon Norge	14
	Egne oppsparte midler	30
	Annet, spesifiser her	6
<hr/>		
Spm. 33:Hvordan gjennomførte du økningen i besetningen?	Kjøpte livdyr fra annen besetning	7
	Økte påsettet fra egen besetning	67
	Begge deler	24
	Annet, spesifiser her	1
<hr/>		
Spm. 34:Hvilke bygningsmessige tilpassninger gjennomførte du?	Ominnredet eksisterende driftsbygning	63
	Bygget nytt fjøs	16
	Bygget på eksisterende bygg	13
	Annet, spesifiser her	16
<hr/>		
Spm. 35:Hvilke arbeidstidsbesparende tiltak har du iverksatt på ditt sauebruk?	Bruker gjeterhund	36
	Bruker fôringsautomat	12
	Bruker fôrbrett	32
	Fôrer dyra med hele rundballer	31
	Bruker mobile kveer og gjerder	12
	Kjøper rundballer av andre	12
	Rundballkutter	25
	Har mulighet til å rydde talle med traktor	21
	Annet, spesifiser her	14
<hr/>		
Spm. 36:Benytter du deg av fostertelling med ultralyd?	Ja	37
	Nei	63
<hr/>		
Spm. 37:Slapp du sauen din på utmarksbeite i 2010?	Ja	88
	Nei	12

Spm. 38: Hva mener du er de tre viktigste tiltakene for at det skal bli lettere å slippe sauen på utmarksbeite?	At det er tilgang på godt og nok utmarksbeite	58
	At det er organisert beitebruk i området	39
	At det ikke er for langt å transportere sauen til beite	31
	At det er tilskudd til vedlikehold og gjerding av beite	38
	At det ikke er mange rovdyr i området	70
	At det er mulig å leie gjetere	5
	Uaktuelt å slippe ut dyr på beite	2
	Annet, spesifiser her	4
Spm. 39: Følger du med på markedsprognoser for sau?	Ja, jeg følger med i aviser	25
	Ja, jeg holder meg informert igjennom rådgivningsapparatet	13
	Ja, både igjennom aviser og rådgivningsapparatet.	30
	Nei, jeg regner med å få levert sauen til slakt uansett	30
	Annet, spesifiser her	3
Spm. 40: Har du regnet på hvor mye egenprodusert grovfôr koster deg?	Ja	33
	Nei	67
Spm. 41: Benytter du deg av grovfôranalyser?	Ja	19
	Nei	81
Spm. 42: Hvilke av disse ordningene for sauedrift benytter du deg av?	KSL-matmerk	86
	Sauekontrollen	49
	Værring	21
	Organisert beitebruk	55
	Rådgivningstjenesten hos varemottaker	21
	Rådgivningstjenesten i avlsorganisasjonen	12
Spm. 43: Dersom ulltilskuddet faller bort, hva vil du da gjøre med ulla?	Klippe sauen og levere ulla som i dag	55
	Klippe sauen en gang og levere ulla	16
	Klippe sauen en gang og kaste ulla	18
	La sauen gå med ulla på	2
	Annet, spesifiser her	8
Spm. 45: Mener du at det ville føre til et bedre omdømme for norsk landbruk og norsk ull om den norske ullen i større grad ble brukt i norske design- og moteprodukter?	Ja	89
	Nei	11

Spm. 46: Mener du at et norsk ullmerke/opprinnelsesmerke ville øke stoltheten rundt og prioriteringen av ullproduksjonen? (Angi på en skala fra 1 til 5 hvor 1 er ingen betydning og 5 er stor betydning)	1 Ingen betydning	6
	2	6
	3	31
	4	32
	5 Stor betydning	25
Spm. 47: Det har eksistert finere klassifiseringer enn C1 i Norge tidligere, blant annet for lammeull, som gav høyere pris. Bør det gjeninnføres toppklasser for ull? (Angi på en skala fra 1 til 5, hvor 1 er ingen betydning og 5 er stor betydning)	1 Ingen betydning	8
	2	8
	3	38
	4	30
	5 Stor betydning	16
Spm. 49: Leier du areal av andre?	Ja	74
	Nei	26
Spm. 50: Er du på utkikk etter leiejord?	Ja	39
	Nei	61
Spm. 51: Hva mener du er gjennomsnittspris på leie av dyrkbar mark i ditt område?	Gratis	13
	1 til 150 kr pr. daa	38
	150 til 300 kr pr. daa	31
	300 til 450 kr. pr. daa	13
	450 kr. og mer pr. daa	5
Spm. 52: Driver du med økologisk produksjon, eller har du planer om å starte med dette for sauen i løpet av de neste fem årene?	Vet ikke	4
	Jeg har tenkt å legge om til økologisk produksjon	2
	Jeg driver økologisk og vil fortsette med det	9
	Jeg driver økologisk, men har tenkt å slutte med det	2
	Nei, jeg driver konvensjonelt	83
Spm. 53: Hva er den viktigste grunnen til at du driver eller skal legge om til økologisk drift?	Det har en egenverdi å drive miljøvennlig	56
	Det er bedre økonomi i økologisk drift	27
	Produktene blir av høyere kvalitet	12
	Annet, spesifiser her	5

Spm. 54: Hva er den viktigste grunnen til at du ikke driver økologisk eller skal avvikle økologisk drift?	Jeg får mindre ut av arealene jeg driver	39
	Det er for strengt regelverk for å kunne drive økologisk	11
	Det er dårligere økonomi i økologisk drift	9
	Det er mye ekstra arbeid når man driver økologisk	23
	Produktene får lavere kvalitet av økologisk drift	3
	Man får ikke omsatt produkter som økologiske helt frem til f	4
	Annet, spesifiser her	11

Spm. 55: Driver du med nisjeproduksjon på gården med sauen som innsatsfaktor?	Ja	9
	Nei	91

Spm. 56: Hvilke typer nisjeproduksjon basert på sauen har du?	Merkevare av lam	43
	Ullproduksjon	8
	Osteproduksjon	0
	Produksjon for eksport	0
	Annet, spesifiser her	59

Spm. 59: Hvor viktig mener du følgende påstander er for at du skal fortsette å drive gårdsbruket?	Ikke viktig 1	2	3	4	Svært viktig 5
Stabile og gode inntekter fra gårdsdriften	2	3	15	25	56
Stor frihet i arbeidsdagen	2	6	28	36	28
Muligheter for inntektsgivende og relevant arbeid utenfor gården	14	14	25	24	24
Muligheter for naturopplevelser som jakt, fiske og friluftsliv	10	16	25	28	21
Godt sosialt miljø og gode oppvekstvilkår for barn	3	5	18	36	38
Tilgang på et godt landbruksfaglig miljø	4	10	32	34	20

Spm. 61: Nå vil vi komme med noen utsagn om landbrukspolitikken, som vi ønsker at du skal ta stilling til	1 helt uenig	2	3	4	5 helt enig
Det er nødvendig med strukturrasjonalisering i landbruket	18	20	41	15	6
Bøndene har grunn til å være fornøyd med jordbruksoppgjørene de siste årene	41	28	20	7	3
Distriktslandbruket er taperne i jordbrukspolitikken	9	13	24	25	29
Det er viktig å bruke jordbruksoppgjørene aktivt for å sikre et landbruk over hele landet	1	2	9	26	62
Samvirkene i landbruket gjør en viktig jobb for å sikre best mulig vilkår for bøndene	5	9	28	32	27
Det bør bli enklere å omsette landbrukseiendom	14	17	31	20	18
Produksjonsbegrensningene i landbruket må mykes opp	14	19	36	19	12
Produksjonstilskuddet til sau bør utvides til å gjelde et større antall vinterføra sau	6	8	25	27	33
De offentlige reguleringene i landbruket er til hinder for bøndene	10	15	37	21	16
Odelstven hindrer motiverte personer fra å komme inn i landbruket	9	16	29	26	20
Landbruket må bli mer miljøvennlig	11	22	43	17	7
Landbruket må ha mer fokus på dyrevelferd	7	14	40	25	15
Dersom jeg får avsetning på produktene mine er det ikke av betydning om mottaker er et aksjeselskap eller et samvirke	26	15	26	14	19
Myndighetene bør i større grad legge til rette for tilleggsnæringer	9	11	35	25	21

Spm. 62: Hvor mange års utdanning utover grunnskole har du?	Bare grunnskolen	6
	Inntil tre år	40
	Fire til seks år	33
	Mer enn seks år	21

Spm. 63: Har du noen form for formell landbruksutdanning?	Ja, videregående nivå (agronom, gartner, naturbruk)	33
	Ja, fagskole/teknisk fagskole	5
	Ja, høyskole/universitetsnivå	7
	Nei	55

Spm. 64: Dersom du har deltatt på kurs eller etterutdanning, relatert til gårdsdriften, hva slags omfang har disse hatt?	Nei, jeg har ikke deltatt på slike kurs, etterutdanningstilbud	21
	Ja, jeg har deltatt på kort(e) kurs	56
	Ja, jeg har deltatt på lengre kurs med flere samlinger	22
	Annet, spesifiser her	2

XIII

Spm. 65: Alder	Under 40 år	21
	40 - 49 år	33
	50 - 59 år	31
	60 - 69 år	14
	70 år og eldre	2

Spm. 66: Hvilket kjønn er du?	Kvinne	19
	Mann	81

Spm. 67: Landsdel	Østlandet	40
	Vestlandet	46
	Nord-Norge	14
